

Universitat de València

Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació

Programa de doctorat: Tipus de discurs en llengua i literatura francesa
i italiana

Maties Mercader, *PRATICA DE CITRERIA* (1475)

Edició crítica. Introducció i notes

Tesi doctoral presentada per:

Roser Melchor Fenollosa

Dirigida per:

Júlia Benavent

València, 2014

Índex

Introducció.....	5
Metodologia.....	9
La vida de Maties Mercader.....	14
L'obra <i>Pratica de citreria</i>	51
Descripció codicològica.....	80
Transmissió i fortuna del text.....	106
Sobre la llengua de la <i>Pratica de citreria</i>	111
Glossaris de la <i>Pratica de citreria</i>	138
Les mesures de la <i>Pratica de citreria</i>	208
Edició crítica de la <i>Pratica de citreria</i>	215
Conclusions.....	297
Il·lustracions	303
Bibliografia.....	308

INTRODUCCIÓ

La primera experiència que vaig tenir en el camp de l'edició de textos data de l'any 2005, quan vaig acabar i presentar a la Universitat de València el treball d'investigació per a la Diplomatura d'Estudis Avançats sobre un poeta sienés del s. XVII, anomenat Francesco Buoninsegni. Es tractava de l'edició d'uns poemes d'un autor menor del Barroc italià. Aquest treball va representar per a mi el contacte amb la Filologia, la qual cosa em va permetre adquirir coneixences en diverses direccions científiques. Per una banda, el món de la investigació en general; per una altra, més concreta, em va agradar el camp de l'edició filològica de textos, sobretot de manuscrits antics. El treball del filòleg minuciós, precís, pacient, sempre en un segon terme però tan rellevant i necessari, va ser una descoberta que em va marcar amb la seua empremta de tal forma que, poc després, sota la direcció de la doctora Júlia Benavent, aquesta brasa s'atjà, fruit de la qual és la tesi que ara presente.

El segle XV fou el segle d'or de la literatura catalana, quan els valencians varen fer la màxima aportació. Aquest temps és encara un camp amb molts espais pendents d'estudi. Hi existeixen les obres reconegudes dins l'àmbit literari dels grans autors, escrites en el català de la València del quatre-cents per March, Martorell, Villena, Jordi de Sant Jordi, Roís de Corella, etc. Amb ells, però, no s'hi exhaureix la contribució valenciana. Joan Fuster es va adonar que hi havia altres

escriptors, altres noms valencians que col·laboraren amb aquella cultura de tan estreta relació amb Itàlia. Llavors, la relació entre Nàpols i València durant més de 50 anys va ser molt pròxima, a escala cultural i econòmica. S'hi compartien interessos variats entre tots dos territoris. Amb aquesta visió presa de Fuster, la doctora Benavent ha realitzat diverses recerques. Benavent confirma i aporta alguns noms i obres de valencians que l'autor de *Nosaltres, els valencians* ja va anunciar. Són textos servats arreu de les biblioteques europees però sobretot a les italianes. Pertanyen a un camp més ample de textos escrits que ultrapassen la literatura de creació. Aquests autors escriuen en d'altres llengües, no sols en el català del segle XV; ho fan també en llatí, italià i castellà. El resultat d'aquesta recerca de la doctora Benavent fou l'edició l'any 2007 del llibre *Biblioteca Dispersa*, primer pas d'un projecte d'investigació ambiciós que ha de conduir a l'estudi de les relacions entre els autors valencians i els italians a fi de recompondre el panorama de les lletres valencianes del segle XV i XVI. La tasca ha de ser realitzada entre molta gent perquè aquesta aportació dels valencians a la cultura humanista siga descoberta i hom pugua valorar l'abast de la riquesa cultural del segle XV. El projecte resulta ambiciós i engrescador.

L'edició de les obres catalogades a la *Biblioteca Dispersa* convé que es realitze a fi d'estudiar-les i posar-les a disposició dels lectors actuals. La present tesi voldria ser una contribució a l'estudi d'aquest inventari cultural, un element més que ajude a la comprensió

del panorama cultural de la baixa edat mitjana, època en què fou escrita la *Pratica de citreria* que editem ara i ací.

La *Pratica de citreria* és bàsicament un recull de receptes per combatre les malalties dels falcons que inclou consells d'ordre higiènic relacionats tant amb la cura com la prevenció de la salut dels ocells de caça. L'obra fou escrita a Nàpols, en un italià cancelleresc de la Cort, destinada al rei Ferran. L'autor, Maties Mercader, era un canonge valencià, expert en la matèria, que va posar al servei de la cort napolitana els seus coneixements mèdics adquirits a València. És ben eloqüent el passatge de l'obra on narra els fets esdevinguts un dia de caça en terres del germà, el batllle general del regne, Berenguer Mercader.

Editem el testimoni de la *Pratica de citreria* que es conserva a la Biblioteca Nacional d'Espanya (M₁) amb la signatura ms. RES. 179 (L 189). Es tracta d'un còdex ben conservat, una còpia destinada al rei Ferran de Nàpols, amb un contingut, això sí, de difícil comprensió. Un repte que exigia posar en pràctica els estudis realitzats de filologia italiana i de filologia catalana. La llengua del manuscrit és l'italià cancelleresc de la cort de Nàpols, plagada d'interferències del valencià de Mercader, visibles des de la primera lectura i confirmades després d'un estudi més detingut. En l'aspecte lèxic, el tractat abunda en mots de l'àmbit vegetal i de preparats que es realitzaven en l'exercici de la funció de cures dels ocells, així com de noms de malalties, moltes de les quals, en un principi, resultaven de difícil comprensió a causa de la inexistència de referències als diccionaris italians. Una quantitat

d'aquests mots, continguts al glossari, s'ha pogut resoldre a través d'una recerca feta als diccionaris de llengua catalana atès que els mots pertanyien a aquest idioma.¹ A banda del glossari, hem confeccionat un estudi gràfic i morfològic de tipus descriptiu sobre la llengua del text. En aquest treball presentem la figura de l'autor del tractat i hem situat l'obra dins el context d'espai i de temps en què fou escrit. Incorporarem les descripcions dels testimonis localitzats i l'estudi de la transmissió textual d'aquesta obra.

---

¹ *Diccionari Català-Valencià-Balear*, [en línia], <http://dcvb.iecat.net/> i el *Vocabulari de la llengua catalana medieval*, [en línia], <http://www.iec.cat/faraudo/>.

METODOLOGIA

En el procés de l'edició crítica, el primer estadi és la *recensio* per a la realització del qual es requeria la localització de tots els testimonis conservats de l'obra de Maties Mercader, *Pratica de citreria*. Aquesta tasca va permetre reunir els testimonis, custodiats actualment a les biblioteques següents:

Biblioteca Nacional de España (BNE)

Real biblioteca del Monasterio de San Lorenzo de El Escorial (RBE)

Bibliothèque Nationale de France (BNF)

Yale University Library (YUL)

Biblioteca Comunale di Palermo (BCP)

Biblioteca Centrale della Regione di Sicilia (BNP)

El testimoni que hem adoptat com a text base ha estat el Mss. RES 179 (M1), servat a la Biblioteca Nacional de Madrid. Les condicions actuals de consulta han facilitat l'estudi i l'ús del manuscrit a partir d'una reproducció fotocopiada, tot i que per tractar-se d'un còdex de la sala de reserva ha calgut demanar el permís pertinent abans d'estudiar-lo. El Mss. 1227 (M2) d'aquesta mateixa biblioteca, també consultat *in situ*, ha estat igualment de fàcil accés. Avui, sortosament, ambdós còdex poden consultar-se en línia. Les receptes editades de

Maties Mercader de l'anomenat *Receptari de Missere Panuntio*, del Mss. ital. 939 de la Bibliothèque Nationale de France han estat consultades en línia.

La reproducció de dos testimonis, el de la Biblioteca Comunale di Palermo, mss, 2 Qq E 3, que hem anomenat P₁, així com el de la Yale University Library, mss. 124 (Y), han sigut difícils d'aconseguir. Vam desplaçar-nos a Sicília per obtenir una reproducció del text manuscrit, el qual, conclòs l'estudi, ha resultat el més proper al text editat. El tracte humà i professional dels treballadors de la biblioteca siciliana, a qui remerciem la seua labor, va ser excepcional. El còdex era d'especial valor i estima per a la Biblioteca Comunale. A la Biblioteca Centrale della Regione di Sicilia —abans Nazionale di Palermo— hi havia un altre dels testimonis textuais, el mss. II D 10. Tot i les bones perspectives d'estudi amb què comptàvem abans de partir, la biblioteca esdevingué tancada imprevisiblement durant alguns dies. Finalment, els problemes burocràtics plantejats pels testimonis de Palermo es resolgueren en un altre desplaçament. Per a la còpia de Yale, un manuscrit gairebé impossible de consultar, la llunyania va suposar un obstacle major. La Universitat Jaume I de Castelló va obtenir una reproducció d'aquest testimoni del segle XV a partir del qual vàrem acabar el nostre estudi.

La segona fase del treball va consistir a fer la *collatio*, pràctica que va permetre d'identificar el testimoni base per a l'edició. Una vegada els testimonis acarats, vam saber que la biblioteca de El Escorial custodiava un exemplar important, ms. C-IV-6 (E). Es

tractava d'una còpia no apta per constituir el text base i ens limitàrem a l'acarament. Aquesta tasca, delicada, ens ha proporcionat un aparat crític de l'edició que presentem en el text a peu de pàgina.

Prèviament a la fase de la *collatio* vam transcriure el text, seguint els criteris habituals. Hem desenvolupat les abreviacions, hem realitzat la distinció entre *u* i *v* així com la transcripció de *j* per *i*; hem regularitzat la puntuació i les majúscules d'acord amb els usos actuals; hem accentuat els mots i hem apostrofat d'acord amb la normativa lingüística vigent i hem usat el punt volat per a marcar una pèrdua vocàlica.

La tercera fase és l'*emmendatio*. Hem esmenat lleugerament el text, en poques ocasions i les hem assenyalades sempre a peu de pàgina. Quan hi hem actuat ha estat perquè la lliçó més escaient era present a la resta de testimonis.

Una volta fixats els criteris de transcripció, vàrem editar el text, observant els següents fenòmens que tenen millor explicats al capítol de la transmissió del text.

Els freqüents *homeotèleutons* dels còdexs de la Biblioteca Nazionale di Palermo (ms. II D 10), que hem identificat amb P₂, i el ms. 124 Yale University (Y) expliquen que el text va tenir una llarga difusió i també que l'autoria de Mercader era reconeguda pel fet que durant més d'un segle les receptes afegides no es confonien mai amb les de l'autor. Hem d'advertir, però, que tan sols podem parlar pels testimonis conservats i que l'aparició de més testimonis, cosa que no

resultaria gens estranya, en d'altres biblioteques i fins i tot en d'altres llengües podria aportar notícies i detalls nous a la nostra tesi.

Fixat i editat el text, la fase posterior consistia a identificar cada terme per a fer possible l'aclariment del procés de cada recepta destinada a la guarició de les malalties dels falcons. El resultat ha estat un glossari que hem classificat temàticament, amb estructures informatives lleugerament diferents. Les entrades coincideixen amb el mot exacte del text la primera vegada que hi apareix, seguit de l'entrada tal i com apareix al diccionari, si aquesta és distinta. El significat es dóna en italià i en català mentre que la presència o l'absència del significat indiquen si el mot existeix o no en cadascuna de les llengües. Expressem l'aparició de cada mot al text, així com els diccionaris on se n'ha efectuat la recerca. En alguns casos ens hem arriscat a oferir el significat d'algun mot absent dels diccionaris seguit de la interpretació del context.

El món de la falconeria a l'edat mitjana ha estat ben estudiat en alguns àmbits de la Romània. Els tractats per a la cria i la cura dels animals ha comptat amb aportacions de valor indubtable com les de Fradejas, o més recentment Querol a Catalunya i Cifuentes -les obres dels quals es troben a la Bibliografia- que s'ocupen també de l'àmbit de la història de la ciència, la seua tasca ha estat valuosa. Últimament Marinela Garcia, de la Universitat d'Alacant, que ja havia fet diverses aportacions al món de la falconeria, ha editat un manuscrit valencià, *Libre de caça*. Esperem que la nostra edició ajude a comprendre i situar la pràctica de la falconeria dins l'àmbit adequat.

L'ajut del professor Costa ha sigut molt valuós per a identificar les plantes descrites al text. Des del principi albergàrem la pretensió d'identificar-les segons els criteris adoptats actualment per la botànica, per tractar-se d'un recull de receptes on les plantes autòctones són abundoses. Per aquest motiu entenem que el coneixement d'aquestes varietats botàniques poden resultar, encara avui, de gran valor cultural i científic.

L'edició d'un text de pràctica veterinària s'allunya molt dels textos habituals, literaris o no, estudiats pels filòlegs. Considerem, però, que el batec de la llengua es troba justament allà on necessita expressar-se en la vida quotidiana, allà on resulta útil: el reflex d'una aportació cultural desconeguda.

En la introducció hem presentat l'autor, Maties Mercader, a partir de les dades històriques conegudes i del resultat d'una recerca als arxius de la Catedral de València, del Regne i de la Corona d'Aragó. Hem assenyalat la font de les dades en nota a peu de pàgina. Hem situat l'obra dins del context històric, el món de la falconeria i la cort de Nàpols on fou escrita. En aquest sentit, que el text es conserve en italià esperona la recerca en àmbits poc freqüentats, obri relacions encara inexplorades i permet d'imaginar un segle més lluminós, on els intercanvis es produïen de manera natural entre ambdues línies costeres del Mediterrani.

MATIES MERCADER

La família

De Maties Mercader desconeixem l'any de naixença, tot i que el situem cap a la primera dècada del segle XV² i possiblement a la ciutat de València al si d'una família noble, de tradició culta i pes social³. El seu avantpassat, Jordi Mercader, arribà amb Jaume I en la conquesta del regne de València on s'hi establí provinent de Catalunya terra en què romangué una branca familiar.

Alguns dels altres avantpassats més immediats del regne de València es relacionen en un cercle pròxim a la monarquia. És el cas de Berenguer Mercader i Carrós, conseller de Pere el Cerimoniós,⁴ o de Berenguer Mercader i de Fenollet, cambrer major de Martí l'Humà i avi de Maties Mercader. El seu pare, Joan Mercader, va formar part de dues expedicions a Nàpols en companyia d'Alfons el Magnànim, de qui era home de confiança⁵. La relació d'alguns dels membres del clan familiar tan pròxims als cercles àulics es perllongà amb la generació

---

² El batlle Joan Mercader l'esmenta el 2 d'octubre del 1418 en una carta al rei perquè aquest li concedesca un benefici eclesiàstic, carta que es troba a l'ACA, Real Cancelleria, Cartas Reales, ALFONSO IV, V, 1003r.

³ Els Mercader eren un llinatge de ciutadans i, després, de cavallers i nobles iniciat amb Jordi Mercader († 1278). Gran Enciclopèdia Catalana (en endavant GEC), Barcelona 1970, veu Mercader.

⁴ En la identificació dels personatges amb dos cognoms seguim el genealogista i heraldista Armand de Fluvià en GEC, veu Mercader.

⁵ SERRANO MORALES, J. *Ressenya històrica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico en España hasta el año 1893*, València 1987, còpia facsímil p. 638

d'aquest autor entre els fills d'ambdós, és a dir, Maties i Ferran de Nàpols⁶. El germà major, Berenguer, fou cambrer d'Alfons el Magnànim, ambaixador a Castella, conseller de l'infant Joan i formà part de diverses ambaixades reials⁷. Galceran, germà, fou home de confiança del Magnànim i nomenat governador de Sardenya pel monarca⁸. Pere Mercader, també germà, va ser alcaid del castell de Seta, de qui sabem que va morir l'any 1414⁹. Pere Mercader, homònim, apareix als documents com a tresorer real d'Alfons el Magnànim des de 1455¹⁰ fins 1458¹¹. Per a alguns historiadors era

---

⁶ TINTÓ SALA, M. *Cartas del Baile general de Valencia, Joan Mercader, al rey Fernando de Antequera*, València, 1979, en la pàgina 22 refereix el text de Gaspar Escolano a *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reyno de Valencia* que diu: "Así sabemos que Berenguel (sic) Mercader fue Jurado por el Estamento de los Generosos, en 1364. Pero Mercader, Jurado, también por el mismo Estamento, en 1376, y Justicia Mayor, en 1384. Joan Mercader, letrado, embajador en las Cortes Generales de Monzón, en 1389. Joan Mercader, Jurado, en 1402 y en 1403, nombrado con otros hombres de cuentas para el juramento del principe de Aragón, Martín de Sicilia".

⁷ PILES ROS, L. *Estudio documental sobre el bayle general de Valencia, su autoridad y jurisdicción*. València, 1970, p. 286.

⁸ SALICRÚ, R. "Joan Mercader: la intervenció del batlle general del regne de València en la política granadina d'Alfons el Magnànim", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*. n. 12 (1999) p. 140. TINTÓ SALA, M. *op. cit.* p. 25 Escolano escriu: 'Galcerán Mercader, capitán del rey don Alonso en la conquista de Nápoles, fué de aquellos heroicos varones que se hallaron en echar de las tierras de la iglesia a Francisco Esforcia y merecieron pintar sus nombres y escudos sobre la portada de San Juan de Letrán, donde cuarteá su escudo', ESCOLANO, G. *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reyno de Valencia*; PILES ROS, L. *op. cit.* cap. 766, p. 291 escriu: 'Pago de 8.502 ss. a Galcerán Mercader, doncel camarero del rey, por un viaje que hizo al Rey en Italia, por arduos negocios, con peligro de su propia vida. Doscientos dieciocho días a 39 ss"., el 1444.

⁹ TINTÓ i SALA, M. *op. cit.* p. 32, aporta la notícia que el rei des del monestir de Poblet, el 25 de setembre, per carta, dóna les condolences a Joan per la mort del fill, l'autoritza a soterrar-lo al castell i li ofereix que decideasca el successor de Pere. ACA, Reg. 2405, f. 41 i Reg. 2388, f. 30.

¹⁰ El 1452, segons Rubio Vela, "El context històric de Joan Roís de Corella", *Afers* 2013 pàg. 604 ja n'era.

germà de Maties. Galceran i Perot¹² exercien de lloctinents del batlle general, Berenguer Mercader, en substitució del germà quan s'havia d'absentar¹³.

Es tractava d'una família tradicionalment dedicada als estudis jurídics. El primer Berenguer Mercader a què hem fet referència era doctor en lleis i va exercir el càrrec de jurat de la ciutat de València; el

---

¹¹ Hi trobem un altre Pere Mecader mort el 1520 i fill de Berenguer, el Batlle general. Per qüestions d'edat no podria tractar-se del que va ser tresorer d'Alfons el Magnànim almenys des del 1455 al 58 però sí de l'hereu de Maties el 1489, trenta-un anys més tard. Alguns estudiosos, però, esmenten un germà de Maties anomenat Perot -que identifiquem amb el que exercí el càrrec de tresorer del rei- que actuava de lloctinent o substitut de Berenguer Mercader, en qualitat de batlle cap al 1440 en companyia de Galceran (R. Salicrú, *ibidem*). En aquest cas estariem davant de tres persones homònimes, dos de les quals serien germans —amb el mateix nom— cosa difícil encara que no pas impossible si tenim en compte que el mateix Joan Mercader fa esment en una carta el darrer dia d'agost de l'any 1418, ACA, Reial Cancilleria, Cartas Reales, Alfonso IV [V], f. 958r, de l'existència d'un fill bastard sense esmentar-ne el nom: "he rebuda una lletra data a xxv de agost proppassat a la qual responch [...] de la gràcia que per vostra mercè havets feta a mon nebot Bernat Mercader de la alcaidia de Seta [...] en cas que mon fill lo bastard sia mort". Per proximitat cronològica, el lloctinent i secretari del rei podrien ser la mateixa persona, germà -o no- de Maties, i qui sap si aquest bastard, mentre que el Pere, mort el 1520, seria l'hereu del canonge, fill del germà Berenguer que va heretar també el títol nobiliari de marquès de Bunyol aconseguit per son pare: "*Lo dereto tresaureri messeri Mercader donando conto della Summaria de cinco anni hultimi fino allo di della sua morte, foreno le spese setti miliuni et docento milia ducati*", SPECHIO de, L. *Summa dei re di Napoli e Sicilia e dei re d'Aragona*, Nàpols, 1990.

¹² SOLER, A. *Joan Rois de Corella (1435-1497)*. València 2014, a les pàgines 258-259 recull dues opinions oposades de diversos estudiosos segons les quals Galceran Mercader és germà del nostre canonge o bé podria tractar-se d'un parent proper. Agustín Rubio *op. cit.*, pàg. 603-606, tracta com a error que E. Cruselles i J.M. Cruselles consideren el tresorer del Magnànim, Perot Mercader, així com Galceran Mercader germans del Batlle Berenguer Mercader -i, en conseqüència, ho serien igualment de Maties Mercader- Segons aquest estudiós, Perot i Galceran serien germans tots dos però parents del batlle general des d'una altra branca familiar.

¹³ SALICRÚ, R. *Op. cit.* p. 140. Sobre la família Mercader i el paper tan destacat exercit durant el segle XV, SÁIZ SERRANO, Jorge. *Caballeros del rey: Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*. PUV. València. 2008.

pare, Joan Mercader, va ser notari i jurista¹⁴; Maties era doctor en lleis i en el testament deixa alguns llibres al seu nebot Pere perquè els done al fill que estudiarà lleis i seguirà la carrera eclesiàstica, com així va fer Gaspar Mercader¹⁵. Guillem Mercader, germà de Maties, va ser justícia civil de València, continuant la tradició familiar¹⁶. També coneixem el nom d'un altre germà, misser Joan Mercader, jurista i afeccionat a lectures de teologia, matèria sobre la qual era un entès i es permetia discussions davant de l'autoritat. Se l'ha considerat orat¹⁷ i per això hom va voler modificar-ne el testament el 1463.

Els Mercader estaven ben posicionats socialment, exercien càrrecs de confiança i de responsabilitat tant a València com a Nàpols

---

¹⁴ Ferran d'Antequera l'anomenà batlle general del regne de València el 7-10-1412. Exercí el càrrec dues dècades, durant el regnat de Ferran I i bona part del d'Alfons el Magnànim. Va ser substituït pel seu fill Berenguer. SALICRÚ, R. "Joan Mercader: la intervenció del batlle general del regne de València en la política granadina d'Alfons el Magnànim, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*. n. 12 (1999), pp. 135-136, 'debemos situarlo, primeramente, dentro del ambiente de una familia de juristas que, además gozaba de gran consideración'. TINTÓ SALA, M. *op. cit.* p. 25. Segons Salicrú, va ser nomenat savi en dret pel consell municipal el 1356, abans d'exercir el càrrec de batlle de València, en cita de GUAL CAMARENA. "Los abogados de la ciudad de Valencia en el siglo XIV. Notas y documentos". *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. València, 1967. T. II, vol. II, pp. 236 i 229, docs. 4 i 5.

¹⁵ "Item vull e man que sien donats e lliurats al dit mossen Pere mercader nebot meu tots e qualsevol llibres de dret civil, e de canons que trobaran en la casa mia per obs de donar los a aquell fill del dit mossen pere que estudiara en los dits drets, e se dispondra de esser capella" SERRANO MORALES, J *op. cit.* p. 638

¹⁶ FERRER GIMENO, Rosario. "La biblioteca del canónigo Maties Mercader", *Estudis castellanencs*, (1987-1988), p. 444, diu que Guillem és germà de Maties, segons *El libro del bien y del mal*, de J.M. Doñate Sebastià. Nosaltres hem consultat aquesta obra i, tot i que s'hi esmenta aquest nom ocupant el càrrec, entenem que no es pot arribar a afirmar que són germans.

¹⁷ PONS I ALÒS, V. "El clergat valencià a les darreries de l'edat mitjana", *Joan Roís de Corella (1435-1497)*. Síntesi Biogràfica i aportació documental. València, 2014, p. 73-75.

al costat del monarca; fins i tot el de batlle general del regne, càrrec que es transmeté familiarment durant tres generacions seguides¹⁸: el pare de Maties, Joan; el germà, Berenguer i el fill gran d'aquest, Honorat Berenguer, fins al 1486.¹⁹

Ens trobem davant d'una família amb prestigi des del passat i en el present, ben posicionada, influent per l'exercici dels càrrecs públics d'alguns dels seus membres i, a més a més, amb cultura, a jutjar pels estudis dels individus adés esmentats així com també pel volum i característiques de llibres de la biblioteca que Maties deixarà en morir, —no tots recopilats per ell ans heretats de son pare— sense

---

¹⁸ L. Piles Ros ha estudiat sobre el tema al llibre *Estudio documental sobre el Bayle General de Valencia, su autoridad y jurisdicción*, València, 1970 on explica que és a finals del segle XIV quan es coneixen les atribucions d'aquest càrrec, de gran intervenció pública, tot i que existeix des de la fundació del regne de València per Jaume I. L'auge s'estendria fins a la meitat del segle XVI, quan inicia la decadència. Era de gran activitat i influència sobre moltíssimes persones amb qui es relacionava. Aquest autor escriu: "Martín I, por su provisión real expedida en Zaragoza, a 12 de julio de 1399, declaró que "el oficio de la Baylía General era de los primeros y más notables del Reyno; que existía por sí, y no tenía superior alguno sino la real persona a quien única e inmediatamente estaba sujeto; que en él estaba depositado todo el cuidado del Real Patrimonio, y aseguraba su conservación: y que por lo mismo era muy propio de su real ánimo cuidar no padeciese el menor detrimento ni decadencia, y mantener su potestad y jurisdicción en todo su esplendor, según las antiguas concesiones, usos y costumbres". Fins i tot, en època en què ja comença a declinar el càrrec, el mateix Ferran el Catòlic, el 1510 afirma davant de rellevants autoritats "...para que no se dudase en lo sucesivo cuánta era la potestad del Bayle General, y a qué se extendían su jurisdicción y facultades, declaró que, como tesorero del rey, era superior a todos los oficiales que tenía S.M. en el Reyno, en los hechos fiscales, patrimoniales y de moneda: y que en razón de su defensa, adquisición, conservación, conocimiento y demás pertenecientes a su oficio podía mandar e inhibir a todos los dichos oficiales, y disponer y ordenar lo que le pareciera más conveniente a la mayor utilidad y comodidad del real Patrimonio: y mandó a los referidos obedeciesen las providencias y órdenes que diese el bayle General sobre las cosas tocantes a su oficio, como si fuesen de S.M.", op. cit. pàgs. 116-117

¹⁹ Aquest any fou l'últim en què se'n va fer càrrec. Durant dos altres anys se'n va fer càrrec un altre familiar de nom homònim, Berenguer Mercader, abans del nomenament de Diego Torres per part del rei Catòlic. RUBIO VELA, A. *ibidem*.

detenir-nos ara amb la relació familiar amb la literatura²⁰. Era evident que una família així havia d'estar representada a l'estament eclesiàstic, per una banda per completar el prestigi social però sobretot per exercitar el poder des d'un estament poderós com l'església d'aquell moment. I aquesta tasca va recaure en Maties Mercader —també dit Macià— un dels fills del primer batlle general del Regne de la família, Joan Mercader; germà de Berenguer Mercader, el segon batlle general, i oncle d'Honorat Berenguer Mercader que exercirà l'ofici en la tercera

---

²⁰ No podem deixar d'esmentar l'obra que Joan Roís de Corella ens va llegir, intitulada *Parlament en casa de Berenguer Mercader*, llibre en què l'autor escriu històries de la mitologia clàssica, sobretot d'Ovidi, que havien narrat oralment cinc contertulians, prohoms de la ciutat, en acabar un sopar literari en casa de Berenguer Mercader. La primera d'elles la conta el mateix Berenguer, amfitrió de la vetllada literària. Segons Martí de Riquer, la vetllada va ser a cal batlle general, germà del nostre Maties, encara que més recentment Josep Guia ha posat en dubte que es tractara d'aquest personatge i es decanta per un altre personatge amb un nom homònim. GUIA I MARÍN, Josep, *Dades documentals d'interès literari (València, segle XV)*, [en línia], Biblioteca virtual Miguel de Cervantes [data de consulta: agost de 2013]. <<http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcr78p9>>. Més recentment Abel Soler, *op. cit.* pàg. 252-261, assenteix amb Guia i també nega que la tertúlia es realitzara a cal batlle general de València així com la participació d'aquest personatge com a tertulià. Recolzat en arguments com les fórmules de tractament que Corella fa servir o l'edat dels assistents a la reunió, identifica l'amfitrió com un dels tres noms homònims localitzats a la València del 1460; es tracta d'un donzell, home d'estat afeccionat a la literatura i posseïdor d'una important biblioteca. Sobre la biblioteca dels Mercader: WITTLIN, CURT. "La biblioteca de la família Mercader de València. Caplletra, 24 (Primavera 1998), pp. 93-104 i GUDAYO, Anna. "Inventaris de biblioteques en el món hispànic a l'època tardomedieval i moderna. Balanç bibliogràfic (1980-1997)". *Anuari de filologia*, Vol. XXI (1998-1999), núm. 9, pp. 30-112. RUBIO VELA, Agustín. "Circunstancia familiar y entrada en la vida política del joven poeta valenciano Joan Escrivà (1461-1462)". *SCRIPTA, Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 3 (juny 2014), pp. 46-70. RUBIO VELA, Agustín. "Joan Roís de Corella, el mundo de los caballeros y la guerra. Notas de archivo sobre notas de lectura. *eHumanista/IVITRA*. 5 (2014), pp. 443-466 i RUBIO VELA, Agustín. "Motivos y circunstancias de un desafío caballeresco. Nueva lectura de las cartas de batalla cruzadas entre Joan de Vilanova y Joan Jeroni de Vilaragut (1461)". *eHumanista/IVITRA*, 4 (2013), pp. 394-407.

generació familiar, com hem dit abans. Tot i que trobem el cognom Mercader dins el ram eclesiàstic de l'època portat per d'altres individus que, encara que en desconeixem el grau de parentiu, podríem suposar-los família, Macià és el personatge més proper a la branca familiar que tractem i el responsable més directe que executarà aquesta missió.

En la València que visqué Macià Mercader, l'església diocesana i el poder municipal es retroalimentaven en parcel·les d'influència i poder a la ciutat, de manera que els estaments civil i eclesiàstic —també més enllà de l'àmbit ciutadà—, intentaven la presència de membres de la pròpia confiança en l'altre estament per poder exercir-ne control²¹. A l'estament eclesiàstic —encara que al civil també però ara no el tractem—, es valorava la bona preparació i vàlua dels seus membres, de manera que als càrrecs de responsabilitat i poder tenien més possibilitats d'arribar aquells més i millor preparats. Tot i que podien fer estudis promoguts per l'Església, el camí era més fàcil si eren les famílies les que afavorien una bona preparació i si les persones que s'iniciaven en la carrera eclesiàstica comptaven amb famílies amb bons recursos econòmics. Munsuri estudia el clero en la ciutat de València del segle XV i en la recerca que fa sobre els seus orígens familiars demostra amb estadístiques que és més alta la formació acadèmica dels clergues com més alt és el de la família d'origen, essent

---

²¹ MUNSURI ROSADO, M. *El clero secular en la València del siglo XV*, València, 2010, sosté que l'Església limita les possibilitats del clero i fa que els seus membres depenguen d'ella com a mesura de control. Una vegada l'autoritat diocesana té el control dels seus membres, els dota d'eines perquè aquests controlen la societat laica —cal notar que els sacraments de la confessió i penitència en són una eina ben poderosa.

l'àmbit notarial -el de Mercader- el que major nombre de membres aporta amb estudis més elevats. Així mateix, aquests eclesiàstics amb més estudis ocuparan els càrrecs de més responsabilitat i remuneració econòmica. Cal dir però que la promoció no s'efectuava de manera automàtica, també hi comptava la capacitat de l'individu entre d'altres factors²².

La carrera eclesiàstica

Mercader, doctor en lleis, va executar la missió que la conjuntura familiar, social i temporal li tenien assignada ben dignament en el paper d'eclesiàstic, amb la responsabilitat que li pertocava pel fet de pertànyer a una família tan respectable. Les primeres dades que hem pogut esbrinar de Maties es relacionen amb el món eclesiàstic i se situen en els primers anys del regnat d'Alfons el Magnànim quan el seu pare, batlle per aquest rei —ja ho era en el regnat de Ferran d'Antequera—, Joan Mercader, demana al monarca el 2 d'octubre del 1418 la concessió d'un benefici eclesiàstic per al fill.

---

²² MUNSURI ROSADO, M. *op. cit.* p. 218-219 fa un balanç dels elements necessaris, en general, que faciliten el camí cap a un bon posicionament en la carrera eclesiàstica de la València del s. XV que ella estudia i n'esmenta: el nivell de formació, directament relacionat amb l'origen familiar; el grau d'ordenació a què arribe l'individu; el recolzament de la societat civil i eclesiàstica i, finalment, la capacitat de l'individu. També diu que, estadísticament parlant, els membres provinents de famílies notariales tenien el recolzament de la societat civil.

A la molt alta majestat del Senyor Rey

Molt alt, molt excel·lent e molt poderós Senyor.

Sia vostra mercè haver a memòria lo fet de mon fill Matheu que·l façats col·locar en la ecclesia en tal benefici que·l fadrí se'n puxa sostenir en estudi e servir-ne Déu e d'açò mon fill Berenguer ne tendrà après. Vostra excel·let senyoria la qual nostre senyor Déu pròsper ab molta honor e longa vida. Amén.

Scrita en Valentia, a dos dies de octubre de l'any MCCCCXVIII

Molt alt senyor.

Vostre vassall e servidor qui besant vostres mans humiment me roman en vostra gràcia e mercè. Johan Mercader. Vostre batlle general.²³

Els beneficis eren assignacions econòmiques que rebien els eclesiàstics com a font d'ingressos, compatibles amb altres ingressos procedents d'altres càrrecs. Al llarg del segle, les famílies benestants que triaven el camí eclesiàstic per als seus fills fundaren beneficis a càrrec. No tenim notícia d'aquesta circumstància en relació als Mercader, seria bo conèixer si n'havien fundat cap per a facilitar el camí en la carrera de Maties o d'algun altre membre de la família²⁴. Siga com siga, la carrera comença a despuntar al capítol catedralici de València. El nomenament de canonge de la Seu el tenim datat el 8 de maig de 1425²⁵. Des d'aquesta data fins que morí el 1489 transcorregueren seixanta-quatre anys de vida eclesiàstica.

---

²³ ACA, Reial Cancelleria, Cartes Reials, ALFONSO IV, V, f. 1.003.

²⁴ "Tenemos tambien referencia de una concesión de un beneficio de la sede de Mallorca a favor de Francisco Ferrando, al quedar vacante por muerte de Joan Mercader, que suponemos sería un tío". Cfr. TINTÓ SALA, M. *op. cit.* p. 32. No sabem el parentiu d'aquesta persona amb la família ni si es tractava d'un benefici creat pels Mercader.

²⁵ PONS ALÒS, V. i CÀRCEL ORTÍ, M. "Los canónigos de la catedral de València (1375-1520). Aproximación a su prosopografía". *Anuario de Estudios Medievales*, vol 35-2 (2005). p. 940. Aquest mateix 1425 s'esdevingué un altre fet important per a

L'any 1430 ja apareix com a ardiaca major de València i també com a paborde²⁶. El d'ardiaca era un càrrec que va veure reduïdes les seues funcions i ingressos i esdevingué honorífic, de manera que al s. XV va ser vinculat a canongies catedralícies amb finalitats de millora econòmica²⁷. El paborde, en canvi, exercia un poder econòmic molt gran a nivell diocesà per part de qui l'exercitava i Maties Mercader era un dels dotze pabordes d'aquell moment —n'hi havia un per a cada mes de l'any— la majoria dels quals era de procedència familiar noble.

Fou rector de l'església de Sant Nicolau de València²⁸, canonge de Barcelona durant el període 1467-1486²⁹, vicari general i

---

la família Mercader. Alfons el Magnànim va voler afavorir els Mercader i va vendre a Berenguer, aleshores cambrer seu i fill del batlle general Joan Mercader, els dominis de Bunyol per 12.000 florins; pels quals el rei n'havia pagat 15.000 anteriorment. D'aquesta manera Berenguer passà a ser senyor de la baronia de Bunyol i dels territoris que en depenien amb plens poders i caràcter hereditari per línia masculina. El fill major de Berenguer, Honorat Berenguer Mercader, heretà Bunyol i morí sense fills. L'heretà el germà, Pere Mercader, que ja havia heretat Xestalcamp del pare. Felip III, el 1604, anomenarà Gaspar Mercader primer comte de Bunyol després de fer aquesta ciutat cap de Comtat. TINTÓ SALA, M. *op. cit.* p. 38-42 i també de FLUVIÀ, A. de, GEC veu Mercader.

²⁶ PONS ALÒS, V. i CÀRCEL ORTÍ, M. *Ibidem*. També ACV PH XIII 354v parla dels diferent càrrecs de Macià Mercader. Miralles en parla en diverses ocasions. MIRALLES, M. *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. PUV. València, 2011, pp. 67, 265, 323, 347, 394. Els annals també s'hi refereixen a l'ardiaca. *Libre de memòries de la ciutat e regne de València*. S. Carreres Zarárés (ed.), II, València, 1930, p. 686.

²⁷ Cfr. MUNSURI ROSADO, M. *op. cit.* p. 252. Afirma que la diòcesis de València la formaven cinc ardiaconats -el major, el de Xàtiva, Sagunt, Alzira i Alpont-, en són coneguts els ingressos provinents de les rendes del 1461 essent els més alts el major de València i el de Xàtiva de 178 lliures, mentre el d'Alzira de 200.

²⁸ Cfr. MUNSURI ROSADO, M. *op. cit.* p. 235-239.

²⁹ PONS ALÒS, V. i CÀRCEL ORTÍ, M. *Ibidem*.

ambaixador davant la Santa Seu a Roma³⁰. Desconeixem si Maties es va dedicar molt a la tasca de rector encara que intuïm que devia delegar-la a d'altres persones com solia ocórrer quan els eclesiàstics tenien una acumulació de càrrecs, com és el cas. Del que sí que tenim notícia és de la fundació d'un benefici en la parròquia de Sant Nicolau³¹, segons sembla en la capella de sant Honorat, que va dotar de 20 lliures. La vinculació devia ser estreta amb aquesta parròquia ja que el seu nebot —fill primogènit del seu germà major Berenguer— es deia Honorat Berenguer i un altre familiar, Gaspar Mercader, fill del nebot i hereu seu, Pere Mercader, serà igualment rector de la susdita parròquia de sant Nicolau, on pertanyia la casa de Pedro Mercader³²,

---

³⁰ PONS ALÒS, V. i CÀRCEL ORTÍ, M. *Ibidem*. Cal notar que MUNSURI ROSADO, *op. cit.* p. 233, li afegia el càrrec de rector de Cullera però no n'esmenta la font.

³¹ ACV Ph III, 354v Posesión de pabordía: “Fundó un beneficio en la capilla de san Onorato baxo la invocación de la Translación de S. Nicolàs, le dotó de 20 libras, mandó una salve en los sábados y dos lámparas detrás del altar mayor ardiendo dia y noche y un paño de oro para la iglesia. Con escritura ante Jayme Esteve en 30 de abril de 1493. Consta de la dotación de dichas obras pías. La admisión del beneficiado y del privilegio de amortización, en el notal de dicho Esteve, litera S fol. 10 pag^a 2°”. No hem pogut, però, consultar el document a què fa referència per estar transpaperat a l'arxiu. MUNSURI, *op. cit.*, pp. 239-240, ens instrueix també sobre els beneficis i sosté que eren assignacions econòmiques que s'atorgaven a un clergue, el qual exercia unes determinades funcions assignades igualment en el mateix benefici. Tenia un caràcter vitalici, la contractació del qual s'adscrivia a un altar ja existent on se celebraven els oficis sagrats sota una advocació. L'assignació passava a ser de propietat episcopal.

³² La relació amb la parròquia i la identificació d'aquests membres de la família l'hem trobada a l'ACV perg. 8036 al testament de Maria Mercader, neboda de Gaspar Mercader i filla de Joan Mercader, senyor de la baronia de Bunyol -que heretà el títol i inicià la línia principal de llinatge- i de Maria Violant Mercader. Morí el 1522 i deixà hereu universal son pare, Joan Mercader -que morí dos anys després de la filla. Al testament esmenta dues germanes, Jerónima i Àngela, que haurien d'heretar els béns de Maria abans però, que aquesta modificara posteriorment el testament en favor del pare. D'altres dos germans es deien Baltasar i Melcior Mercader. Com a testimoni hi apareix Joan de Monpalau “Senyor del loch de Chestalgar”.

germà de Gaspar i nét de Pere, el nebot que és present al testament de Maties. Gaspar va ser canonge de la Seu de Barcelona, com l'oncle de son pare, Macià. Diríem que fou el destinatari dels llibres de lleis de la seua biblioteca, com va deixar manat al testament que es procedís. Pel que fa a la dotació econòmica del benefici, la quantitat de vint sous estaria en consonància amb les quantitats que se solien assignar a l'època en aquests casos.

Ens trobem davant d'un cas d'acumulació de càrrecs, i de poder, per part d'un individu que s'ha obert camí en la carrera eclesiàstica i que sembla que aprofita la seua influència per facilitar a la família algun càrrec i posició avantatjosa dins de la mateixa església. A més d'acumular càrrecs, alguns d'ells van arribar a ser destacats al si de la diòcesi. L'acumulació de diversos càrrecs en una persona va caracteritzar la clerecia ben posicionada de l'època que estudiem i no obligava els individus a exercir-los, fins i tot se n'arrendaven a d'altres clergues per menys diners dels que rebien.

L'any 1448, l'aleshores prevere, canonge i ardiaca va acudir a declarar els seus béns, per petició del rei Alfons el Magnànim que volia elaborar un cens fiscal dels clergues³³. Hi consten uns ingressos de Macià Mercader de 26 lliures, quantitat que aleshores es podia considerar mòdica entre els declarants. Al cap de huit anys, en canvi, el 1456, tenim referències d'altres quantitats de diners més sucoses que

---

Desconeixem si es tracta del mateix nom homònim cosí de Joanot Martorell que va deshonrar la germana Damiata i amb el qual intercanvia lletres de batalla.

³³ MUNSURI ROSADO, M. *Ibidem*

li arribaven bé en qualitat d'ésser administrades, bé com a pròpies i sempre en referència als càrrecs que ocupava: «Micer Macià Mercader Artiacha de València, val lo dit artiachonat menys del alberch deduïts los càrrechs, set-centes setanta-sis liures [...] Micer Macià Mercader, canonge de la Seu de València, deduïts, val trenta-tres liures»³⁴.

Tasques diverses

En exercici d'algunes responsabilitats que va exercir el trobem el juliol del 1462 formant part d'una ambaixada de valencians a Barcelona davant dels diputats catalans, per recomanar-los la pau. Ell i Pere de Vilarasa hi anaven en representació del braç eclesiàstic. Els cronistes de l'època se'n feren ressò:

València fa misatgés a la ciutat de Barcelona, e de aquí al senyor rey. Los quals foren, per lo clero, micer Macià Mercader, artiaqua major, e micer Johan de Vilarasa, degà; per los nobles, mossén Jaume Romeu, mossén Pero Sanxís de Centelles; per los cavallers, mossén Johan de Valterra, mossén Francesch Soler; per la ciutat, en Vicent Calbet, jurat, e micer Pere Amalrich, advocat de la ciutat. E partiren de València divendres a VIII de juliol; dimecres a XVIII de juliol, foren los dits missatgés en Tortosa; dilluns, a XXIII, en Barcelona. Fonch splicada la embaxada per micer Vilarasa, molt altament, hon hi havia molta notable gent dels catalans. E de aquí foren al senyor rey; decontinent foren desempatxats del senyor rey, e foren tornats en València a VIII de setembre³⁵.

---

³⁴ CIPRES DE POBAR, S. *Origen y progreso de las pabordias*, València-Roma, 1642, pp. 24-26.

³⁵ MIRALLES, M. *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, València, 2011, p. 347. També s'ocupa d'aquest assumpte Jaume Safont al seu *Dietari o Llibre*

La mateixa font informa d'un viatge a Oriola fel pel mes de març de 1469

En l'any MCCCCLXVIII, diluns a VI de març, València, per los grans bandos e moltes morts que heren fetes en Horiola, hi tramenteren missatgés. E foren, per la Sglésia, l'artiaqua major Mercader, e micer Vilarasa, deguà; lo bescompte de Xelva, mossén Luís de Soler, jurat, mossén Johan Vives e micer Jaume Aguilar, advocat de la ciutat.³⁶

Amb anterioritat, el 1458, el trobem fent de missatger del Capítol en un document de la Cancelleria³⁷; el 1466 apareix en l'acta de l'elecció de Melcior Miralles per al càrrec de sots-sacristà a la Seu de València³⁸; el 29 de març del 1467 atén en la mort l'esposa del mestre racional Guillem de Çaera: «presa la benedicció del prior, qui hera l'ardiaqua major Mercader, la dita senyora reté l'ànima a Déu»³⁹. Abans de fer un seguiment del canonge entre dades referents al món de la pintura, n'esmentarem dues esdevingudes el mateix any 1485. Pel març, el Consell Secret de la Ciutat de València encomana a deu prohoms –entre els quals es trobava Macià encapçalant la llista- la gestió d'un projecte de constitució d'un hospital general en qualitat

---

de jornadas (1411-1484), Barcelona, 1992, p. 164. Hem d'esmentar que no hi coincideixen amb exactitud les dates d'ambdós dietaris.

³⁶ *Ibidem* p. 394.

³⁷ ARV Cancelleria Reial 280, f. 25r.

³⁸ ACV, *Protocols*, Joan Esteve; document transcrit per Rodrigo Lizondo en l'edició que fa del llibre de MIRALLES, M., *op. cit.* p. 67.

³⁹ Cfr. MIRALLES, M. *Op. cit.* p. 323. Miralles no comunica el nom de la difunta en canvi sí que ho fa del marit i del pare d'ella.

d'administradors, regidors i protectors⁴⁰. I pel juliol del mateix any el trobem arbitrant a València una sentència entre Berenguer Mercader i Pere Sabata, parents llunyants⁴¹ del canonge. Fou arbitrada per dues persones més, una d'elles l'escriptor Joan Roís de Corella, qui actuà de testimoni en la reunió del Consell Secret de la Ciutat a què acabem de referir-nos. Devia haver bona sintonia entre tots dos. Resseguint el llibre de l'administració de pintura del capçal de l'altar major de la Catedral de València sabem que va viure de prop el procés de creació d'una de les obres cabdals que van contribuir a l'inici de la pintura renaixentista a la península Ibèrica, ço és, la decoració pictòrica de l'altar major de la seu valenciana. L'obra, que havia de substituir l'anterior altar major cremat fatalment el dia 21 de maig de 1469 fent la palometa⁴²: «XI ores se mès foch en l'altar major de la dita Seu hon se cremà tot lo retaule, que era d'argent, e part de la Maria e del Jesús»⁴³. Hi eren bastides i preparades les parets per començar un any després però el pintor contractat per a l'obra nova, el famós mestre Nicolau Florentí, va morir sense quasi ni tan sols començar les pintures. A Nicolau, abans però de la seua mort i malgrat causar una pobra

---

⁴⁰ SOLER, A. *Joan Roís de Corella (1435-1479). Síntesi Biogràfica i aportació documental*. València, 2014, p. 588-591.

⁴¹ Cfr. SOLER, A. *Op. cit.* P. 591. ARV, Protocols de Francesc Pintor, núm. 1846. Citat per Josep GUIA, "Dades documentals d'interès literari (València, segle XV)", dins Anna Maria COMPAGNA PERRONE CAPANO –Alfonsina DE BENETTO-Núria PUIGDEVALL (eds.), *Momenti di cultura catalana in un millennio. Atti del VII Convegno dell'AISC (Napoli, 22-24 maggio 2000)*, Nàpols, Liuori, 2003, vol. 1, pp. 201-222, n. 97.

⁴² Espectacle que representava la vinguda de l'Esperit Sant el dia de Pentecosta, tradició de la Catedral en què s'usaven coets i bombardes que van produir l'accident. X. Company, *op. cit.* p. 361.

⁴³ MIRALLES, M., *op. cit.* p. 334.

impressió pel seu descurat aspecte, se li encarregà una mostra de prova amb el tema de l'Adoració dels Reis en l'aula capitular vella⁴⁴. Mercader va seguir l'execució de la mostra —de la qual encara es conserva una part— i va intervenir per tal de subsanar segons el seu parer les errades que sovint cometia el mestre florentí, com indica un document de juny de 1470: «per obs de tornar a daurar per la dita istòria dels tres reys, com les que primeres foren fetes, feu desfer lo magnífich mossén Macià Mercader, artiachà major de la dita Seu, per quant foren errades⁴⁵. Malgrat els errors, finalment el capítol s'adonà que Nicolau era un pintor excel·lent i li encarregà les pintures de l'altar major que no va arribar a començar, com ja hem dit, a causa de la seua mort el novembre del mateix any. Seguint el llibre de pintura tenim notícia d'un pagament fet per mestre Nicolau el mateix any per «dos ymatges de Sent Berthomeu que pintà e deboxà per dar mostres als argenters qui devien fer lo retaule major d'argent»⁴⁶, dues imatges que van servir de model per al motlle de pedra «per la fornall en la qual se devia de fer la fusa de l'argent per los dits Berthomeus, per mostra fêu fahena mestre Baldomar»⁴⁷. Per a fer la fosa de la plata dels relleus del retaule es van emprar «cent sexanta tres marchs e quatre onzes, en la qual foren presents los magnífichs mossen lo arthiaca major e micer Jacme Exarch, canonge de la Seu»⁴⁸. La presència de Mercader en la

---

⁴⁴ COMPANY, X. *Paolo de San Leocadio i els inicis de la pintura del Renaixement a Espanya*, Gandia 2006, p. 169.

⁴⁵ ACV, llibres d'obra, num 1506, F (f.6), Or e argent, [cap. 20]. En COMPANYY *op. cit.* p. 397.

⁴⁶ ACV, llibres d'obra, num 1506, F (f.13v), [cap. 60]. En COMPANYY *op. cit.* p. 400.

⁴⁷ ACV, llibres d'obra, num 1506, F (f.19r), [cap. 95]. En COMPANYY *op. cit.* p. 404.

⁴⁸ ACV, llibres d'obra, num 1506, F (f.13r), [cap. 56]. En COMPANYY *op. cit.* p. 399.

foneria i en la mostra encarregada a Nicolau fa pensar en un seguiment directe de l'ardiaca major del procés creatiu, tant del retaule com de les pintures en la part econòmica i, probablement, en l'artística.

Set mesos després de la mort del mestre Nicolau, el capítol encomanà novament les pintures als valencians Pere Reixac i Antoni Canyiçar als quals se'ls va comprar i preparar tot el material perquè les reprengueren; van començar el juliol de 1471, encara amb la presència de Mercader documentada a València⁴⁹. Al cap d'un mes, les obres quedaren novament aturades i els pintors processats per la poca qualitat del treball, probablement per causa del desconeixement dels artistes de la tècnica del fresc.

El gran problema de les pintures de l'altar major de la Seu va estar resolt, finalment i molt digna, pels pintors italians Francesco Pagano i Paolo di San Leocadio, els quals van contribuir definitivament a l'inici de la pintura valenciana del Renaixement. Segons relata Melcior Miralles, pel mes de juny de 1472, el cardenal Roderic de Borja «fonch arribat ab dos galeres en la platga [...] entrà en València ab molta grandíssima honor: tot lo clero de València, creus, capes lo pus solempne; tots los regidós e senyors de València; [...] portava quatre bisbes de molta honor qui l'acompanyaven, abats e hòmens de molta reverència de Roma»⁵⁰. Entre aquests hòmens de molta reverència arribats amb els vaixells del rei de Nàpols es trobaven

---

⁴⁹ ACV, llibres d'obra, num 1506, F (f.20r), [cap. 99]. En COMPANYY, *op. cit.* p. 404.

⁵⁰ MIRALLES, M., *op. cit.* p. 408 i 409.

els pintors adés esmentats. Cal dir que la influència del cardenal va ser decisiva perquè el capítol de la Seu, després d'una nova mostra, acceptara signar un contracte amb tots dos mestres per pintar al fresc les parets de l'Altar Major. El valor del contracte va ser de 3000 ducats d'or i va suposar el preu més alt pagat en tots els contractes de pintura valenciana que es coneixen dels segles XV i XVI⁵¹.

Mercader a Nàpols

L'absència de la signatura de Mercader als documents d'aquest important contracte com als posteriors que apareixen al llibre d'administració de les obres, fa contemplar la possibilitat d'una estada de l'ardiaca major a Nàpols. No serà fins a l'agost del 1476 que reapareixerà la seua signatura novament en un pagament de 200 ducats a Paolo di San Leocadio, abans d'acabar els frescos de l'altar. Deslocalitzat per nosaltres en el període que va des de la segona meitat del 1472 fins a l'agost del 1476, —almenys de la Seu de València— sabem que era a Nàpols, on acabà d'escriure la *Pratica de citreria*, en juny del 1475 i també pel desembre del 1474 es trobava per aquelles terres donant a conèixer receptes per a la cura d'ocells⁵². Així mateix

---

⁵¹ COMPANY, X. *op. cit.* p. 22.

⁵² És autor d'altres obres com el *Tractatus de re accipitraria, seu de medendis accipitrum morbis; ad Ferdinandum utriusque Siciliae Regem*. MCDLXV; *Italico Sermone; De binis accipitrum generibus Italice astore et spraviero appellatis*, Nicolás ANTONIO. *Bibliotheca hispana vetus, sive hispani scriptores qui ab Octaviani Augusti aevo ad annum Christi MD floruerunt*. Notes de Francisco Pérez Bayer. Madrid, 1788, II, p. 294, [en línia]; <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcbk1g1> i Justo PASTOR FUSTER.

igualmente sabem que Mercader anà de caça amb el rei Ferran, segons les seues paraules⁵³, afició que ja practicava el canonge a l'Albufera quan era a València com ell mateix afirma⁵⁴. De la mateixa manera es desprèn de la redacció de l'obra certa confiança i certa coneixença amb el monarca; confiança adquirida a través de temps d'estar junts bé caçant o compartint altres temes culturals de la cort de Nàpols i coneixença que arribaria, almenys, fins al nivell de valorar el domini de Maties en matèria de la cura d'ocells per part de Ferran per fer-li l'encàrrec d'escriure un llibre on plasmara tot el seu vast saber i que va ser valorat pel monarca si jutgem per l'edició luxosa que ens ha arribat de, almenys, dos testimonis. Tot fa pensar que aquesta estada, documentada al voltant dels anys 1474 i 1475, que podria allargar-se amb el parèntesi del voltant de tres anys llargs a què adés hem fet referència, podria no ser l'única en què Maties Mercader va residir a Nàpols. Igualment vindria a recolzar aquesta idea, el coneixement que Mercader va adquirir en aquesta Cort de la cultura humanista amb llibres d'aquest àmbit que, portats o no de Nàpols, passarien a formar part de la seua biblioteca, coneixement o valoració per als quals es requeriria un temps.

El que hem dit no apunta el motiu exacte que va portat el nostre canonge a la cort de Nàpols; tot i la relació que ja hem esmentat entre diversos reis i membres de la família Mercaderensem que la seua

---

Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros dias, I, València, 1827 p. 32.

⁵³ S'hi manifesta una relació directa referida a diversos moments de caça, ff. 3r, 16r, 32v i 35r.

⁵⁴ f. 20v del manuscrit M₁ que editem.

estada tindria alguna justificació altra que no l'esplai de la caça. Seguint Cruselles, sabem que cap a la meitat del segle s'hi instal·la un gran nombre de juristes, notaris i escrivans valencians que renoven una altra generació anterior de funcionaris valencians dels cercles propers al rei ja abans de la conquesta de Nàpols⁵⁵. Les necessitats administratives de la cort van fer que hi arribara un gran nombre d'especialistes del dret, notaris i escrivans. D'altra banda hi anaren personatges vinculats a la casa reial com els consellers o hòmens de confiança, nobles i eclesiàstics així també artesans i comerciants⁵⁶. La colònia valenciana es concentrava en ambients cortesans que, quan arribaven, eren ben rebuts i hostatjats en companyia d'alts càrrecs i en tornar a València al final de la cort napolitana continuaren ocupant llocs privilegiats d'aquella societat.

És de notar que el nom de Maties Mercader no aparega entre els noms que volten en l'àmbit dels certàmens literaris que es celebraren a l'època a València i això per diverses raons: per una banda, eren un esdeveniment social i transversal important de la ciutat, però per una altra, cal dir que alguns dels certàmens tenien una relació més directa amb el món eclesiàstic al qual pertanyia Mercader com el de 1440, que va ser promogut pel capítol catedralici valencià —al qual, com és sabut, hi era vinculat. El motiu de la convocatòria d'aquest

---

⁵⁵ CRUSSELLES GÓMEZ, E i CRUSSELLES GÓMEZ, J., "Valencianos en la corte napolitana de Alfonso el Magnánimo", *XVI Congreso internazionale di storia della corona d'Aragona*, Nàpols, 1997, pp. 875-897.

⁵⁶ Entre els quals Galceran Mercader, conseller real o Perot Mercader, tresorer del Magnànim i nebot de Macià —en tenim la certesa, segons CRUSSELLES. *Ibidem*. Com veiem, hòmens de confiança del monarca.

certamen va ser l'èxit en la promoció de les tesis del dogma de la Immaculada Concepció, aconseguit al Concili de Basilea i defensades des de la cort i l'església de la Corona d'Aragó. El festeig va ser notable i sentit com una victòria nacional, en especial a la Seu de València on s'afanyaren a convocar el certamen oferint com a joia una espasa que guanyaria Francesc Mèscua. D'aquest certamen, se'n tenen poques dades, tanmateix, no s'esdevé igual amb d'altres, sobretot a partir del 1474⁵⁷. En aquest estudi no hem trobat el nom de Maties Mercader enlloc. Així, el 1474 es va celebrar un certamen del qual es va editar *Trobes en llahors de la verge Maria*, el primer llibre de creació literària editat a la península Ibèrica. Com que tenim documentada l'estada de Mercader a Nàpols pel desembre⁵⁸ del mateix any i juny del 1475, ja que l'1 de juny és la data en què acaba *Pratica de citreria* a la ciutat de Nàpols, podríem encertar si pensem en la impossibilitat de participació ni col·laboració en el certamen —quan es va convocar— o març —quan es va resoldre— per trobar-se ja fora de València⁵⁹. No obstant això, en la resta de certàmens estudiats en el període de temps en què Mercader era viu, el seu nom no s'hi vincula

---

⁵⁷ A. FERRANDO FRANCÉS, *Els certàmens poètics valencians del s. XIV al XIX*, València, 1883

⁵⁸ El 5 i el 25 de desembre Mercader és a Troia i a Sansivero respectivament on s'hi anoten dues receptes d'ell per a la cura de falcons segons consta en el manuscrit de París a BNF, ms. ital. 939 (ff.10v-11r).

⁵⁹ Noms de l'entorn del nostre canonge hi eren al certamen, com el cabiscol o xancre de la Seu que formava part del jurat amb Joan de Próixita i Lluís de Castellví, ambdós relacionats amb el cercle de poetes presents a la tertúlia de Corella del llibre *Parlament en casa de Berenguer Mercader*. Martí Enyego i Joan d'Èpila, futurs inquisidors que es relacionaran amb Mercader i canonge de la Seu, el segon. També un parent, Francesc Barceló, casat amb la filla del seu germà Berenguer, segons A. Ferrando, *op.cit.*

tampoc. Hem esmentat la importància que els certàmens tenien en la vida social i religiosa de València⁶⁰, el seu entorn, així com la cultura que se li suposa al canonge o a la qual, almenys, el vinculem per la possessió d'una important biblioteca i pel fet d'haver escrit, com a mínim, un llibre com a causes d'estranyesa. Encara suposant que la literatura de creació en vers no fóra del grat del canonge, ens costa creure que no formara part, almenys, d'un jurat a no ser que això coincidira amb absències de la ciutat de València, les quals podrien explicar també altres períodes de contacte o estades —no documentats per ara— amb la cort de Nàpols, estades que justificarien l'existència de molts dels llibres de la seua biblioteca de caràcter humanista.

Especulacions a banda, hi ha una dada que caldria assenyalar i que podria -o no- tenir relació amb un altre certamen, aquest celebrat el 1486, fallat el 2 de febrer del 1487 en honor de la Sacratíssima Concepció i convocat per Ferrando Dieç el qual responia al reviscolament del tema de la Immaculada Concepció que s'havia activat per acció del papa Sixt IV. S'hi tiraven a quatre joies possibles, "un ràdix Jessé", un robí, un "marsapà y capça" i una carta de navegar, segons sembla, del pare del mateix Díeç. Aquesta última va ser guanyada per Guillem Mercader amb la poesia *La Trinitat, de son alt consistori*. Això s'esdevingué pocs anys abans de la mort de Maties, ja vell. En el testament del canonge, curiosament entre els objectes inventariats que deixa s'hi troba en la mateixa capseta una "carta de navegar ab son compàs" i també una brúixola; tres instruments que

---

⁶⁰ "La poesia de certamen fou una de les activitats predilectes literàries del petit món cultural valencià del segle XIV al XVIII". A. FERRANDO, *op cit.* p. 17.

anaven junts en l'època. Pel que fa a Guillem Mercader, encara que sense tenir-ne la certesa, podria tractar-se d'un parent de la mateixa família⁶¹ anomenat per Ferran Dieç "Mossén Guillem, quart en llinatge" que, en haver guanyat el premi l'havia regalat al canonge donada la importància del premi⁶². En aquest cas seria improbable que Maties no s'hi presentara al certamen pel fet de trobar-se a Nàpols, donada l'edat massa avançada per viatjar tot i que no cal desestimar que la possessió d'una carta de navegar i una brúixola no era descabdellat en persones de certa cultura.

Maties Mercader i la Inquisició a València

En l'última etapa de la seua vida s'hagué de moure en uns afers difícils per al país, ens referim a la seua relació amb el Tribunal de la Inquisició, òrgan amb el qual hagué de treballar en representació de l'Església, en un període dur per les confrontacions amb el rei Ferran el Catòlic. Per arribar a parlar-ne caldrà, prèviament, situar Mercader en l'època i context requerits, el contingut dels qual és matèria que nosaltres no investiguem sinó que, com és lògic, en fem ús d'allò que ja ha estat estudiat pels historiadors.

---

⁶¹ Hom té notícies d'un Guillem Mercader, jurat de la ciutat de València el 1442 i justícia civil el 1445, germà de Maties, com ja hem tractat a l'inici del capítol, per bé que aquest personatge guanyador del concurs podria ser un altre més jove amb nom homònim.

⁶² La trajectòria de Guillem Mercader a SÁIZ SERRANO, Jorge. "Guerra y nobleza en la corona de Aragón. La caballería en los ejércitos del rey (siglos xiv-xv)", tesi doctoral, Universitat de València. València. 2003, p. 556.

La Inquisició funcionà a la corona d'Aragó des del 1232 amb normalitat i el 1420 es constituí a València, mitjançant l'expedició d'una butlla el 20 de març per part del papa Martí V. L'ordre de predicadors serien responsables de nomenar-ne els jutges⁶³. Sanchis Guarner remet a temps anteriors en el funcionament d'aquest òrgan⁶⁴. L'any 1402 els jurats de València van demanar que Antoni Canals fóra anomenat inquisidor general⁶⁵. Matilde Miquel també en fa referència i diu que va estar anomenat per Martí I lloctinent inquisidor general del Regne de València i en treballà fins al 1419⁶⁶. Anteriorment, el 1392 Guillem Guill també fou inquisidor perquè urgia tractar el tema econòmic resultant de l'assalt a la moreria de València l'any 1391.

Encara que mal vist per la població cristiana, els jurats de València tenien previst ampliar el call jueu; l'any 1391 tingué lloc un assalt a la Jueria de València i després a les distintes jueries de la resta del territori valencià. Va ser el 9 de juliol, vespra de Sant Cristòfol, i van veure-s'hi implicades transversalment diverses capes socials: els nobles i el braç militar, així com gent d'ofici. El fet tingué repercussions importants, com veurem. En aquell final de segle amb el regnat del rei Joan I, els valencians estaven travessant una crisi econòmica i gran part de la població estava endeutada amb els jueus,

---

⁶³ GARCIA CÀRCEL, R. *Orígenes de la Inquisición española*, Barcelona, 1976, p. 37

⁶⁴ SANCHIS GUARNER, M. *La ciutat de València*, València 1972, p. 227

⁶⁵ RIQUER, M. DE *Història de la literatura catalana* vol 3, Barcelona. 1993, en la pàgina 109 afig que aquesta petició al mestre general dels dominicans no va quallar i a més, que un any abans, el 12 de gener del 1401, el rei Martí I recriminava Canals "lloctinent general del regne de València" per la seua descurança en la lluita contra els heretges.

⁶⁶ MIQUEL JUAN, M. *Retablos, prestigio y dinero*. València 2008, p. 86.

és per això que l'assalt no va ser només una raó de fricció religiosa - latent però que es mostra en temps de crisi- sinó també un motiu econòmic. Els atacants van creure que després de la destrucció de la jueria, els deutes se'ls cancel·larien⁶⁷ i això els hi empenyí. Un any més tard encara no s'havia fet justícia en favor dels jueus tornant-los el que se'ls havia robat. Només l'aljama de Sagunt es va salvar de ser assaltada, la resta no. El resultat va representar una gran desfeta. Després a València es va refer el barri però per pressió social, el rei no autoritzà l'eixampla pel traçat previst abans de l'atac.

El mateix Vicent Ferrer es mostrà contrari a l'assalt al call de València⁶⁸ que va tenir també conseqüències econòmiques per a les arques del Rei. La comunitat jueva va quedar molt afectada, va sentir-se molt pressionada i com a efecte s'hi van produir conversions massives de jueus cap al cristianisme. Sanchis Guarner explica que aquestes conversions van ser interpretades per la població cristiana com un miracle de Sant Cristòfol, fins i tot els jurats, sentint-se pressionats, van haver d'acceptar per escrit que ho era⁶⁹. I assistim amb tot açò a un moment crucial per a la nostra història: l'aparició d'una nova classe social, la dels conversos. Ells demanaran ara el mateix tracte que els cristians en alguns aspectes, però també treballaran

---

⁶⁷ GARCIA PÉREZ, A. *Els Vives, una família de jueus valencians*, València 1977, p. 35-37.

⁶⁸ SANCHIS GUARNER, M. *op. cit.* p. 135.

⁶⁹ SANCHIS GUARNER *Ibidem* pàgs. 153 i 154. Sobre la desaprovació de l'atac pel sant, l'autor reproduceix les paraules: "Los christians qui conqueriren lo món, no portaven llança ne coltell [...] Los christians no deuen matar los jueus ab coltell mas ab paraules. E per ço lo avalot que fou contra jueus fo fet contra Déu, que no es devie fer, mas [ells] per si mateix venir al baptisme".

incansablement per aconseguir diners i poder ja que entendran ràpidament que no serà suficient la conversió, els diners representaran el seu salconduit per poder viure amb tranquil·litat. Aquests conversos deixaran la seua empremta en la prosperitat de la ciutat i de tot el Regne del segle XV, prosperitat de què en gran part són artífexs.

En el regnat de Martí l'Humà, el 1399, els conversos es van organitzar en confraria sota l'advocació de Sant Cristòfol. Tot i això, calia vigilar-ne l'autenticitat de la conversió i és per aquesta desconfiança que es produeix la petició per part dels jurats de la ciutat del nomenament d'un inquisidor al qual adés fèiem referència. I serà però més tard, com ha estat dit, quan en la dinastia següent dels Trastàmara, sota el regnat d'Alfons el Magnànim, que el papa Martí V expedirà una butlla, fet pel qual els autors consideren que s'instituí oficialment la Inquisició a València⁷⁰. Segons Sanchis Guarner, fins aquell moment els temes inquisitorials de València i tot el Regne s'havien tractat al tribunal de Barcelona però ara el papa autoritzarà l'ordre dels predicadors perquè anomenen els jutges inquisitorials del territori valencià. I recaigué el primer nomenament en Andreu Ros⁷¹.

El darrer quart del segle XV produí un canvi en la vida dels conversos i cap als anys 1477 i 1478 s'intensificaren la inseguretat i el rebuig socials. Seguint A. Garcia, ocorregué "la primera topada greu amb el consell de la ciutat" així, pressionen el rei per expulsar-los dels llocs oficials i els jurats "s'oposen que participen en els oficis i

---

⁷⁰ GARCIA CÀRCEL, R. *ibidem*. Es tracta de la butlla *Romanus Pontifex*.

⁷¹ GARCIA CÀRCEL, A. *ibidem*.

beneficis de la ciutat"⁷². Pel fet que ocupaven càrrecs polítics, els jurats els responsabilitzaven dels desordres que hi havia. Es tracta dels últims anys del regnat de Joan II, rei que els havia protegit però ara ja era vell, quan s'esdevé aquesta pressió.

En aquest context accedí al poder poc després, el 1479, Ferran II i no protegí els conversos, ans el contrari, ni tampoc protegí els musulmans. Aquest rei, des de l'inici del seu mandat començà a fer canvis cap a un nou model d'estat que incloïa, així mateix, el canvi de model d'Inquisició valenciana medieval per un altre més d'acord amb la seua idea d'estat centralista. Entre finals de 1481 i principis del 1482 ja l'havia instaurat i començava a caminar; el tribunal de València va ser-ne el primer engegat de les terres de la Corona d'Aragó⁷³. S'establirà però, una gran diferència entre tots dos models. Sanchis Guarner en fa una valoració del primer:

Sembla, tanmateix, que aquella primera Inquisició, merament episcopal i amb procediments basats en testimonis públics, no va imposar a València cap càstic cruent, i es dedicà sobretot a destruir les còpies dels evangelis apòcrifs i altres textos pseudobíblics que llavors circulaven profusament. Però els Reis Catòlics l'any 1481 privaven la Inquisició valenciana de la seua senzillesa primitiva, i en donaren la jurisdicció als frares dominicans, els quals no tardarien a ser substituïts per inquisidors castellans⁷⁴.

---

⁷² GARCIA PÉREZ, A., *op. cit.* p. 77.

⁷³ GARCÍA CÀRCEL, R. *op. cit.* p. 42.

⁷⁴ SANCHIS GUARNER, M. *op. cit.* p. 227.

En el camí del model d'estat que es va imposar, la nova Inquisició va suposar una eina important, agressiva amb les persones així com amb les institucions, tal i com veurem. L'autor M. Ruzafa Garcia apunta que el model d'Inquisició episcopal, que havia seguit les directrius de la cúria pontifícia, havia actuat en poques ocasions sobre les comunitats jueva i islàmica. Hom en veia grups amb la religió equivocada però en poques ocasions la Inquisició intervingué sobre la pròpia població; només en casos com sodomia, blasfèmia, fetilleria i sempre que això involucrara cristians⁷⁵. El nou tribunal inquisitorial, però, actuarà contra aquestes comunitats encara que no va interessar-se per la població musulmana en l'època que ens ocupa a nosaltres, ho farà més endavant; en canvi ara perseguirà els conversos: més febles, desarrelats dels jueus, amb tendència a la apostasia i no sentits com iguals per la resta de cristians. La Inquisició canviant va fixar el seu objectiu en el col·lectiu de conversos però aquests, segons relata J. Bordes Garcia⁷⁶, després d'un segle de l'atac al call de 1391 s'havien integrat socialment i religiosa, en llur majoria, entre la població cristiana i, és per això que, destriar-los per poder-hi actuar va ser tasca feixuga aconseguida, en part, mitjançant els edictes de gràcia.

---

⁷⁵ RUZAFÀ GARCIA, M. *En el primer siglo de la Inquisición Española*, "Mudéjares, conversos e Inquisición en la València del s. XV". València, 2013, p. 43-63.

⁷⁶BORDES GARCIA, J. *En el primer siglo de la Inquisición Española*, "Los primeros edictos de gracia de la Inquisición valenciana (1482-1489)". València, 2013, p. 125-143. Segons aquest historiador, la majoria d'autors evidencien una manca de consciència col·lectiva del grup convers. Ara bé, en alguns casos els romandrien records i/o costums jueus familiars.

Seguint les explicacions d'aquest autor sobre el procediment inquisitorial d'aquests primers anys a València, en la publicació d'un edicte de gràcia els inquisidors, després de justificar-se amb l'argument de l'existència de pràctiques judaïtzants i amb la finalitat que els heretges tornaren al recte camí del catolicisme, obrien un termini d'un mes perquè els conversos admeteren aquestes pràctiques i n'abjuraren⁷⁷. Se'ls prometia un tracte misericordiós i discret. Les persones que s'hi acollien havien d'anar al Palau Reial, seu del tribunal, i lliurar un escrit amb llurs confessions. En el segon pas els inquisidors feien preguntes sobre les pràctiques realitzades pels confessos tractant que implicaren d'altres persones del grup amb la intenció d'anar teixint una xarxa de conversos que més endavant perseguiran. En finalitzar, hi havia les sentències que eren col·lectives on s'imposaven multes i penitències, així com cerimònies d'abjuració.

Quan s'establia un nou tribunal de la Inquisició o es canviaven els seus membres, la promulgació d'un edicte de gràcia era el punt de partida del treball però no eren aquestes les úniques ocasions. Entre els anys 1482 i 1488, segons R. Garcia Càrcel sembla que a València van promulgar-se sis edictes de gràcia; el primer el 1482 i amb els primers inquisidors que arribaren de la mà del rei Ferran el Catòlic segons el nou model: Cristòfol Gualbes i Joan Orts formaren equip juntament amb l'alguatzir Gracià Agramunt. Ignorant la voluntat papal i la il·legalitat al Regne que això suposava, tiraren pel dret. Maties

---

⁷⁷ Aquest autor transcriu un fragment d'un edicte de gràcia publicat el 5 de maig de 1482 pel tribunal de Mercader, fent-ne explícit el nom, que no hem considerat reproduir. *Op. cit.* p. 132, nota 20.

Mercader serà present en tots els processos inquisitorials d'aquests primers anys⁷⁸. A partir d'ara hi col·laborarà com a representant de l'església perquè serà vicari general⁷⁹.

Resistència a la nova inquisició

El canvi de model inquisitorial, inserit dins el projecte nou de model d'estat, va ser rebut amb oposició a la Corona d'Aragó per part de les autoritats. En farem esment d'aquesta oposició a València perquè Maties Mercader, com a representant de l'autoritat eclesiàstica adés esmentat, s'hi trobà impliat.

---

⁷⁸ GARCIA CÀRCEL, R. *op. cit.* p. 44

⁷⁹ VENTURA SUBIRATS, J. *Inquisició espanyola i cultura Renaixentista al País Valencià*. València 1978, p. 126, fa esment de Mercader en tractar el cas de l'esposa del catedràtic de medicina, mestre Jaume Colom, Aldonça Catorze, que abjurà davant mestre Gualbes i l'ardiaca Macià Mercader per aquests anys. Així també fa un seguiment del tracte de la Inquisició cap a Elionor Esparça que comença quan acudí el 7 d'abril de 1483 davant de Mercader i els dos inquisidors (p.75-84) per beneficiar-se de l'edicte de gràcia. Realitza una confessió de la qual és absolta, les paraules de la qual ens han colpit i per això reproduïm el fragment de J. Ventura: "En veritat, essent donzella, a inducció de na Escortella, àvia d'ella confessant, féu moltes vegades lo dejuni del perdó, e lo divendres al vespres, en casa de la dita sa àvia feien aparells de cresols amb metxes noves e aparellaven cassoles pel al dissabte, e's leixaven de fer faena, e lo dissabte no feien faena. E menjà pa alís en temps de pasqua dels jueus. E après, des que és casada amb lo dit mestre Alcanyís, son marit, ha fet lo dejuni del perdó una vegada e, volent colre lo dissabte de la manera que la dita sa àvia la havia induït, lo dit son marit la'n reptà. E que ella, com confessava, no deia les dites cerimònies al confessor". A aquest cas ens referirem més endavant. Cal notar però que més que pràctiques religioses, de vegades es tractava de costums culturals casolans, com han assenyalat alguns autors, costums pels quals es jutjava els conversos. El mateix dia de la confessió fou absolta però anys més tard, un altre tribunal li tornarà a demanar aclariments i comptes d'aquesta confessió.

En un principi, amb el nou model, els reis Catòlics es trobaren amb la resistència del papa que no volia cedir-los la potestat de nomenar inquisidors⁸⁰. El Catòlic demanà que el papa confirmara el nomenament d'inquisidors triats per ell que ja s'havia posat a treballar a València. Després d'una prèvia oposició, el pontífex claudicà davant del rei i la confirmació arribà el dia dels sants Innocents del 1483 de manera que el 1483 es dona per tancada la instauració d'aquest òrgan a la Corona d'Aragó tot i que la normativa serà considerada antifur per les autoritats valencianes. Des del 23 de febrer del mateix any el pontífex donà per vàlida la normativa inquisitorial i ja no s'hi imposarà a la legalitat de la institució; tot i això, intervindrà ocasionalment com en maig de 1483 per destituir l'inquisidor Gualbes⁸¹. Després d'aquest fet hi hagué un tribunal nou, el primer de la Inquisició castellana, amb Martí Íñigo o Ényego, canonge, i Joan d'Èpila, dominicà. Aquests inquisidors van intensificar els edictes de gràcia i la xarxa d'inculpats va créixer significativament fins al punt de tenir fitxats tots els descendents dels hebreus convertits després del 1391.

---

⁸⁰ M. SANCHIS GUARNER, *Op. cit.* p. 227, reproduïx un escrit de Sixt IV en una butlla del 1482: "Perquè a Aragó, a València, a Mallorca i a Catalunya no actua [la Inquisició] inspirada pel zel de la fe ni de la salvació de les ànimes, sinó per l'afany de lucre".

⁸¹ GARCIA CÀRCEL, R. *op. cit.* p. 44 reproduïx un fragment d'una carta de Sixt IV extreta de F. FITA, *Los judíos españoles y la Inquisición*, 1898: "A nos llegaron los deméritos de Cristófol de Gualbes, que fuera Inquisidor del Reino de Valencia. Él era digno de grave suplicio porque obró imprudente e impiamente. Es necesario, por tanto, y así lo exhortamos, que sea eligido otro maestro en Sagrada Teología, que tenga temor de Diós y que brille por sus virtudes, para ejercer el mismo oficio que Gualbes..."

Va haver una espantada terrible en terres valencianes i una fugida massiva cap a d'altres indrets per part dels implicats. La investigadora Angelina Garcia fa el seguiment d'algunes famílies de conversos entre les quals hi ha els Vives, els Nadal i els Pelegrí que fugiren cap a Barcelona. En declaracions posteriors davant inquisidors, posa en boca d'altres testimonis: "Estant en Barcelona en casa de Gracian Pelegrí, botiguer, e sa muller, habitants en València, la muller le dit que no y tornarien perquè la sua ànima estava en repòs, ans deixaven perdre tot quant y tenien que no y eren aquests traydors si no per robar-nos"⁸². Els conversos tenen por, tant de ser acusats com d'haver de fer-ho; a més llur vida perilla igual com els béns materials ja des del primer edicte amb mestre Gualbes al capdavant⁸³. S'havien de denunciar entre ells, tant vius com morts:

Tot un maremàgnum de falses denúncies, odis i rancors, latents i reprimits anteriorment en una societat de castes i desigualtats socio-econòmiques, degué sorgir de bell nou per les murades de València. I l'atmosfera inestable i insegura que oprimia el convers degué assolir límits insospitats. Familiars, amics, criats, veïns, tots podien ser -i eren- presumptes denunciadors i enemics decisius per a la seua condició a l'hora de testificar en el seu procés, ocults en el secret del tribunal, que no donava noms ni pistes dels qui els havien delatats. Tan sols els restava una esperança: fugir de la ciutat i abandonar l'atmosfera enrarida

---

⁸² GARCIA PÉREZ. A. *op. cit.* p. 139.

⁸³ *Op. cit.* p. 140-141 aquesta estudiosa identifica l'inquisidor com al dominicà, prior del convent de Barcelona i gemanastre de Ferran, príncep de Viana. En diu que posseïa una oratòria poderosa amb què atacava els conversos, els quals van queixar-se a Roma i en fou conseqüència la butlla adés esmentada on el papa exigia que s'actuara en el tema d'heretgia seguint els procediments habituals.

*de la denúncia i el càstig i escapar dels processos que vindrien.*⁸⁴

Per aquesta raó, el rei prendrà precaucions i demanarà a les autoritats valencianes que eviten la fugida de conversos de la ciutat i regne envers d'altres indrets en novembre del 1484⁸⁵. Al cap de deu mesos, els inquisidors, al setembre del 1485, hauran de publicar un edicte prohibint l'eixida de conversos "més lluny de tres llegües per mar i per terra" si no tenien llicència d'ells. La ciutat esdevingué un camp clos asfixiant.

La reacció de les autoritats valencianes va ser immediata, des del 1484 va haver-hi una sèrie de protestes en forma de carta i d'ambaixada; protestes que s'intensificaran el 1485 i no s'aturaran fins a les Germanies. Paraven esment que els inquisidors eren forasters - contrafur-, demanaven la retirada de l'acusació si el processat ja era mort, l'anul·lació de la confiscació de béns als penitenciat -també era contrafur-, el no replantejament de l'acusació als ja declarats innocents pel tribunal⁸⁶, és a dir, abusos i il·legalitats. Els jurats protestaren al rei

---

⁸⁴ *Op. cit.* p. 143-144.

⁸⁵ En referència a aquest any i principis del següent, J. ANTONIO BARRIO BARRIO, "Prácticas y procedimientos jurídicos e institucionales" *En el primer siglo de la Inquisición Española*. València 2013, p. 145-149, essent vicari general Maties Mercader així com Èpila i Enyego, inquisidors, el tribunal publica a València un model d'interrogatori per als conversos consistent en una bateria de trenta-tres preguntes de pràctiques religioses i culturals judaïtzants que aquest autor reproduceix. Era previ a la autoinculpació i la seua validesa el farà ser utilitzat encara anys després tant en aquest tribunal com en altres.

⁸⁶ R. GARCIA *op. cit.* p. 49-50. Cal fer esment també del seguiment que fa J. VENTURA, del cas d'Elionor Esparça iniciat el 7 d'abril del 1483 davant el tribunal, ja tractat ací en nota anterior, on va ser absolta però al cap de set anys, el 27 d'agost

la prohibició d'allunyament de tres llegües entorn de València a tots els conversos, fins i tot els no sospitosos, i la qualificaren d'injusta demanant que fóra esmenada⁸⁷. Igualment li explicaren que les penitències imposades pels inquisidors privant dels oficis els reconciliats malmetien l'economia. Clamaren per moltes coses però les queixes del govern de la ciutat, tot i ésser ateses pel monarca, no van ser tingudes en compte pel que fa al respecte de la llei.

R. Garcia⁸⁸ fa una valoració del paper de Maties Mercader en la Inquisició d'aquests anys. Nomenat Vicari General, des del 1482 formà part del tribunal de Gualbes i Orts en representació del bisbe. Cal recordar ara que el papa lamentà l'actuació de mestre Gualbes i el destituí, a contracor del rei però. Va ser en agost del 1483. L'autor lloa el paper del canonge en el tribunal esmentant que tenia conflictes amb Gualbes i després amb Èpila —l'inquisidor posterior— per la manera d'actuar.

Dos mesos després de la destitució de Gualbes, per octubre d'aquest mateix any, Torquemada esdevindrà inquisidor general de la Corona d'Aragó. En març de 1484 gtgt va ser destituït Orts, ara els inquisidors a València seran Martí Enyego i Joan Èpila. Les friccions entre les autoritats i el rei augmenten a partir de 1484 com ja hem assenyalat, també per part del braç eclesiàstic que reclama al Rei que li

---

del 1489, recent mort Mercader, va ser citada de nou cosa que es repetirà fins a la condemna a mort.

⁸⁷ RUBIO VELA, Agustín. “Valencia y Torquemada. En torno a los comienzos de la Inquisición española (1482-1489). *BSCC*. 74 (1998), pp. 77-139.

⁸⁸ R. GARCIA *op. cit.* p. 51, 58-59.

siguen tornats els bens que confisca als condemnats per heretgia. És en aquest punt on rauen les friccions entre la Inquisició i Mercader, segons R. García, cosa que obstaculitzaria el treball de la Inquisició. Cal pensar també que, interessos eclesiàstics a banda, el canonge havia viscut a Nàpols durant un temps on s'hi va relacionar amb la cort i va estar en contacte amb el potent Humanisme que s'escampava per tot el món conegut d'aleshores. Va ser al rovell de la cultura en el moment que aquesta esclatava i, a jutjar per la seua biblioteca, el suposem coneixedor pel nou corrent d'Humanisme o enlluernat; si més no és evident que el valorava, una mostra d'açò són els seus llibres. I, en tornar es troba amb el començament d'allò que serà una taca ben negra per a la història en majúscula: la Inquisició espanyola dels Reis Catòlics. Un cas d'intolerància i repressió ideològica històrics, i ell amb un càrrec que el feia presenciar de ben a prop -més encara- des de dins, la realització d'aquesta barbàrie.

Desconeixem els sentiments i l'opinió de Mercader dins de l'engranatge de l'aparell repressor que va ser, entre d'altres coses, la Inquisició però resulta evident que destorbava en els plans del rei i és per això que Ferran II se'l va treure del damunt

les direys que proque somos certificados que la asistencia e intervención del artiaça Mercader destorba e ahun danya la negociació mas que aprovecha ni endreça; que nuestra voluntad es que daqui adelante no entienda mas en ello ni como ordinario por nos que maestro Martin lo es como el, ni en virtud de la bulla porque no queremos que usse mas dells, antes los embiamos a mandar que nos la embie, por ende que daqui adelante no lo llame en nada ni curen del [...] dareys su carta al dicho

*artiaça, e le direys que ya sabe que a causa del cabitol entraron tales zizanias y passiones entre el y maestro Gualbes que fueron causa de tanto deservicio como a Dios nuestro senyor e fizo en el destorbo de la Santa Inquisición e danyo en aquella ciudat e Regno por haverse porregado porque es cierto que quanto antes sera acabada antes seran los buenos fuera de la congoxa e infamia en que agora estan por la maldat que tales no son; porque somos certificados que ya entre el y maestro Epila hay tales principios de malicia que sino se atajasen produzirian tal destorbo que sera peor que lo passado. Por ende que nuestra voluntad es assi se lo mandamos que por via directa ni indirecta no entienda mas daqui adelante en los negocios de la Santa Inquisición ni por ordinario ni por virtud de bulla...*⁸⁹

El rei manà a les autoritats mitjançant el seu secretari Antoni Salavert que Maties no intervinguera en les negociacions i que li fóra dit de paraula i per escrit que no s'havia d'ocupar ja de més d'afers inquisitorials. Els motius que argumentà el monarca al·ludien a desavinences entre Mercader i Gualbes en el passat que començaven a repetir-se en aquell moment amb l'altre inquisidor, Èpila. El to de l'escrit no és gens suau, com podem comprovar. Hem vist com el papa va fer que destituïren Gualbes -contra la voluntat del rei- ara el monarca destitueix Mercader fent-lo responsable de les anteriors i de les noves friccions. El canonge és la darrera peça que li sobra per a l'execució dels seus plans, car Mercader representava l'antic model d'Inquisició episcopal ara superat. Martí Trigo, un altre vicari, el substituï. Va ser el 1485.

---

⁸⁹ Text transcrit per Ricardo García, *op. cit.* p. 58-59 en referència a l ms. de l'ACA Real, 3684, f. 35.

La fidelitat cap als diversos monarques de la corona d'Aragó que caracteritzà la família Mercader, com hem vist, de res va valdre a Ferran II i després d'apartar el canonge del model d'Inquisició que va imposar, el monarca apartà també de la batllia els Mercader, que havien exercit el càrrec de batlle general del regne al llarg de tres generacions; des del 1412 amb Joan Mercader, fins el 1486 amb el seu nét Honorat Berenguer Mercader, substituït per Diego de Torres⁹⁰, més obedient a les voluntats del monarca en el camí cap al canvi de model d'estat al qual ens hem referit⁹¹.

---

⁹⁰ PILES ROS, L. al seu *Estudio documental...op. cit.* p. 261, cap. 596 aporta un document en què el batlle Honorat fa un préstec al monarca uns anys abans: "Àpoca a Honorato Mercader por 256 ss. y 5 drs., censales de los 3846 ss. y 2 drs. que por él y otros fueron prestados al Rey para las necesidades de su Corte, "a pregaries de sa Magestat". Pedro de Anglesola, notario. València, 28-3-1482 Doc. RR. C., 124.

⁹¹ BALLESTEROS-GAIBROIS, M., *Valencia y los reyes Católicos*, Valencia, 1943, p. 16 "muchos los expedientes de que se valió para subvenir a sus crecientes necesidades personales y estatales [...] Valencia, donde la Ciudad, ricos mercaderes, las rentas [...] cubrían sus numerosos gastos. Gracias que otorgaba a individuos de otros reinos [...] eran pagadas con dinero valenciano; sus gustos y sus caprichos eran también cubiertos por la munificencia del Reino y la Ciudad. En una palabra: el rey tuvo en Valencia, sus gentes y sus tierras, una segura arca abierta que proveía generosamente en los momentos de penuria".

OBRA: LA PRATICA DE CITRERIA

Característiques

El tractat de Mercader se situa cronològicament a les acaballes de l'Edat Mitjana, en la Nàpols Humanista i és pròpia del moment la manera d'afrontar l'atenció mèdica dels ocells de caça car està integrada en el context científic de l'època: el galenisme, doctrina que se seguia tant en la medicina humana com també en la cura d'animals; emmarcada així mateix, amb la filosofia natural aristotèlica.

L'obra és un manual terapèutic per solventar diverses malalties que patien els ocells però també, com solien incloure els tractats escrits en les llengües vulgars a partir del s. XIII, aporta informacions per conservar-ne la salut. I és així que la *Pratica de citreria* s'inicia amb consells -com fer volar els ocells- per actuar sobre la que anomena malaltia de l'aigua del cap, curar-la i impedir-hi que aquesta malaltia en porte d'altres. La manera de procedir en l'obra serà fer aportacions per curar malalties i donar informacions disperses de caràcter preventiu, les quals seran recollides de manera general en un dels darrers capítols del manuscrit.

Els factors que segons el galenisme protegien la salut eren les *six res non naturales* (l'aire, l'exercici, l'alimentació, el son, l'evacuació i les emocions) i tots sis són presents al tractat escrit per Maties

Mercader com comprovarem tot seguit⁹². Pel que fa al primer factor, Mercader s'ocupa de l'allotjament i l'entorn de l'ocell, sobretot quan està convalescent o en procés de cura d'alguna dolència:

Devese ponere da là avante dentro un gallinaro, dove sia mentastro, rosa marina, fenocchio, salvia et de sopra seminato aniso scampato supra le herbe. Mettere lo falcone dintra et stea al ayro et al sole et ad metza serena. (f.10v)

Les herbes aromàtiques tenien la missió de purificar l'aire. L'exposició al sol, a la serena de la nit o dormir a cobert entre d'altres eren factors que tenien a veure encara amb aquesta primera *res non naturales* i que són presents a l'obra. Del bany, relacionat amb l'exercici físic -segona *res non naturales*-, el canonge no en parla; únicament aconsella xopar alguna part del falcó amb aigua expulsada des de la boca del caçador com en el passatge: «*Da poi li rusciarite subito la bocca con un poco de acqua fresca et ancora che di quella l'intrasse qualche cosa non li faria altro che bene. (f.4r)*» o en aquest altre exemple, on també s'arruixa el bec amb aigua després d'un esforç: «*Finito che haverà di purgare o de boytare per la bocca, se deve rusciare la bocca ab aygua.*» (f.4r) No obstant sí que és present l'exercici físic al tractat; així al capítol intítulat *Modo de preservare et conservare lo falcone* al

---

⁹² El galenisme va fixar aquests sis factors de preservació de la salut que fa servir Mercader. A partir del s. XIII un gènere mèdic -*regiminia sanitatis*- es va posar de moda, i en l'Europa occidental es va desenvolupar molt dins del galenisme; el gènere anava dirigit a conservar la salut dels individus, àmbit des del qual es va estendre al dels animals segons explica l'autor RICARDO M. OLMOS DE LEÓN a "Medicina animal en la Baja Edad media Hispánica y su relación con la medicina humana: aves, perros y caballos", *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1 (enero-junio 2013), pp. 199-242. Partim de l'anàlisi que d'aquests trets en fa Olmos.

qual ens hem referit adés, hi aconsella *Farlo molto volare* com a mitjà principal d'exercici que ajudava a mantenir sans els animals, consell que era present generalment en els tractats de caça de l'època⁹³.

El tercer factor per conservar la salut és l'alimentació. És molt important i se'n parla en els diversos tractats tardomedievals. Mercader, en referència a l'alimentació indica el tipus de carn i la quantitat que ha de prendre'n l'ocell però ho fa generalment amb caràcter de règim curatiu complementari a la teràpia. En ocasions, i no pas sempre, apareix aquesta indicació després d'explicar la pràctica que cal seguir per curar les malalties. No dóna normes generals de com s'han d'alimentar els ocells per mantenir-se sans; suposem que ho fa perquè el lector a qui es dirigeix és expert en la matèria. Per fer més digerible la carn, sovint, la mulla amb preparats líquids o llet i el tipus de carn que convé a l'ocell varia segons la pràctica. En una ocasió esdevinguda en terres del germà Berenguer, després d'una cura difícil que realitzà a un falcó i també la més aparatosa del tractat, cura que Mercader explica detalladament, el canonge aconsegueix reviscolar el falcó:

in quella nocte fu quasi libero dello dolore et basca. Vero è che quando li posi lo impiastro li donai per bocca una presa de bon Mesue. Mangiò da là avante per lo suo beccho. Comenzò ad pigliare curagli et dentra ipsi ci ponia del nasturzo torrato et tandem lo falcone fo prestamente curato et ancora che vintiuno di basta ad saldaretucta ruptura del falcone, io lo feci stare per

---

⁹³ Segons Olmos, *op. cit.*, presència referida als tractats més importants medievals de la península Ibèrica, al seu criteri.

lo gran cascamento che tenia ben quaranta di. Passati, li monstrai l'acqua et il sole. (f.22v)

És llavors que parla minuciosament de la medicació que li fa prendre però no, en aquest cas, del tipus de carn que ingereix l'au; és a dir, la regulació de l'alimentació en el procés curatiu no apareix sempre, ni en casos límits com quan salva aquest ocell. Tampoc no explicita que el menjar dolent siga causant de malalties, encara que podríem deduir-ho del passatge en què al·ludeix a les excel·lències de les *polvere de corallo*, on afirma que són beneficioses perquè *purgano et consumano lo male coperto et la mala carne. (f.12r)*

El quart factor s'ocupa de la higiene del son. El nostre tractat no s'esplaia en aquest punt. Generalment és el factor menys esmentat en els tractats; no obstant això, entenem, que als ocells se'ls havia de donar curalls abans d'anar a dormir on el caçador introduïria, sovint, algun medicament diferent segons s'esqueia. Un altre esment que fa Mercader és en relació al lloc on s'ha de situar l'ocell per dormir així com també la temperatura perquè siga òptima la recuperació de la malaltia que s'estiga tractant.

La ingestió de curalls acompliria la cinquena *res non natural* que s'ocupava de l'evacuació de l'estómac així com de fluids i humors. En parla molt, Mercader, de fet inicia el tractat aportant solucions al problema de l'acumulació d'aigua al cap dels ocells i continua tractant les complicacions que poden produir-se. Aconsella, perquè l'aigua no afecte la resta d'òrgans del cap —en una primera fase— fer volar els

ocells i fer-los ingerir curalls cada nit; després va donant remeis a mesura que la malaltia es complica i és una constant al llarg de l'obra la preocupació per fer evacuar l'aigua, els fluids i els humors del cos que són la causa de les malalties.

Com si es tractara de persones, a la Baixa Edat mitjana els tractats de caça donen importància a la relació entre la salut dels animals i l'estat d'ànim. En la pràctica de cetreria de Maties Mercader, aquesta *res non natural* hi és present. Així, per tenir ben purgat el falcó fa que prenga *la bossa* o purga i aconsella *Farlo tirare finché ne voglia, non lassarlo della mano mai tenendol sempre in parole.* (f.15v) També en diverses ocasions al llarg de l'obra fa referència a la *virtù* de l'ocell, la qual atén l'energia física però també l'anímica.

Estructura

El manuscrit no és una simple compilació de receptes ja que Mercader presenta el text sota el paraigua d'un monòleg amb el monarca que li ha encomanat el treball, Ferran I de Nàpols. Principia el text amb un agraïment i justificant el motiu pel qual escriu el tractat, sempre des de la humilitat de qui considera que sap menys que el rei. Acaba amb una disculpa per si ha decebut les expectatives, amb la mateixa humilitat que al principi. L'obra està estructurada en seixanta-dos capítols que tracten, de manera organitzada, les malalties des del cap dels ocells en avall. Cal dir que aquesta era una manera corrent

d'ordre que feien servir en els tractats de medicina humana, *a capite ad calcem*.

Després del preàmbul s'inicia la pràctica on es posa de manifest la meticulositat del canonge en l'ordre ja des del començament. Fa una presentació general del que dirà i de quin ordre seguirà i, mica en mica, va articulant el text enllaçant els seixanta-dos capítols de què consta el receptari, tot anunciant el que tractarà a continuació i resumint la informació donada, quan s'escau, per tal que el lector no es perda. Igualment, de vegades reflexiona i explica el motiu d'algunes actuacions prescrites. En principi actua sobre les malalties més fàcils i visibles per passar després als mals que no es veuen per a la qual cosa, de vegades, fa provatures experimentant perquè no sap ben bé quina és la solució correcta en la cura. Igualment teoritza i aconsella l'exercici de l'experimentació. Mercader dóna indicacions en relació a la preparació de remeis i a com subministrar-los als ocells, sempre de manera molt precisa, fixant-s'hi en els xicotets detalls, amb el tarannà d'un bon professional que s'estima el que fa. El protocol l'inicia amb les maneres d'actuar més simples que esdevindran més complexes si l'ocell no millora-explicita que les malalties es curen millor a l'inici que no pas en fer-se velles-, per acudir a la solució dels cauteris i sagnies en cas excepcional o a la cirurgia⁹⁴ si així ho considera. Tal

---

⁹⁴ Olmos, *op. cit.* p. 218 afirma al seu treball que la sagnia en general realitzada a les aus va ser poc practicada en els tractats llatins encara que en ocasions s'efectuava l'extracció de sang des de les ungles. La sagnia des de la vena no era habitual, ací Mercader (f.35r) la practica i la recomana, a més d'explicar detalladament com realitzar-la.

actuació era la manera recomanada en la medicina galenista aplicada als humans.

Els capítols presenten una llargària diferent, segons requereix la complexitat de les solucions; de vegades un capítol en què es tracta una malaltia en dóna peu a un altre on s'explicarà com realitzar un preparat per a la mateixa malaltia. Cal dir que en alguns casos Mercader proposa diverses solucions per a una malaltia i, si s'escau, dedica capítols diferents a les diverses teràpies encara que tal manera de procedir no és sistemàtica i pot, en un mateix capítol, incloure'n més d'una en lloc d'obrir capítols nous; ara bé, davant de diverses solucions a un problema, Mercader, ordena gradualment de menor a major les solucions segons l'impacte d'agressió sobre els ocells. L'autor del text coneix bé tant el que fa com la captació d'això mateix per part de l'entorn, i així, les teràpies pròpies les explica quan sap que són desconegudes a Nàpols pels caçadors als quals es dirigeix, de la mateixa manera només les prescriu sense explicar-ne els procediments quan és conscient que el públic que el llegirà en aquella terra procedirà a la manera del canonge.

El tractat de Maties Mercader prescriu cap al final maneres per preservar el falcó però fa la impressió que, després de donar per acabat aquest tema, ha d'afegir més contingut i fa un incís amb indicacions de com torrar determinats ingredients i, tot seguit, continua amb més indicacions soltes que preserven el falcó. Acaba amb un toc d'ironia i dóna al rei un consell mundà que obvia les cures i preservacions de tot

el tractat: recomana tenir molts falcons per poder caçar sense problemes.

Les darreres paraules de Mercader van dirigides a Ferran I de Nàpols i s'hi excusa del seu treball en cas que no agrade pel contingut o per desordre. En el mateix to d'humilitat que a l'inici del tractat. Després del text del canonge valencià, el llibre inclou altres dues receptes que ha experimentat Iuliano Ciurzo.

Contingut de l'obra

Des de finals del segle XIV així com el XV i XVI, els textos de falconeria de la Península Ibèrica diferien dels més antics perquè aquests contenien receptaris, matèria sobre ornitologia així com orientacions sobre hàbits i vida dels ocells mentre els més antics solien contenir només receptaris⁹⁵. El text que editem però, tot i ser del segle XV, no conté capítols específics dedicats a l'ornitologia ni a la cinegètica⁹⁶, els capítols es dediquen a informacions terapèutiques bàsicament però, hi apareixen també dades identificadores de l'autor —personals, individuals— que permeten saber-ne, a més del nom i cognom, la posició social i la nacionalitat o la relació amb el monarca dins l'àmbit de la caça; referències que deixen entreveure que van compartir diverses caceries on l'ardiaca exercitava cures als ocells del

---

⁹⁵ GARCIA SEMPERE, M. *El llibre de caça*, p. 22

⁹⁶ *El llibre dels ocells de caça* de Lluís de Besalú, escrit en la mateixa època sí que conté informacions ornitològiques, cinegètiques i higièniques.

rei. Són característiques que situen el text en el nou estil de les obres de falconeria que anava assentant-se des de principis del segle XIV a Europa de les quals parla Vincke⁹⁷. Així, Mercader es refereix a eines que va regalar al monarca i amb les quals curava però, sobretot, fa referència a la presència directa del rei Ferran en actuacions terapèutiques realitzades per Maties de les quals hom podria deduir que el rei va encomanar al canonge que posara per escrit el seu vast saber en comprovar en primera persona els coneixements del canonge com a pràctic. En la *Pratica de citreria* l'autor ens ofereix el relat d'un passatge entranyable on realitza una cura a un falcó que salva d'una mort a la qual estava abocat irremeiablement per un accident de caça. Mercader és l'artífex de la cura encara que en la narració no es presenta com a protagonista sinó que ho és l'ocell i les circumstàncies així com la realització de la cura de manera sobtada i experimental però, sobretot, efectiva; ni tampoc el fet és destacat com a capítol ans en forma part d'un altre. Es tracta d'un passatge bell que té com a espai el Regne de València, en terres del germà Berenguer i va ple de dades personals.

L'autor explica a l'inici del document el tipus de tractat que es disposa a realitzar; escriurà, tot obeint ordres, sobre la seua experiència en relació a les cures de les malalties que ha efectuat com a falconer. No hem acarat exhaustivament textos de falconeria amb el tractat que editem, pensem que això és tasca a realitzar posteriorment, tot i així no

---

⁹⁷ VINCKE, J. "Sobre la caça amb falcons", *Estudis d'història medieval*, Barcelona 1972, p. 59.

hem pogut evitar buscar punts comuns d'algun altre tractat amb el nostre i direm que no hem trobat cap vessament de fragments copiats, transcrits o traduïts envers el text de Maties Mercader; sí que n'hi ha al contrari, és a dir, part de la *Pratica de citreria* traduïda a una altra llengua, el castellà, com en el seu moment parlarem.

El text està pensat per a ús de caçadors nobles i experts en l'art de la falconeria, així com per al rei; són persones a qui no calen informacions bàsiques de tipus ornitològic ni higiènic, que ja saben ensinistrar ocells per a la caça, alimentar-los i per això mateix bota tots els preàmbuls i va directe al que interessava el monarca i el seu cercle: la cura per a la conservació d'uns animals preuats i valorats en un esport com és la caça, important en aquella cort com en cap altra de l'Europa d'aleshores.

Diferents contextos de l'obra

Àmbit romànic

Els textos de falconeria a Europa són d'arrel particular car no segueixen models de la classicitat grecolatina⁹⁸. Es considera que un document iconogràfic, els mosaics d'Argos al Peloponés, és la primera dada documentada d'aquesta art, al segle V; encara que la pràctica real

---

⁹⁸ Sobre els orígens del gènere hem seguit BADOUIN VAN DEN ABEELE en els seus escrits a *La fauconnerie au Moyen âge*, París, 1994, i també del mateix autor *La littérature cynégétique*, Turnhout, 1996.

ja s'havia introduït al segle IV⁹⁹. Els manuscrits europeus més antics que es conserven encara tardaran a arribar cinc o sis segles i serà l'*Anònim de Vercelli*, un text llatí que només conté receptes per a la cura d'ocells de caça i datat a la meitat del segle X, el primer escrit de falconeria del qual es té notícia. La majoria de tractats en llatí es concentren als segles XII i XIII i s'estén la producció en aquesta llengua fins el XIV. Els textos llatins del s. XII seran fonamentals i en ells es basarà la tradició llatina i vulgar posterior però el cim de la tradició en llatí serà al segle XIII amb Frederic II de Sicília que escriurà *De arte venandi cum avibus* (De l'art de caçar amb ocells). Pel que fa als altres tractats de falconeria escrits en llatí en els segles XIII i XIV se'n troben de dues modalitats: d'originals i de compilacions extretes, generalment, de textos del segle XII.

Cap als segles XIII i XIV apareixeran arreu de l'Europa llatina tractats en llatí, d'altres en diverses llengües romàniques, essent el més antic un poema escrit en occità cap a la meitat del segle XIII, de Daude de Pradas que duu per títol *Romans dels auzells cassadors*. El gènere de la falconeria està ben implantat a l'alta Edat Mitjana. La producció al segle XIII en llengües romàniques es basa, en línies generals, en traduccions de textos llatins o també en compilacions, quasi totes del segle XII mentre que, ja entrat el segle XIV, es desenvoluparà una literatura original.

---

⁹⁹ Hi ha la representació d'una jornada cinegètica on és present la caça amb falcons i diversos accessoris de l'ocell; en parla FRADEJAS RUEDA, JM. *Pasado y presente de la cetrería en España*, 2002, p. 17.

Àmbit de la llengua catalana

Un dels tractats de falconeria més antics europeus és també traduït en llengua catalana i, en aquesta, forma part d'un manuscrit¹⁰⁰ datat en la segona meitat del segle XIV¹⁰¹ és el *Llibre del nodriment i de la cura dels ocells de caça* (anomenat de diverses maneres com *Pràctica dels ocells* o també *Pistola a Tolomeu emperador d'Egipte* o simplement *Pistola a Tolomeu*¹⁰²). Es tracta d'una traducció del text llatí *Epistola Aquilae, Symachi et Theodotiounis ad Ptolomeum* (Cifuentes l'anomena *Epístola de avibus nobilebus*) que Van den Abeele situa -el text llatí- al segle XII¹⁰³. La traducció catalana, que segons Cifuentes no es pot provar que siga del segle XIII com han pretès d'altres autors, es conserva en el manuscrit adés esmentat a més d'altres i la llengua presenta trets propis del territori Balear¹⁰⁴.

---

¹⁰⁰ Es tracta d'un manuscrit de la biblioteca de la Fundación Francisco de Zabálburu y Basabé de Madrid que conté quatre tractats de falconeria escrits en català. D'aquesta obra n'hi ha un fragment. GARCIA SEMPERE, M., "Quan d'ombra Déu sa curatura: aproximació a un tratado catalán de cetrería en verso". *La caza en la Edad Media*, Tordesillas 2002, p. 99.

¹⁰¹ Sobre la datació i filiació del tractat català se n'ocupen diversos autors, entre els quals LUPIS i PANUNZIO a *Miscel·lània A.M. Badia i Margarit*, 1987, p. 13-53, FRADEJAS, [en línia], <<http://www.aic.uva.es/clasicos/epistola/epistolaintro.html>> i CIFUENTES I COMAMALA, LL., *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, p.152 i 425. Hi ha una interessant explicació en l'adreça on-line del professor Fradejas.

¹⁰² *Ibid.* CIFUENTES; *Ibid.* LUPIS i PANUNZIO; *Ibid.* FRADEJAS RUEDA.

¹⁰³ Denominació que dóna Fradejas Rueda, J.M. [en línia], <<http://www.aic.uva.es/clasicos/epistola/epistola-intro.html>>; VAN DEN ABEELE, B. *La littérature cynégétique*, Turnhout, 1996, pp. 35-36.

¹⁰⁴ Van den Abeele recull *Ibidem.*, p. 42, nota 48. La datació feta per Fradejas Rueda afig que està en estudi i és qüestionada per Lluís Garcia Ballester. Cifuentes, anys després, dóna aquesta altra datació. Per a Fradejas seria el tractat més antic escrit en català mentre que per a Cifuentes no estaria provat suficientment encara que admet

De la mateixa època que l'anterior, tenim dues traduccions d'altres dos tractats escrits en llatí també al segle XII i relacionats tos dos. Es tracta del *Dancus rex* i del *Guillelmus falconarius*. Les traduccions més antigues que es conserven en català d'aquestes obres —*Llibre de falconeria del rei Dancus* i *Llibre del mestre falcone*¹⁰⁵ són contingudes en un manuscrit datat a la meitat de segle XIV, potser copiat en l'ambient del rei Joan el Caçador. La majoria d'ocasions, aquests dos títols solen anar relligats junts als mateixos còdexs¹⁰⁶.

Fins ara fa poc hom ha cregut que el primer tractat de falconeria redactat en llengua catalana va ser escrit entre 1387-1392 a l'entorn de Joan I¹⁰⁷. El monarca, fill de Pere el Cerimoniós, que regnà només nou anys i que fou succeït pel seu germà, Martí l'Humà, rep el renom de "el Caçador" per la seua afició a la caça, tant és així que morí a conseqüència d'una caiguda del cavall en una jornada cinegètica. Vinculat al rei, hom té notícia d'alguns títols de falconeria. Parlem del *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí, noves recerques sobre el qual han modificat l'autoria, Jofre VII de Rocabertí, nascut cap al 1420 que escrigué el tractat entre 1465 i 1473. La seua vinculació ha estat

---

que una part es trobaria en una obra pertanyent a una persona morta el 1338. cfr. CIFUENTES i COMAMALA, *Ibidem*, p. 152.

¹⁰⁵ El títol de les obres és el que dona Marinela Garcia en l'edició que fa d'aquestes obres a *La versió catalana medieval dels tractats de falconeria Dancus rex i Guillelmus falconarius*, 1999.

¹⁰⁶ Es tracta del tractat de la biblioteca de F. de Zabálburu que conté aquests tractats a més de l'anteriorment esmentat i un altre del qual parlarem en el seu moment. Tots quatre editats per Garcia Sempere.

¹⁰⁷ CIFUENTES, *op. cit.*, p. 153.

amb Joan II¹⁰⁸. Aquesta obra ens ha arribat a través d'un manuscrit en català d'origen napolità de la segona meitat del segle XV que conté una altra obra anònima¹⁰⁹, atribuïda pel text falsament al rei Artús, *Tractat per a l'art de la caça* que Lluís Cifuentes data al s. XV¹¹⁰.

*Les malalties dels falcons, com vénen e de quina manera vénen e de què posseeixen*¹¹¹, altrament anomenada *Tractat de l'art de la caça*¹¹², és obra del valencià Antoni de Vilaragut. Cifuentes en data l'escriptura entre finals del XIV o principis del XV i és contingut en un manuscrit de la segona meitat del segle XV, còpia d'origen napolità. Antoni de Vilaragut i Visconti (1336-1400) pertanyia al cercle de Joan I el caçador, car en va ser majordom. El text, que no ha pogut ser estudiat encara, es troba a l'actualitat perdut.

El *Llibre de caça* (o *d'animals de caçar*) és un text que durant temps hom havia atribuït a Antoni de Vilaragut. Darrerament però, ha estat editat per primera vegada per un equip de la Universitat d'Alacant dirigit per la doctora Marinela Garcia Sempere; en l'estudi que se'n realitza hi aborda diversos punts com el de l'autoria i apunta la desconexió de l'autor, o que el text és una còpia realitzada a finals

---

¹⁰⁸ Cifuentes, cf.r va identificar aquest vescomte de Rocabertí com a Felip Dalmau I, de l'entorn del rei Joan I el Caçador i l'obra escrita entre 1387-1392. Ara però, la datació és tres quants de segle més tard. [En línia],

<<http://www.sciencia.cat/biblioteca/catalegdobres.htm>> 11/gener/2015.

¹⁰⁹ CIFUENTES, *Ibidem* p. 425.

¹¹⁰ [En línia], <<http://www.sciencia.cat/biblioteca/catalegdobres.htm>> 11/gener/2015.

¹¹¹ Anomenat així per GARCIA SEMPERE, M. "El llibre dels ocells de caça. Aproximació a un tractat de falconeria del segle XV", *Actes del X internacional de l'Associació Hispànica de literatura medieval*, 2005, p. 784.

¹¹² *Ibidem* CIFUENTES així com FRADEJAS.

del segle XV o bé els primers anys del XVI i pel que fa a la datació de l'obra assenyala que vist que una font important, el *Livro de falcoaria* de Pero Merino, en llengua portuguesa, és escrita entre 1345 i 1383, el *Llibre de caça* ha d'haver-se escrit amb posterioritat a aquests anys.

Una compilació d'altres dos tractats diferents, redactada de manera unitària, és el *Llibre des ocells de caça (LOC)*, obra anònima que ha arribat en un manuscrit del segle XV però l'obra podria ser del XIV¹¹³. En el manuscrit hi ha d'altres obres més, dues d'elles compostes per Manuel Dies, l'autor del tractat de menescalía del segle XV més important que s'ha escrit mai a la península Ibèrica¹¹⁴.

Hi ha també dins l'àmbit de tractats catalans El *Tractat de falconeria*, que Cifuentes situa entre els segles XIV i XV, trobat a Barcelona a la biblioteca del marquès de Barberà, d'autor anònim. Finalment Cifuentes esmenta una altra obra que intitula *Receptari de falconeria*, d'autor anònim i datada al segle XV¹¹⁵.

---

¹¹³ Diversos autors daten el manuscrit en primera meitat del segle, Cifuentes, *op. cit.*, p. 154-, o a finals del segle XV, García Sempere, *ibidem*, p. 784; GARCIA SEMPERE, M. *Quan d'ombra Déu sa curatura...op. cit.*, p. 100.

¹¹⁴ FRADEJAS, el *Llibre dels ocells de caça*, l'anomena *Tractat dels aucells* i l'atribueix a Manuel Dies, [en línia], <<http://www.aic.uva.es/clasicos/epistola/epistola-intro.html>>. GARCIA SEMPERE. "El llibre dels ocells..." *op. cit.*, p. 781, descarta aquesta hipòtesi perquè, diu, Manuel Dies declara només ser l'autor de dos dels llibres de la miscel·lània. Afegeix que el manuscrit el formen obres dirigides a l'ajut del servei que depenia del majordom i Dies l'era del Magnànim. Cerca les fonts i afirma que una part del tractat correspon a una traducció del *De falconibus* d'Albert el Gran. Pel que fa a l'anomat, darrerament Cifuentes [En línia], <<http://www.sciencia.cat/biblioteca/catalegdobres.htm>> 11/gener/2015, ha modificat el punt sobre l'autoria i l'atribueix a Albert el Gran.

¹¹⁵ [En línia], <<http://www.sciencia.cat/biblioteca/catalegdobres.htm>> 11/gener/2015.

Vinculació amb d'altres llengües

Hi ha d'altres tractats de falconeria nostrats però que per diversos motius tenen vinculació amb d'altres llengües i que cal esmentar. És el cas del text anomenat *Llibre de les medecines dels ocells* per Fradejas o *Quan d'ombra Déu sa curatura*, per Garcia Sempere, qui l'ha editat. És escrit en vers i ha pervingut en un manuscrit adés esmentat i copiat al segle XIV¹¹⁶. No hi ha unanimitat entre els autors sobre la llengua en què està escrit aquest tractat. Marinela Garcia Sempere defensa que el text és escrit en llengua catalana amb grans empremtes del francès i de l'occità¹¹⁷ en alguns fragments. Jordi Querol i Cifuentes consideren que està escrit en occità¹¹⁸, com abans ha estat manifestat per Baudomin Van den Abeele, mentre Fradejas no es pronuncia¹¹⁹.

El tratado de melisina para todas las aves de casa és una obra continguda en un manuscrit del segle XV i d'autor anònim escrita en un castellà molt catalanitzat la primera meitat del segle¹²⁰.

L'àmbit napolità

---

¹¹⁶ Es tracta del manuscrit de la biblioteca de la Fundación Francisco de Zabálburu que conté quatre textos de falconeria en llengua catalana.

¹¹⁷ GARCIA SEMPERE, M., "Quan d'ombra déu sa curatura: Aproximación a un tratado catalán de cetrería en verso". *La caza en la edad media*, Valladolid, 2002, p. 101. i "El llibre dels ocells..." *op. cit.* p. 784.

¹¹⁸ QUEROL, J. "Materiales para un diccionario técnico del arte de la cetrería", *Libros de caza*, p. 137-146, Valladolid, 2005, p. 139. CIFUENTES, *op. cit.* p. 155.

¹¹⁹ VAN DEN ABEELE, B. *Op. cit.* p. 72.

¹²⁰ *Tractat de medicina per a totes les aus de cacera* és el títol que dóna Cifuentes, *op. cit.*, p. 154. QUEROL, J. *Ibidem*, p. 141.

De les obres de falconeria que circulaven a la Itàlia medieval, estrenyerem el cercle en aquelles que mantenen una relació amb la biblioteca napolitana dels reis d'Aragó i amb qualque lligam amb la llengua catalana; escrites en català o en italià per persones catalanòfones. Si al voltant del regnat de Joan I el Caçador sorgeixen alguns textos de falconeria, en part per causa de l'afició del rei que li valgué el dit renom, és durant els regnats d'Alfons el Magnànim i el seu fill Ferran I de Nàpols en què hom viu els temps gloriosos d'aquesta afició, de tal manera que es parla de la via catalana a Itàlia en referència a la difusió d'aquesta art¹²¹.

En aquest context caldrà parlar d'un tractat italià, el *Libro delli ucelli de rapina*, possiblement de Lluís de Besalú que es conserva escrit en un italià de l'àrea llombarda¹²². Alguns historiadors defensen que aquest tractat és una traducció elaborada al segle XV a partir d'un original més extens escrit en català per l'autor, original que s'hauria perdut¹²³. També se'n conserva una còpia en francès. L'autor Baudouin Van Den Abeele, tot i considerar la possibilitat d'un original en català,

---

¹²¹ CIFUENTES, L. *op. cit.* p. 155.

¹²² *Llibre dels ocells de caça* és com anomena Cifuentes el possible antecedent català del text conservat en italià i francès. *Op. cit.* p. 156.

¹²³ Miquel Batllori així com Antonio Lupis defensen aquesta tesi basant-se en els catalanismes que conté el text. cfr. LUPIS, A. "Nuovi contributi alla definizione delle interferenze linguistiche tra catalano e volgari italiani del XV secolo", *Actes du XVII congrés International de linguistique et philologie romanes*, Ais de Provence, 1985, 7, pp. 94-112. L'obra va dirigida a Galeazzo Maria, Duc de Milà en el període de 1476-1486 i esmenta el nom de l'autor, Aloisio Besalu de Hispània a més d'un revisor i corrector de l'obra, Ioanne Pietro Belbasso. Cfr. VAN DEN ABEELE, B. "Le libro de piaceri e doctrina de li ucelli d'Aloisio Besalu et Giovanni Belbasso da Vigevano: un traité de fauconnerie encyclopédique du XVe siècle". *La caza en la Edad Media*, Tordesillas, 2002, pp. 229-245.

es decanta a pensar que el text ha estat escrit en italià des d'un primer moment pel català Lluís de Besalú¹²⁴. Ens trobem davant d'un altre tractat de falconeria que escrit o no en català¹²⁵ estaria vinculat a la cort del Magnànim perquè l'autor havia estat falconer del rei¹²⁶. L'autor Baudouin Van den Abeele¹²⁷ aprofundeix sobre les fonts d'aquest tractat, que en són moltes, i afirma que això el singularitza fent que es considere un tractat de falconeria enciclopèdic del segle XV. Van den Abeele no té en compte, però, que Lluís de Besalú va ser falconer d'Alfons el Magnànim -és Cifuentes qui ho assenyala posteriorment- i que en conseqüència tenia, segurament, al seu abast la biblioteca napolitana del Magnànim, la qual contenia exemplars de les obres més importants de falconeria conegudes a l'època, a més de promoure'n la creació de noves basades en les experiències i coneixements dels falconers que hi acudien. Caldria relacionar aquests dos fets perquè Besalú podria haver escrit l'obra en català en exercir de falconer al costat del rei Alfons i anys després refer-la ell mateix o bé Belbasso i dedicar el text italià al duc Galeazzo Maria¹²⁸. El text de Besalú té el privilegi de l'experiència del seu autor a la cort napolitana del Magnànim vist de qualsevol perspectiva.

---

¹²⁴ VAN DEN ABEELE, B. *Ibidem* pp. 238-241.

¹²⁵ Es conserven cinc manuscrits en italià i un altre, més reduït, en francès.

¹²⁶ CIFUENTES, L. a *op. cit.* p. 156.

¹²⁷ VAN DEN ABEELE, B. *Ibidem* pp. 234-238.

¹²⁸ Va exercir de duc entre els anys 1466-1476.

Una altra obra d'aquest àmbit és l'anomenat receptari de Missere Panuntio¹²⁹. Es tracta d'un recull de vint receptes de diversos autors, recollides en un receptari; l'autor de la primera de les receptes és qui dóna nom al conjunt. Ens són llegades en tres testimonis i vint-i-cinc en un quart; les cinc darreres d'aquest quart testimoni només van contingudes en un dels còdex i és a aquest que farem referència. Estan escrites no en rigorós ordre cronològic, la més antiga de les receptes és de l'any 1467 i les dues més recents són datades el 5 i el 25 de desembre de 1474, l'autor de les quals és l'ardiaca Mercader. El còdex amb les receptes del canonge conté un receptari obert on resten molts fulls encara per omplir, destinats a noves aportacions demanades, en opinió de Lupis, pel mateix Ferran I per a l'ús de metges i falconers de la cort¹³⁰. Sembla que el rei en llibres de caça ordenava més d'una còpia per a diversos usos i aquesta contenia el seu *stemma*. El receptari, d'ús exclusivament terapèutic, no conté informacions de cap altre tipus i s'ha conformat per receptes pertanyents a dotze autors, la majoria nobles i d'altres falconers dels quals només es coneix el nom. Les llengües emprades són el llatí, el català i majoritàriament l'italià, molt catalanitzat a diversos nivells d'anàlisi¹³¹. L'autor de dues de les receptes d'aquest receptari anomenat de Missere Panuntio és el comte Camerlingo; receptes datades el 25 de març de 1469 i el 25 de gener de

---

¹²⁹ En aquesta obra seguim la informació donada per Antonio Lupis i Saverio Panunzio a *Caccia e pratica veterinària a Napoli e nelle corti italiane del quattrocento*, Bari 1992.

¹³⁰ El receptari no és l'únic tractat que contenen els còdexs.

¹³¹ Lupis i Panunzio han editat aquesta obra al llibre adés esmentat. Els autors de les receptes que apareixen en català s'anomenen Spanyolecto, Mossén Pasqual i l'ardiaca Mercader, amb dues receptes que es tanquen el tractat.

1470, escrites en l'italià de la coiné cancelleresca de Ferran I. Aquest personatge ha deixat escrits dos tractats més de falconeria amb data no posterior a 1472¹³². El comte, Innico d'Àvalos, pertanyia a una família d'origen castellà i tenia un accés pròxim al Magnànim al costat de qui l'any 1435 en la desfeta de Ponça¹³³. Romangué amb el monarca en terres de Nàpols. Va esdevenir el primer gran camarlenc del rei el 1449 i es casà amb Antonella d'Aquino que li aportà el títol i el comtat de Monteodorisio. A la mort d'Alfons continuà d'home de confiança amb el seu fill Ferran I. Se sap que posseïa una gran cultura humanista i així és recordat per un cronista d'aleshores, a més d'una important biblioteca, la segona en importància després de la del rei, que a la seua mort va passar a Ferran I. Com a bon cortesà de Nàpols se l'ha de relacionar amb la caça; en aquest cas des de distints vessants ja que fou caçador, ensinistrador d'aus i veterinari, per açò i pel complement d'home de lletres, el rei va la encomanar l'escriptura dels tractats a què ens hem referit que tractaven sobre la malaltia del càncer i la muda dels ocells. Tots dos van continguts al mateix còdex, la llengua dels quals, l'italià, ha estat estudiada per Lupis i també presenta catalanismes.

---

¹³² Dades d'aquest autor extretes de: <<http://www.treccani.it/biografie/>>, s/v Avalos, Íñigo d', conte di Monteodorisio. Aquests tractats han estat editats per Lupis a *La sezione venatoria della Biblioteca Aragonesa di Napoli*. Bari, 1975.

¹³³ Hi fou presoner en companyia del rei i d'altres dignataris i tancat a Gènova on fou tractat molt bé pel monarca. Íñigo de Ávalos y Íñigo de Guevara, eren fills del el conestable Ruy López de Ávalos i tots dos lliutaren a la batalla de l'illa de Ponça. Jerónimo Zurita: *Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, 1579, c. xxvii, p. 44. Un anys després, el 1457, hi tornà per convidar Pier Candido Decembrio a la cort de Nàpols.

Una altra obra de falconeria fou escrita per Alfonso Caracciolo i es conserva en un manuscrit de la Biblioteca de l'Escorial que conté diversos tractats de falconeria de la biblioteca napolitana dels reis d'Aragó¹³⁴. Lupis ha realitzat l'estudi del text i manté la hipòtesi que podria haver estat manada copiar pel rei i aquest seria el motiu pel qual apareix en aquesta miscel·lània de l'Escorial entre d'altres tractats d'obres de la biblioteca napolitana. Aquest autor situa la data en què va ser escrita l'obra entre els anys 1495 i 1507. El manuscrit de l'Escorial està datat en la segona meitat del segle XVI. La llengua del tractat és el vulgar de Calàbria i presenta catalanismes de tipus lèxic així com també fonètics i gràfics de manera notable. Pel que fa al contingut, cal dir, és diferent dels altres tractats ja que no conté pròpiament receptes per curar malalties¹³⁵. L'autor, Alfonso Caracciolo, baró de Plasiano, escriu el text a petició d'Antoni Siscar, comte d'Aielo, tots dos relacionats amb la cort dels reis d'Aragó des de la meitat del segle XV. Aquest manuscrit escurialenc conté un altre tractat escrit en italià, l'autor del qual no s'especifica i que caldria estudiar per saber la possible vinculació amb els valencians que nosaltres estudiem¹³⁶. Així

---

¹³⁴ Es tracta d'una miscel·lània que recull un testimoni de Maties Mercader, el receptari d'Innico d'Avalos, així com el receptari de Caracciolo, entre d'altres. RBE, ms. C IV, sec. XVI (f.79r-125v).

¹³⁵ *Non contiene le tradizionali ricette e terapie, quanto piuttosto prescrizioni per insertare penne rotte, insieme soprattutto a istruzioni di addestramento particolarmente rivolte alla caccia di riviera.* LUPIS i PANUNZIO, *Caccia e pratica veterinaria a napoli e nelle corti italiane del quattrocento*, Bari, 1992, p. 149.

¹³⁶ B.E. ms. C-IV-6 (f.143r-f.160r) Lupis en fa la descripció a *La sezione venatoria...* p. 44-48. Nosaltres hem consultat aquest manuscrit. Una lleugera mirada al tractat el situa en l'àmbit venecià, segons l'autor Lupis i contindria receptes de *Dancus Rex* així com de *Guillemus falconarius. La sezione...* p. 47.

mateix conté la miscel·lània algunes receptes soltes de falconeria pendents d'estudi.

El manuscrit de Maties Mercader, datat l'u de juny del 1475, és escrit en l'italià de la koiné cancelleresca a petició del rei Ferran de Nàpols. Dues altres receptes apareixen en l'adés esmentat receptari de *Missere Panuntio* del valencià, datades el desembre del 1474, són les darreres del receptari però únicament apareixen en un dels quatre testimonis que contenen el text¹³⁷. La primera és escrita en italià i la segona i última del receptari en català.

Àmbit a la Cort Napolitana

Les primeres notícies que hom té de la falconeria és en l'art figurativa al segle V, en els mosaics d'Argos al Peloponés, molt de temps abans que apareguera el primer tractat escrit amb receptes destinades a la cura d'ocells. D'aleshores ençà tenim coneixement d'altres mostres que palesen que la falconeria és present en d'altres arts, tant figuratives-pintura i escultura- com en la literatura escrita o en el suport que li ofereixen manuscrits amb textos miniats als còdexs on apareix aquest motiu. En literatura, moltes vegades s'hi ha fet referència als decasíl·labs que el gran poeta nostrat Ausiàs March va dedicar-hi demanant un falcó al rei Alfons el Magnànim de qui el poeta va ser falconer major, almenys entre 1425 i 1428, heus-los ací:

---

¹³⁷ LUPIS, A. i PANUNZIO, S. *Op. cit.*p. 98.

Tots mos delits del cos he ja
perduts
.....
E sols d'aquests me resta lo
caçar,
perquè us suplic, mon car e bon
senyor,
que del falcó me siau donador,

un pelegrí lo qual té nom Suar.
Si lo falcó, senyorn no·m voleu
dar,
causa sereu de ma perdició,
car tornaré a ma complexió,
d'on era tolt, ço és, dones amar.
Car no vull ser ociós animal,
A. MARCH (CXXII)

March formula la petició en recordar el temps passat en què caçaven tots plegats, vist que no li queda una altra distracció, altrament, perdut, escriu irònicament que tornarà a practicar "la folla amor". Un missatge hiperbòlic atesa la 'decrèpita' edat del poeta¹³⁸. I és que des dels tractats antics de falconeria, aquells que no es limitaven només a prescriure receptes, aconsellen aquest "deport" i la caça en general, per a l'educació dels grans senyors, nobles, reis perquè els exercitava el camp de la guerra i en la disciplina, sempre enemiga de la desídia, portadora de mals hàbits i vicis dolents. En temps de pau, la caça, preparava els hòmens ja que la lluita contra una bèstia era la mateixa que contra l'adversari. March fa un joc poètic on cerca en l'exercici de la caça amb falcons la solució als vicis en què té por d'incórrer.

No era àmbit exclusiu de la noblesa, també els clergues i els pobres caçaven, i no podem obviar l'existència de caçadors professionals però el motiu dels uns era sobreviure i menjar mentre que per als altres suposava, com hem dit, una diversió amb un component educatiu i, a més a més, aquest tipus de "deport" era un

---

¹³⁸ GARCIA-OLIVER, Ferran. *Ausias Marc*. PUV, València, 2009, pp. 130-131.

valor afegit al seu estatus, un luxe car, a l'abast de pocs que van dur al més alt nivell els monarques del casal d'Aragó a la Nàpols de la segona meitat del segle XV. Una lectura del comportament social de les classes hegemòniques pel que fa a aquesta activitat, és reconstruir la història. Nosaltres no hem investigat al respecte però hem fet ressò dels qui ho han fet¹³⁹ perquè han considerat que cal tenir en compte reconstruir un àmbit que va ser important en la vida de la cort de finals de l'Edat Mitja.

Una finestra oberta per il·lustrar aquest món és la jornada de caça als Astroni l'any 1452, celebrada en honor de les noces de Frederic III, on participaren els millors títols nobiliaris d'altres regnes, comandada pel fill del Magnànim, el futur Ferran I. L'escenari de caça va ser el cràter natural dels Astroni, el lloc millor i més representatiu que els reis podien oferir als il·lustres convidats; els altres aspectes també n'estaven a l'alçada. Així, el dia anterior a l'esdeveniment, milers de persones participaven en els preparatius sense estalviar res que s'allunyara de l'aparador d'ostentació i magnificència que es volia manifestar i amb què aquesta cacera ha estat considerada¹⁴⁰. En general, les despeses en ocells, personal que requerien, gossos i cavalls

---

¹³⁹ Hem seguit de la mà de l'autor Antonio Lupis, la reconstrucció que ell fa d'aquest deport a la cort Napolitana d'aleshores. Els treballs els anirem anunciant en les següents notes.

¹⁴⁰ Es té notícia que pel novembre de 1455, el personal de falconeria era format per 11 falconers majors que cobraven 345,5 ducats, 9 caps de falconeria a 162,4; 98 falconers a 86,2 ducats; 2 caçadors majors a 345,3 ducats; 2 sots-caçadors majors a 244,4 ducats i 162,4; 97 caçadors amb sous diversos des de 34,1 fins a 135,4 ducats. A banda hi hauria les despeses en manteniment alimentari dels ocells i en cures així com en cavalls i gossos. LUPIS, A., "Per una storia della caccia Aragonesa", *Quaderni medievali*, 11 (1981). p. 90.

per a la falconeria de la cort napolitana dels reis d'Aragó no tenien comparació amb les de cap altra cort. Cal afegir-hi d'altres partides en despeses com les de vestuari i estris. Així, el dia de la caça a què hem fet referència, Ferran vestia segons la descripció que ens ha arribat¹⁴¹:

In ordine vestito cortamente, come cacciatore, con una coronetta attraversa alle spalle, con uno mezzo cappelletto alla Ongara, e sua spada e pugnale...con uno sceltro in mano bellissimo inaurato...et alla sua staffa sempre con esso camminava un polito e ben vestito staffiero, lo quale teneva in mano una lanza di seta che passava l'anello d'un ricco et assai ben lavorato morisco, quale portava uno lionere turco di pelo bianco e rosso appezzato et una coda infronziata, bella al possibile. Colui sequivano appresso dieci paggi, vestiti di libreria di seta, e sopra diece altri cavalli barbari di diversi colori e pelamenti ed extrema bellezza, tutti forniti con loro selle e guarnizioni belle; e li predetti paggi ognun di loro tutti diece portava lo suo cornetto alle spalle, traverso sotto lo braccio, e poi ogniuno scelto in mano.

així també les dones anaven vestides per a l'ocasió i en aquesta hi va acudir Lucrezia d'Alagno, la jove parella del Magnànim a Nàpols¹⁴², com deixà escrit un coetani anomenat Loyse de Rosa i que també Lupis reproduceix així:

Lo Re [...] pigliava madama Lucrecia in bracczia et assettavala a la segia, et faceva escapolare ly falcune in bracczia et assettavala a la segia, et faceva escapolare ly falcune a ly

---

¹⁴¹ LUPIS, *Op. cit.*, p. 95.

¹⁴² Els versos amb què clou el poema d'Ausiàs March, adés esmentat, van referits a aquesta senyora. El poeta es dirigeix a Lucrezia perquè siga ella qui intervinga en el lliurament del falcó Suar: "Dona que vós haveu sovint denant / satisfaint vostres senys e raó, / yo la supplich que us suplich falcó, / e si us farà. ja-m veig ab ell caçant". La diferència d'edat de tots dos rondava els 35 anys.

*mallarde; et facevale vedere chella cacczia de ly mallarde, che per ventura uno farcone portò uno mallardo alle faude de madama Lucrecia, che lo Re de abbe tanto piacere che no se puria dire.*¹⁴³

Tot i que encara que aquest no és el cas, han arribat documents amb els preus pagats per la confecció de vestits realitzats a posta per a senyores assistents en d'altres ocasions a caceres als Astroni. El estris era material refinat i delicat, a més de car¹⁴⁴. Per fer-nos una idea referirem dades de Lupis:

*Due coltelli da arcione furono pagati all'orefice Matteo di Menafra nel 1482 da Alfonso 34 ducati, mentre un paio di speroni dorati costò vent'anni prima 15 ducati; a molte centinaia alla volta erano ordinati i sonagli per sparvieri e falconi, d'ottone argentato, le campanille che s'attaccavano ai tarsi degli uccelli per seguire il volo o, se si smarrivano, per ritrovarli, e che avevano anche una funzione utilitaria, a seconda del loro peso e della loro aerodinamicità, per costringere falconi dal volo troppo alto a un volo più basso o viceversa, o per non perderli nei primi voli d'addestramento, [...] gli scudettiche sempre ai tarsi venivano applicati, solitamente con le armi del signore [...] erano d'argento, dorati e smaltati, con le armi di Aragona e del regno di Napoli*¹⁴⁵

La caça era en un vessant distint del de la funció teòricament sana i educativa del jove, encara que complementària sociològicament parlant. La diplomàcia entre les corts Europees exercia l'intercanvi de regals on els falcons eren considerats dons reals de major cortesia;

---

¹⁴³ LUPIS, A., *Op. cit.* p. 96.

¹⁴⁴ LUPIS, *Ibidem*, p. 94.

¹⁴⁵ LUPIS, A., *Op. cit.* p. 96.

l'obsequiat se sentia adulat i l'obsequiant reconegut. Un regal d'aquesta mena esdevingué expressió elitista d'una determinada condició social¹⁴⁶. Igualment, els falconers eren eines valuoses, així que se'ls solien enviar —també als manescals— per períodes de temps a determinades corts. Així mateix se'ls encomanaven ambaixades de tipus polític o de persuasió. Hi podien anar igualment en qualitat d'instructors. Nosaltres sabem per la *Pratica de citreria* que Maties Mercader i el rei Ferran guardaven una relació estreta, en més d'una ocasió havien compartit caceries i el rei el tenia en gran consideració, almenys com a falconer era valorat. Va exercir la cura d'ocells davant el monarca en diverses ocasions i la seua manera d'obrar devia ser ben vista a la cort, tant és així que Ferran li encomanà la redacció d'un tractat amb les seues experiències que fou editat en un còdex luxós del qual van ser fetes diverses còpies a la mateixa cort. Anteriorment ens hem qüestionat què feia Mercader a la Cort de Nàpols, per què hi va anar en diverses ocasions. També hem recollit notícies de diverses ambaixades encomanades a la seua persona en diversos viatges. El tarannà diplomàtic i pactista del canonge cal donar-lo per suposat, doncs. Arribats en aquest punt, a Nàpols la tasca diplomàtica amb la finalitat d'aconseguir alguna prebenda per a la seua ciutat o per a l'església podria ser-ne una resposta i combinat per la passió cap a a caça de Macià —la variant del nom que consta en els documents dels arxius de la Catedral de València i del Regne— pot fer-lo un bon diplomàtic per tal d'aconseguir-la.

---

¹⁴⁶ MALACARNE, G. *La falconeria a Mantova al tempo dei Gonzaga*. Mantova, 2003, pp. 161-197.

La cort napolitana de la segona meitat del segle XV, govenada al llarg d'uns cinquanta anys per dos monarques de la confederació de territoris de la Corona d'Aragó, constituí un espai fastuós, ric, culte, que fou centre d'acolliment d'Humanistes i espai on va fruir i fluir esplendorosament la cultura i la ciència. En aquest indret hem vist que la caça va ocupar un espai notable entre les seues activitats i tot plegat va deixar empremta en la rica biblioteca dels reis Alfons el Magnànim i el seu fill Ferran. Costosos còdexs són un llegat on alhora palesa una mostra i l'estima dels reis envers aquesta matèria. L'any 1975¹⁴⁷, l'autor Antonio Lupis va comptar almenys quaranta textos de falconeria i tema cinegètic que formaren part d'aquesta biblioteca. D'entre tots ells, només dos còdexs no van dedicats als monarques¹⁴⁸, la resta, quasi tots, eren encomanats per ells.

Els tractats de falconeria més antics acudien al principi "d'autoritats" per manifestar credibilitat; els clàssics a qui acudien eren noms com Hipòcrates, Galè, Aristòtil, Apuleu, Albert el Gran, etc. D'altres vegades ho feien a noms inexistents com Petrus de l'Astore, Dancus Rex, envoltats fictíciament de saviesa, o també a la modalitat epistolar en què un home de ciència escrivia al sobirà o a un altre savi. Al segle XV però, els tractats tenen un destinatari i un autor reals i coetanis com els textos generats a la cort napolitana¹⁴⁹. Acabem de veure la importància de la caça en aquesta cort de la segona meitat de

---

¹⁴⁷ LUPIS, A., *La sezione venatoria della biblioteca Aragonese di Napoli e due sconosciuti trattati di Innico d'Avalos, conte Camerlengo*. Bari, 1975.

¹⁴⁸ LUPIS, A., *Ibidem* p. 16.

¹⁴⁹ VAN DEN ABEELE, B., *La littérature cynégétique*, Turnhout, 1996, pp. 31-56.

segle XV i hem d'afegir que hi acudien experts d'arreu amb tècniques noves, atrets per l'afició i consideració; hi dipositaven les seues experiències de manera que la cort dels reis d'Aragó de Nàpols va esdevenir el centre amb més prestigi d'intercanvi d'informacions al llarg d'una cinquantena d'anys¹⁵⁰. Allà s'hi canvia la manera de fer a proposta dels monarques, ara en lloc dels experiments dels antics és valorada l'experiència pròpia i l'experimentació directa. Això, segons Lupis, només podia tenir lloc en aquesta cort "on la falconeria va ser art i ciència". En el tractat de Mercader trobem moments en què explicita que les receptes proposades s'han de provar i tot el tractat es basa en propostes que ell ja ha experimentat. Tot i fer esment d'algun nom com Galè, que podria ser una autoritat clàssica, ací i ara l'autoritat és ell mateix amb la seua experiència¹⁵¹. És una ciència nova.

---

¹⁵⁰ LUPIS, A. i PANUNZIO, S. *Caccia e pratica veterinaria a Napoli e nelle corti italiane del quattrocento*. Bari 1992.

¹⁵¹ En una ocasió però, l'artiaça acut a un breu que penja al falcó perquè el cure. És l'única excepció.

DESCRIPCIÓ CODICOLÒGICA

El tractat que hem titulat *Pratica de citreria*, tal i com apareix al mateix text manuscrit, ens ha arribat a través de diversos testimonis. El que hem editat com a base és el de la Biblioteca Nacional de Madrid. Hem trobat cinc testimonis del tractat de tradició directa en italià i un altre de traduït en part al castellà, de tradició indirecta per tant.

M₁ = ms. RES. 179 (L 189) Biblioteca Nacional de Madrid

M₂ = ms. 1227 (F 218) Biblioteca Nacional de Madrid

P₁ = ms. 2 Qq E 3 Biblioteca Comunale di Palermo

P₂ = ms. II D 10 Biblioteca Nazionale di Palermo

Y = ms. 124 Yale University

E = ms. C-IV-6 Real Biblioteca Monasterio de El Escorial

Hem editat dues receptes de Maties Mercader aparegudes en un dels testimonis que contenen l'anomenat receptari de Messere Panuntio d'un manuscrit que es troba a París.

F = ms ital. 939, già anc. f. fr. 8102 Bibliothèque Nationale de France

Descripció dels manuscrits

MADRID

Biblioteca Nacional. Reservados

Res. 179 (L187).

Pratica de citreria breve, facta ad petitione et commandamento del Serenissimo et invictissimo Principe et Signore lo Signor Re don Ferrando per la divina gratia Re di Sicilia, Hierusalem et Hungaria, facta et composta per lo reverendo Misser Mathia Mercader, Archidiacono de Valentia. (Una mà posterior italiana ha escrit: Don Gismondo XX).

Pergamí, segle XV (Nàpols 1475) 195 x 125 mm, 4 + 46 ff. Enquadernat amb pergamí marró, ferros daurats. Frontispici Decorat amb una orla de trama vegetal sobre fons negre en colors rosa, blau, verd i daurat, sobre la qual s'hi posen àngels, medallons de dofins on es veuen els emblemes del propietari, ocells, conills i decorada amb motius vegetals. Escrit en italià.

Taula de continguts. Fulls en blanc. fl. Pratica de citreria breve facta ad petitione et commandamento del Seseerenissimo (*sic*) et invictissimo principe et signore lo Re Don Ferrando per la divina gratia Re di Sicilia Hierusalem et Hungaria facta et composta per lo Reverendo Misser mathia Mercader archidiacono de Valentia. *Inc.*: Serenissimo et invictissimo Signore, multe et diverse volte.

f.2r Dell'acqua, cancer et gormicze ce si fanno in le aureczie senza ferita. *Inc.* Ad l'acqua avante che se aggrave... *Expl.*: De tucto se dirà se a Dio piacerà.

f.2v. Delle cose semplice se ponno fare nel principio dell'acqua della testa. *Inc.* Ponnoce donare sei o septe... *Expl.*: perchè la testa non carrighe.

f.2v. Le pillole che son buone ad evacuare. *Inc.*: Le pillole che son bone ad evacuare (f.3r) *Expl.*: como se ha da dare è questo.

f.3r Modo como se ha da dare la gerapigra. *Inc.*: *Primum* ad dare la gerapigra... (f.5r.) *Expl.*: le pilole troveno lo stomacho voyto.

f.5r Altro modo di pilole ad questo effecto. *Inc.*: Sonce altre pilole de solo agarico... (f.5r) *Expl.*: et fannosi in questo modo.

f.5r Pilole de turbit. *Inc.*: Primo turbit bianco et gommoso...(f.5v) *Expl.*:in la hora del dormire.

f.5v L'ordine et regimento che circa tale male si deve servare. *Inc.*: Questo è lo regimento et l'ordine... *Expl.*: Quello se ha da faer in questo caso è:

f.5v Del modo de levare la pipita. *Inc.*: Primo revedere se sotto la lingua (f.6r) *Expl.*: et levata la pipita sanare.

f.6r Ad occhi infiaty et ventane secche. *Inc.*: Facto questo, quello se deve fare... *Expl.*: al serrare delle ventane.

f.6v Altro remedio ad questo. (f.7r) *Inc.*: Se questo non basta pigliarite la herba che si chiama strasisagria. *Expl.*: excusare senon in necessità.

f.7r Acqua de spetie como se fa et quando se deve dare. *Inc.*: Sonce altri rimedi simili ad questi... (f.8v) *Expl.*: primo in la bocca.

f.8v Modo de dare foco alla bocca del falcone. *Inc.*: Se lo palato starà infiato darite lo foco... *Expl.*: et ad l'altro della rexa.

f.8v Altro modo de dare foco. *Inc.*: Lo principale foco che se ha de dare et... (f.9r) *Expl.*: mele rosato colato o burro.

f.9r Altro modo di foco. *Inc.*: Se con questo foco non cura si deveno donare... (f.9v) *Expl.*: che le penne siano brusate.

f.9v Della vertigine o male de cadere o de luna che sole venire ali falconi. *Inc.*: Sole venire ali falconi male de cadere o... (f.11r) *Expl.*: De tucto dirò appresso in suo loco quello poco che ce so.

f.11r Al male del cancro. *Inc.*: Al cancro lo discorso tucto supradicto... *Expl.*: ad li homini el male della bocca.

f.11r La cura del cancro. *Inc.*: La cura è purgare lo stomacho con le... (f.12r) *Expl.*: purché altro male dentro non ce sia.

f.12r (*m.d.*) De la cura del cancro. *Inc.*: La forma è vulgare... (f.13r) perché lo foco non la toccasse.

f.13r Che li cauteri deveno essere d'oro. *Inc.*: Questi cauteri et tucti li altri..., *Expl.*: manco lesione.

f.13r Della sagnia delli falconi. *Inc.*: È veo perché ne ho vista... *Expl.*:
al presente me ricorda.

f.13r Al male delle orecchie. *Inc.*: Al male delle aurecchie l'ordine è
tucto... (f.13v) *Expl.*: non ce daranno ricapito tucti li mali cacziatori.

f.13v.: Modo di fare il succo della agrimonia. *Inc.*: La forma è pistata
la agrimonia... f.14r *Expl.*: de havere purgato lo corpo del falcone.

f.14r Al male de aurecchie. *Inc.*: Se la orecchia sarà per ventura
chiusa... (f.14v) *Expl.*: farò qua metione del modo como se deve dare.

f.14v Modo de dare la bossa. *Inc.*: La forma è pigliare cennere de
sarmenti... (f.15v) *Expl.*: Imperò che ne stariano molto più sani.

f.15v Ad nuvoli catarrati et altri mali che se fanno in li occhi. *Inc.*:
Tornando al capo sol venire alli falcuni... (f.16r) *reddit acutum.*

f.16r Ad disfecta o tela che suole venire alli occhi delli falconi. *Inc.*: Et
se per ventura in li occhi... (f.17r) *Expl.*: lo remedio è scripto de supra.

f.17r Del male delle filandre et della cura d'esse. *Inc.*: La generale
pestilentia delli falcuni... *Expl.*: (f.18r) et di questo non più perché è
vulgare.

f.18r Rimedio alle filandre che sonno fora dello stomaco et son più
forte de curare de le altre. *Inc.*: Sonoce altre filandre che si fanno...
(f.23r) *Expl.*: in alcuna cosa se ne possino adiutare.

f.23r Ad calcina et male de pietra. *Inc.*: Vene altro male ali falconi...

(f.24r) *Expl.*: me occorre et io ho experimentato.

f.24r Ad falcone che butta sangue per basso. *Inc.*: Soleno gettare

sangue per lo fundamento... (f.24v) *Expl.*: in la sera dentro in lo curaglio.

f.24v Ad falcone o sparviero che butta pasto. *Inc.*: Soleno molte volte

rendere la gorga... (f.25r) *Expl.*: et in che modo se ha da dare.

f.25r Modo como se deve dare lacte nen quale. *Inc.*: Delli lacti lo

primo et principale... (f.25v) *Expl.*: dal male de rendere el pasto.

f.25v Del male del pantascio che sole venire ali falconi ma più ad

asturi et sparveri. *Inc.*: Al dicto male de pantascio... (f.26v) *Expl.*: per provare se vorrà bere.

f.26v Altra medicina ad dicto male. *Inc.*: Prenderete coste di cauli

russi... *Expl.*: secondo lo falcone lo comporterà.

f.26v Altra medicina in dicto male. *Inc.*: Sterco di capretto factone

polvere... (f.27r) *Expl.*: che è utilissimo.

f.27r Altra medicina a dicto male. *Inc.*: Scorze de tucti li mirabolani...

Expl.: secondo la discretione loro.

f.27r Altra medicina ad dicto male. *Inc.*: Suco de regolitia... *Expl.*: in

lo curaglio.

f.27r Altra medicina in dicto male. *Inc.*: Suco de cicoira. *Expl.*: delli falconi et sparveri.

f.27r Ad male di rompitura o ytropico che se (f.27v) monstra sotta la overa grosso. *Inc.*: Vene altro male ali falconi in lo corpo basso... *Expl.*: omnino se apra.

f.27v Modo de aprire. *Inc.*: La forma è pigliare lo falcone... (f.29r) *Expl.*: de certo che fosse rompitura.

f.29r Altra forma de medicina ad tale male. *Inc.*: La forma è questa: (f.29v) *Expl.*: et in la seconda se indivina.

f.29v Quanta quantità si deve dare della consolda. *Inc.*: Devese dare della consolda tanta... (30v) *Expl.*: o haggio experimentato.

f.30v Ad rompitura de coxa. *Inc.*: De coxa o de gamma è cosa vulgare... (31r) *Expl.*: consiste tucto el facto.

f.31r Ad roptura de gamba. *Inc.*: Se la gamba fosse ropta perché... *Expl.*: se compor (f.31v) tarà lo falcone.

f.31v Ad roptura de ala. *Inc.*: Alla rompitura de ala perché è parte extrema... (f.32r) *Expl.*: et fin tanto sia fora di muta.

f.32r Ad male de gorga ropta. *Inc.*: S'è ·lla gorga per colpo... (f.32v) *Expl.*: perché non done vexatione alla costura.

f.32v Ad ferita facta per ungnata. *Inc.*: Per qualsevole altra ferita che per ungnata... (f.33r) *Expl.*: altro della cannella et salvia montesina.

f.33r Cura notabile. *Inc.*: Altra ferita soleno ricevere li falconi... *Expl.*:
et però ne ho voluto fare mentione.

f.33r Ad male de gotta. (f.33v) *Inc.*: È uno altro male che sol venire...
Expl.: La cura è questa.

f.33v Ad enflatione de mano. *Inc.*: In prima al' inflatione della mano...
(f.34r) *Expl.*: como è cossino de alga.

f.34r Al mal de chiovi. *Inc.*: Se lo inflamento è mal vecchio... (f.34r)
Expl.: lo quale si fa in questa forma:

f.34r Emplastro. *Inc.*: Primo armoniacho, apponato... *Expl.*: se de
tucti due farà de bisogno.

f.34r Modo da svenare. *Inc.*: Lo svenare como si fa. (f.35v) *Expl.*:
Questa è la sola cura perfecta.

f.35v Quello che dipoi se ha da fare per cacciare lo clavo. *Inc.*: Cenere
di sarmenti, sapone bianco... (f.36v) *Expl.*: se non tanta unghia
qu<a>nto ha tutelo.

f.36v Ad unghia cavata. *Inc.*: La cura è prendere un fele de capretto...
(f.37v) *Expl.*: non li bisogna aspectar un di più.

f.37v Ad piccate o unghiate di falconi da altri falconi. *Inc.*: Per li
falconi che veneno di Candia... (f.38r) *Expl.*: lo quale sana in
perfectione.

f.38r Ad male de soprosso. *Inc.*: Per sanare lo soprosso in la gamba...
(f.38v) *Expl.*: con olio de rosso d'ova.

f.38v Per sanar la lupia. *Inc.*: Per la lupia perché ne ho facto la cura...
(f.39v) *Expl.*: non me ne ho voluto scordare.

f.39v Rimedio alla formica in l'ala delli falconi. *Inc.*: Sole venire alli
falcuni... (f.40v) *Expl.*: sogliono stare alcuna volta impacciati.

f.40v Modo a fare la lexiva delle canne o gambi de fava. *Inc.*: La
lexiva delle canne delle fave si fa... (f.41v) *Expl.*: Et questo lo deve
curare perfectamente.

f.41v Per levare macchie. *Inc.*: Con le medicine li falcuni si soleno...
Expl.: et resterà necto como de prima.

f.41v Modo de preservare et conservare lo falcone. *Inc.*: Farlo molto
volare, stirar de matina... (f.42v) *Expl.*: et non in altro modo.

f.42v Modo de torrare. *Inc.*: La forma del torrare è questa: (f.44r)
Expl.: ad uno piacere mille dolori.

f.44r (*epilog*) *Inc.*: Questo è, Serenissimo Signore, quello de che io mi
ricordo... (f.44v) *Expl.*: Facto in la Vostra città di Napoli lo primo di
iunio 1475.

f.46r Medicina experimentata per Iuliano Ciurzo. Ad male de chiovi di
falcone o de altro aucello. *Inc.*: Farrite allaczare la vena della coxa...
Expl.: in modo che sarà guarito.

f.46r Ad panno che vene alli occhi di falcone o d'altro ucello. *Inc.*:
Pigliarite la herba chiamata *virga pastoris*... *Expl.* Et fia guarito.

Bibliografia

Domínguez Bordona, J., *Manuscritos con pinturas: notas para un inventario de los conservados en colecciones públicas y particulares de España*, I. Madrid 1933, pàg. 328, n° 837.

Gallardo, Bartolomé J., *Ensayo de una biblioteca española de libros raros y curiosos*. facs. Madrid 1968, pàg. 105.

Lupis, A. *La sezione venatoria della biblioteca aragonese di Napoli*. Bari, 1975, pàg. 30 - 31.

Derdlez, Albert, *Codicologie des manuscrits en écriture humanistique sur parchemin*. Brepols, 1984, pàg. 74, cat. 430.

Benavent Benavent, J., *Biblioteca dispersa*. València, 2007, pàg. 217-221.

Madrid. Biblioteca Nacional

ms 1227 (F 218)

Matthias Mercader, *Libro di citrería*.

S.XVII. (1689). Coberta + 27 fulls + 2 fulls de guarda (1+1). 217 x 145 mm. Enquadernat en vellut verd, talls daurats de l'època, 223 x 148 mm (*olim* F.218).

Inicials, epígrafs i requadres daurats. En el frontispici, escut d'armes de factura basta amb la llegenda "Auxilium meum a Domino Alesano, año de MDCLXXXIX.

Matías Mercader. Breve trasunto sacado de los originales libros que los señores de Aragón tenían para el conocimiento de las aves de caça y de toda la naturaleza dealcones. Con una breve práctica de zitrería; compuesto por Matías Mercader, arcediano de la Santa iglesia metropolitana de la ciudad de Valencia, a petición del investissimo señor don Fernando de Aragón, rei de Nápoles, Zicilia y Ungría y tanvién del cavallero Pedro López de Aiala, dirigido al señor Obispo de Burgos, don Gonzalo de Mena. Con las anotaciones del emperador Federico 2º y rei Manfredo su hijo, el qual sirve para el conde de Cocentina, Virrei i Capitán general en este reino de Nápoles.

f.1r *Inc.* [pròleg]: En el nombre del padre (...) dice y amonesta el Apóstol (f.1v) que en esta real caza es menester gastar mucha flema.

f.1v *Inc.* [Texto]: Alcones entre los caçadores (...) (f.27r) *Expl.*: Capitulo X. Guerra caça y amores, un placer y mil dolores. Laus Deo.

Bibliografia

Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional, IV, pàg. 104-105.

Benavent Benavent, J., *Biblioteca dispersa*. València, 2007, pàg. 217-221.

NEW HAVEN CONECTICUT. Yale University Library

ms. 124

Pergamí. Segle XV. 69 fols. 142 x 100 mm. La numeració antiga en xifres romanes i la moderna en xifres aràbigues. Reclams perpendiculars al text. Llettra d'una sola mà. Humanista. Títols i entrades de la taula en roig.

ff. i-ii en blanc; f.iii *recto* - vi *verso* [Taula de contingut:] *Inc.*: Prohemio dell'autore a carta I (...) *Expl.*: Ad panno che vene ali occhi a carta LXVIII.

ff.1-*r*-68*r* Practica de citreria brevemente facta ad petitione et comandamento del serenissimo et invictissimo Principe et signore re Don Ferrando per la divina gratia re di Sicilia, Hierusalem et Hungaria, facta et composta per lo reverendo Misser Mathia Mercader Archidiacono de Valentia. *Inc.*: [S]erenissimo et invictissimo signore. Multe et diverse volte per la Maiestà vostra m'è stato dicto e comandato (...) (f.68*r*) *Expl.*: Facto in la vostra città de Napole lo primo dì de Iunio MCCCCLXXV. Finis.

ff.68v-69r Medicina experimentata per Iuliano Ciurczo ad male de chiovi di falconi o d'altro ucello. *Inc.*: Pigliarite la herba chiamat *virga pastoris* et caczaritene lo suco.

ff.69v-72v en blanc.

Bibliografia

Harting, J. E., *Biblioteca accipitraria*. London 1891, pàg. 131.

De Marinis, T., *Supplemento*, I-II Verona 1969, pàg. 65.

Lupis, A., *La sezione venatoria della Biblioteca Aragonese di Napoli*. Bari 1975, pàg. 32.

Shailor, Barbara A., *Catalogue of Medieval and Renaissance Manuscripts in the Beinecke Rare and Manuscript Library*, Yale University, Binghamton, New York, Medieval & Renaissance Texts & Studies, 1984, v.1. Pàg. 69-70.

Faye, C. U., and Bond, W. H., *Supplement to the Census of Medieval and Renaissance Manuscripts in the United States and Canada*, pàg. 32, n° 124.

Benavent Benavent, J., *Biblioteca dispersa*. València, 2007, pàg. 221-222.

PALERM. Biblioteca Comunale

ms. 2 Qq E 3

[*Práctica de cetreria*]

Pergamí. Segle XV. En 4°. 46 ff. Un de guarda en blanc i dos a la fi també en blanc.

Mattia Mercader, Pratica di citreria breve facta ad petitione et commandamento del serenissimo et invictissimo principe et signore lo signore re don Ferrando, per la divina gratia re de Sicilia, Hierusalem et Hungaria; facta et composta per lo reverendo misser Mathia Mercader archidiacono de Valentia.

Di Marzo descriu de la següent manera el manuscrit:

"Elegante codice membranaceo, di fogli 46, compresi uno in bianco a principio e due in fine; scritto in bel stampatello rotondo c' titoli e l'indice in rosso, e molte piccoli iniziali dorate in fondo rosso e turchino, oltre una vaga riquadratura ad arabesco in oro e porpora ne' margini del primo foglio, con uno stemma, ed unaa più grande iniziale S leggiadramente adorna. Ivi a principio è il titolo sopra riferito, cui segue una dedica dell'autore al re Ferrando, ch'è appunto Ferdinando I di Napoli detto il *Magnanimo*, il quale regnó dal 1458 al 1494; e rilevasi da tal dedica, avero lo stesso re ordinato all'autore che lasciassegli scritta alcuna pratica di *citreria* ossia delle esperienze che nelle cure e malattie de' falconi aveva in suo tempo praticato, L'opera perciò appresta infinite regole e rimedi per sanare le occulte e le palesi infermità di tale uccelli, occupando ben quaranta capitoli, che

terminano con una conclusione parimente diretta al re, ove in fine si legge: *Facto in la vostra città di napoli lo primo di Iunio MCCCCLXXV*. Segue come in appendice nel foglio appresso una *Medicina experimentata per iuliano Ciurzo ad male de chiovi di Falconi o de altro uccello*; e poi finalment l'indice. Ma il principal pregio di questo codice consiste nel dettato, il quale, tranne alcune riflessioni proprie del dialetto di Napoli, è di un volgare italiano d'assai buona lega, e meriterebbe venire in luce fra' pregevoli testi della nostra favella in quel secolo. Ignoriamo però se anche per questa parte sia opera dello spagnuolo Mercader, di cui altronde non resta più particolare contezza; non è agevole il credere che uno straniero scrivesse allora in sì forbito italiano, come nel codice si vede; è più probabil cosa ci sembra ch'egli a talun di napoli facesse volgare il suo libro nel vostro volgare, eccetto ch'ei medesimo, non ostante il cognome spagnuolo, fosse napolitan o per nascita o per lungo soggiorno".

Sobre l'enquadrernació, Tammaro de Marinis assenyala:

"Marrone castano; decorazione dorata; due cornici: una col fascio di spighe, l'altra di meandri; nello specchio, impressi in oro, quattro gruppi di piccolo rombi ed un seminato di stelline a cinque punte; taglio dorato".

Les descripcions del frontispici i de la miniatura segons d'Angela Daneu:

"Memb, Mm. 197 x 123, sec. XV (1475) cc. I - 45

Scritte a piena pagina di 24 linee in carattere umanistico. Titoli rubricati (sbiaditi) una pagina con fregio marginale e iniziale a colori piccoli capoversi in oro su fondo azzurro o rosso, rabescato. Legatura del sec. XV in assi e pele scura con i piatti ricamente decorati in oro con doppia cornice a motivi di fiori e stelle e nel centro un motivo geometrico di rombi variamente disposti.

Miniatura

La pagina è inquadrata in un fregio marginale, all'interno delimitato da una cornice di foglie di alloro verdi, all'esterno da una cornicetta di foglie d'alloro auree. Su fondo rosso cosparso de sottili ramoscelli e bacche bianchi coronno motivo stilizzati a candelabra in oro con a destra una testa in medaglione sostenuto da una cariatide accoranchiatta, a sinistra un mascherone.

Nel margine inferiore, fogliame stilizzato; delimitante parti di fondo d'altro colore, oltremare e blu chiaro; nel centro su fondo verde uno stemma rosso diviso da una fascia d'oro orizzontale in due metà, conteneti quella superiore una stella e due monti, quella inferiore un altro monte.

Iniziale S ("Serenissimo et invictissimo Signore...") in rosso, decorata con fogliame aureo e frutti rossi, in compo verde incorniciato d'oro.

Iniziale dei capitoli in rosso.

Miniatura coeva alla scrittura, su motivi comuni al rinascimento italiano".

Bibliografia

I Manoscritti della Biblioteca Comunale di Palermo indicati e descritti dall'Ab. Gioacchino di Marzo, Capo Bibliotecario. Vol III. Palermo 1878.

I Manoscritti della Biblioteca Comunale di Palermo indicati e descritti dall'Ab. Gioacchino di Marzo, Capo Bibliotecario. Vol II, Di Giovanni, V., Topografia antica di Palermo dal secolo X al XV, Palermo, 1890. vol II

I Manoscritti della Biblioteca Comunale di Palermo indicati e descritti da Gioacchino di Marzo, Capo Bibliotecario. Vol I, Parte II. Palermo 1894.

Parte I. Palermo 1934. Edito a cura di E. Stinco.

Di Marzo, II, 1p 161.

De Marinis, T., *La legatura artistica in Italia nei secoli XV i XVI*. Firenze, 1960, pàg 107.

Repertorio dei fondi manoscritti di interesse iberistico posseduti dalle biblioteche Comunale e Nazionale di Palermo, a cura di Carmella Comella - Salvatrice di Giovanni - Maria Ciarrusso, diretto e coordinato da Giovanni Battista De Cesare. Tip. Villaggio del Fanciullo "Don Orione". Palermo 1978. Pàg. 136.

Daneu Lattanzi, A., *I Manoscritti ed Incunaboli Miniati della sicilia*. Palermo, 1984.

Boligno, L., *I manoscritti della Biblioteca Comunale di Palermo indicati secondo le varie materie dal Sac. Luigi Boglino custode di essa biblioteca*. Palermo vol. II, 1989 pàg. III.

De Marinis, T., *La Biblioteca Napoletana* II, pàg. 107.

Benavent Benavent, J., *Biblioteca dispersa*. València, 2007, pàg. 217-221.

PALERM. Biblioteca Nazionale Centrale.

ms. II D 10

Pratica de citreria breve facta ad petitione et comandamento del serenissimo et invictissimo don Fernando per la divina gratia Re di Sicilia, hierusalem et Ungaria facta et composta per lo reverendo misser Mathia Mercader, archidiacono de Valentia.

Paper, 210 x 151 segle XVII, cc. 39 mm. orig. Pratica de citreria (copia del ms. de la Biblioteca Comunale de Palermo) en italià. Coberta de pergami de color crema, fulls amb numeració aràbiga de l'1 al 39, estan tots. No té il·luminacions, només una tinta. A les tapes cap impressió ni dibuixos ni lletres. Tampoc té índex.

Bibliografia

De Marinis, T., *La Biblioteca Napoletana* II, pàg. 169.

Benavent Benavent, J., *Biblioteca dispersa*. València, 2007, pàg. 217-221.

PARÍS. Bibliothèque Nationale de France

ms. ital 939, già anc. f. fr. 8102.

Cart., sec. XV, mm. 161 x 226, di cc. 85 (più 7 di nidici numerate con lettere maiuscole da A a G). Legatura in marocchino con l'arme di Enrico II. La c. 1r reca, in basso, due putti che reggono lo stemma coronato di Ferrante I (1-4 verticilmente rinterzate Ungheria, Francia, Gerusalemme; 2-3 Aragona).

1. *Incomencia la tabula delle medicine de falconi et de remedij de cavalli* (c. Ar).

Remedio de guarire onne male che naxe infra lo pilo et l'ognya de cavallo, a c. 80.

Remedio de deroctione per falconj, c.9.

Recepta de pinule per dar curallo al falcon, c. 10.

Remedio per falcone tenesse gozegneta sota lo pede, c. 10.

Remedio per ingrassar cavallj, c. 48.

Remedio per giamorio, c. 81 (c. Gr).

Recepta de amaçare li vermi alli falconi mettendole lo impiastro a la schena de lo falcone; et ancho a le criature o vero huomo che havesse vermi metti lo impiastro a lo melico o stomaco. Facta per messere Panonçio a xxj de jenaro 1468 in Gaietta (c. 1r).

Seguono 19 altre ricette di falconeria di varî autori (cc.1r - 9v).

Finisce: Sia advisato qualunca darà questa pillola o altro, de non dare a mangiare a lo falcone da lí a quattro hore o cinco. De po' haverà purgato, lo mangiare sia poco e lassativo, lavata bene la bocca, prima, con acqua tepida, del falcone (c. 9v).

Seguono 5 altre ricette di falconeria, di altra mano, la stessa che ha scritto parte della c. Gr e la c. Gv dell'indice: sono le 3 ricette già riportate nell'indice, più le due seguenti:

Medecina per sanare canzara de falcone, data per l'artiacca Mercader a V de decembro 1474 in Troya (c. 10v).

Per canzer a gormices de les orelles, dona per l'artiacca Mercader in Sansivero a XXV de decembro 1474 (cc. 10v - 11r).

2. [Ricette di mascalcia] (cc. 19 - 84).

Bibliografia

Lupis, A., *La sezione venatoria della Biblioteca Aragonesa di Napoli*. Bari 1975, pàg. 25-26.

Lupis, A., *Caccia e pratica veterinaria a Napoli e nelle corti italiane del quattrocento*. Bari, 1992, pàg. 92-93.

SAN LORENZO DEL ESCORIAL. Real Biblioteca Monasterio del Escorial

ms. Ç-IV-6

Cart., sec. XVI, mm 204 x 150, di cc. 161 (numerazione a matita in alto). La numerazione procede con omissione di qualche numero e la ripetizione del numero 129 attribuito a due carte distinte. A c. 38v si legge: *Practica de çetreria en que se trata de las enfermedades de las aves con que se caça al buelo y de sus remedios, por Mathias Mercader arçediano de Valencia. Alfonso Caraculo, de la misma materia y de la naturaleza y propiedades de estas aves. Otro tratado de la misma materia sin nombre de auctor*. Tra c. 38v e c. 39r 4 fogli bianchi non numerati. Citato dalla Rugieri (op. cit., pp. 430-432).

1. [Sconfitta ad Algeri del re Carlo V. Nozze di Filippo II con Maria del Portogallo] (cc. 5r - 38).
2. *Tabula de diversi <re>medi di aucelli* (cc. 39r - 40r).

PRATICA DE CITRERIA BREVE, *facta ad petitione et commandamento del Serenissimo et Invictissimo Principe et Signore lo S. Re Don Ferrando, per la Divina Gratia Re de sicilia, Hierusalem et Ungarie, fatta et composta per lo reverendo miser MATTHIA MERCADER, archidiacono de Valentia.*

Serenissimo et invictissimo Signore, molte et diverse volte per la M.^{ta} V. m'è stato detto et comandato lassasse ad quella in scriptis alcuna p<r>atica de citreria et delle experientie che nelle cure et malatie delle falcone in mio tempo ho praticato (c. 40v).

Finisce: Et tale sia quella certa che voluntariament non haverja pigliata tale impresa et ponerme ad iudicio de li miratore o de essere muttigiato: questo non voglio tacere, mostrando de essere del tutto semolice. Però, per obedire servire et compiacere a la V.M., maior cosa essendome imposta haveria fatto et farò quando mi serranno comandato, se ben ce andasse la vita; et donevene Nostro S. Dio vita longissima et ve augmente sempre lo Stato. Fatto in la vostra cotà de Napoli lo primo de junio M.ccc.LXXV. FINIS (c. 66r).

Le cc. 66 - 67v sono bianche.

3. [ricette ai mali degli sparvieri]. *Quando il sprovare li vene l'asima per il primo fatj questo remedio (c. 68r).*

Finisce: Quando uno spraviere tenesse lo fumo a li ochi et, per cognoscerlo, spesso le apre et chiude. Piglia vino bianco et bagnarite le ochi et fatile bere tre beccate de vino et fiat (c. 70r).

Le cc. 70v - 78v sono bianche

4. HOPERA DE CITRARIA *de falcone pellegrine et gentile, de la volaria de ribera et ayrone et de molte particularità del falcone et de loro mutare, composta per lo S. ALFONSO CARACHULO, barone delle baronie de Plaisano et Anoya, ad instantia del S. Antonio Siscar,*

figlolo primogenito del S. conti de Agello. La quale opera o vero tractato le S. più volte pregar volisse scriver et componere per suo regimento de la già dicta cachia, secundo apresso se contene.

Tabula de la presente opera (C. 79r).

Cap. 69. Como non se deve aventurare lo falcone boni et certj (c. 82).

La c. 82 è bianca.

Più e piú volti, Ex.ti S.or, mi ha fatto intendere V.S. lo desiderio che quella tene ne lo exertitio de la caccia, et de fal. et de spetialj de la volaria de la ribera, et como ey dedicato et preso de la sua dolcheza; et per essere cosa la qual naturalmentj se procede, non possendo in nullo modo restasi de quella, sí per lo natural istinto comoper la qualità di loco ne lo quale lo piú se ritrova, qual è alieno di omni altro servitio ad essa pertinentj como essiria ne lj altri cità dove se soleno adunare vostre pare et soglino acascare de multj et varij ragionamentj, como de justrare, armeggiare, cavalcare, de amore, de musica, de visitare Re, Principi et loro reale palazie et altre amice et parentj, et anco le hornate et belle chiese et monistere, et in queste acustumano esseri. Ma per non darsi nell'ocio, né cu le altre pratiche de le vile cose che la natura del paesi produche, ey multo laudabile tale Vostra fantsia (c. 83r).

Finisce: che sende reporterà piú dispiacere in un jorno che piacere // in questo tempo le havessi receputo del decto falcone. Et soleno porgerele vole in tanta extrema altura piú presto fastidio et

dolore ne lo collo et turbamento ne la vista, che delectatione a quelle che regardano (cc. 125r - 125v).

5. CURA DE UN F. *che havesse lo chichero. In primis prindiritj polvere de gera et reubarbaro, un poco de manna et spica narda; fatene uno pillulo et la matina ben matjno ordenerite lo f. inante il pasto (c. 125v).*

Finisce: *Tegno per fermo lo f. sarrà guarito di li supradictj remedij. L'untjreti la testa de oglo de mendola amara resoluta de entro le auriche, de loco del supradicto, mictendoche la mità de l'oglo violato (c. 126r).*

6. *Incomenza il TRACTATO DE LA PRESERVATIONE DEL CANCRO composito per comandamento de la S.R.M. del CONTE CAMERLINGO.*

Havendome Vostra Regia M. comandato che la dolentia del cancro dovessi alcuna cosa scrivere per possere preservare lef. de quella per lo danno ricevuto da vostra Maiesta ne li tempi passati et nel presente anno (c. 126r).

Finisce: *et non solamente de cancer, ma d'omne periculosa infermitate serrano le f. servate. Ad vinti de mayo .M.cccclxxxii in Napole. De V.R.M. servo et factore il conte camerllingo (c. 134r).*

7. LE SPETIE DEL CANCRO *son queste (c. 134r).*

Finisce: *et è pericolosissimo, perché leva il mangiare al f. (c. 134v).*

8. *La ma<n>era de fare le subscripte pill. è questa. Piglia la cera priga da lo spictiale (c. 134v).*

Finisce: Queste son quelle pillule che se soglono dare a le homini nel tempo del morbo per preseveralle de putrefactione (c. 135v).

9. *Incomenza il TRACTATO DE LA MUTA del f. composto per comandamento de la S.R.M. del Se. Re Don Ferrando d'Aragona, re de Sicilia, et è del CONTE CARMELLINGO amator de cazia.*

Ancora che ne la perservation del cancro io assai habia dicto del modo del mutare de li falconi et de la purgatione de quelli et de li pasti (c. 136r).

Finisce: Dico ancora che sia immemoria del falconere de fare ben tirare doe volte la septimana, almeno, lo falcone et maxime quando mangia pollastre (c. 138r).

10. *Incominciano le NOMI EXQUISITISSIMI DELLJ FAL. della S.R.M., excogitati del CONTE CAMERLINGO per precepto de quella (c. 138v).*

Finisce: Lobonico, Reprorza, Figlico, Barboyno (c. 139v).

Le cc. 140r - 142r sono bianche.

11. *Questo è uno TRACTATO CUM L'ALTRE DE CET<R>ERIA molto hutilissimo et provato, cumposto per lo provido viro et magistro. Perché multe signore et gentili homini se delectano et hamano en*

exercicio adoperare el spasso passare cum auchelle da rapina et maxime astore et sparveri (c. 143r).

Finisce: o veramente se tu lj darraj de la levore, darle con la pelle et cum li pilj quello peczo tu li darraj, et cussí farando (c. 160v).

Metà della c. 160v e la c. 161 sono bianche.

Bibliografia

Lupis, A., *La sezione venatoria della Biblioteca Aragonese di Napoli*.
Bari 1975, pàg. 44-47.

TRANSMISSIÓ DEL TEXT DE MATIES MERCADER

Descripció

El text original autògraf de Mercader no el coneixem. El manuscrit que utilitzem de base és servat a la Biblioteca Nacional de Madrid, RES 179, i l'anomenem M₁. Del segle XV i coetani a Mercader. Aquest manuscrit conté el text de Mercader i afig dues receptes, l'autor de les quals és Iuliano Ciurzo, escrites per la mateixa mà que ha escrit la resta del còdex. No estan incloses a l'índex que inclou, només, les receptes del tractat de Mercader. Tot això indica que, després d'haver escrit el tractat, hom hi afig les dues receptes, probablement per l'eficàcia de la cura. Aquest testimoni va pertànyer al rei, com indica el dibuix l'escut que hi ha al frontispici però en algun moment de la seua història també va pertànyer a *Don Gismondo*, segons resta escrit per una altra mà al mateix frontispici. *Don* és el tractament que reben els rectors a Itàlia i aquest propietari té un nom italià.

El manuscrit de la Biblioteca Comunale de Palerm, que anomenem P₁, ms. 2 Qq E 3, és del s. XV, coetani a Mercader. També afig les mateixes dues receptes de Iuliano Ciurzo escrites per la mateixa mà que ha escrit la resta del còdex. No les incorpora a l'índex com tampoc fa M₁. Presenta l'originalitat d'afegir una recepta (f.44v) nova escrita per una altra mà i que és del s. XVI. Cap més testimoni ha copiat aquesta recepta.

El text de Mercader amb les dues receptes afegides, és a dir, el que hem pres com a base de la nostra edició, va circular entre les persones interessades tot distingint clarament el text de Mercader copiat íntegre, amb l'índex propi, però també amb les dues receptes de Iuliano Ciurzo a banda. No formaven part del text de Mercader. L'autoria d'una pràctica de Mercader és indubtable, no només per la identificació de l'autor sinó igualment pel respecte dels lectors envers la seua autoria.

El manuscrit de Yale University Library, que anomenem Y, ms. 124, del s. XV igualmet afig les dues receptes de Iuliano Ciurzo a continuació del text de Mercader indicant-hi l'autoria. Estan escrites per la mateixa mà que escriu la resta del còdex. Aquest testimoni sí que inclou a l'índex les dues receptes de Iuliano Ciurzo a diferència de la resta de testimonis del s. XV.

Un altre testimoni és el de la Biblioteca Nazionale Centrale de Palerm. Es tracta del ms. II D 10, del s. XVII, l'esmentarem P₂ i és copiat de P₁ encara que no ha escrit, com adés ja hem esmentat, la recepta que únicament P₁ té escrita al s. XVI per una altra mà. El motiu podria haver estat la consideració de no ser un remei interessant o bé la decisió de de voler copiar sols el tractat de Mercader i no trencar la unitat.

El manuscrit de la Biblioteca del Escorial, anomenat E, és del s. XVI. Copia les mateixes dues receptes de Iuliano Ciurzo de M₁, de P₁ i de Y i dues altres receptes més que cap altre testimoni aporta. Tot

diferenciant entre l'autoria de Mercader i les quatre receptes que no en són, les incorpora dins del text del tractat de Maties, el modifica situant així l'últim paràgraf del canonge darrere de les quatre receptes incloent-les així dins del text de Mercader. A l'índex, de les receptes de Iuliano Ciurzo n'afeg tres, indicant-hi que són experimentades assignant-les un capítol a cadascuna com a les anteriors; tot seguit indica la fi del tractat però, a continuació afeg la quarta recepta a la qual assigna també un capítol.

Un altre testimoni és el de la Biblioteca Nazionale de Palerm, que anomenarem P₂, ms. II D 10, del s. XVII. Conté el text de Mercader i les dues receptes de Iuliano Ciurzo. No conté la recepta copiada a P₁ tot i que n'és una còpia d'aquest manuscrit.

Així, en el procés de transmissió, i pel que sabem fins ara, partiríem pels testimonis diferents que hem localitzat d'un text original [α], autògraf o no, de Maties Mercader sense les receptes de Iuliano Ciurzo. En un segon moment se'n va fer una còpia on s'hi hauria afegit les dues receptes del cirurgià (M₁). D'aquest text de Madrid que hem pres com a base, se'n derivaria el que hem anomenat P₁; també del s.XV, amb la recepta afegida del s. XVI. Els testimonis Y i P₂, de segles diferents derivarien tots dos de P₁. El testimoni E, de la Real Biblioteca del Escorial no pertany a cap família derivada des de M₁ sinó d'una altra de diferent des de l'original [α]. Tot això vindria corroborat per diverses variants de lliçons com els homoteleuctons (f.3v) *fora...fora* comú a P₁, P₂ i Y; igualment (f.28v) *cositura...cositura* present a tots tres com també (f.29v) *la prima...la*

prima. Ens situaria en la mateixa família de testimonis copiats d'un text amb aquests mateixos errors que no apareixen a M₁. L'omissió a la lliçó (f.4r) *se...bocca* comuna als dos manuscrits de Palerm amb l'afegit de l'omissió de la paraula *ab* a Y, anul·la la possible filiació de P₂ a Y. L'omissió de la lliçó de (f.4v) del mot *violato* al testimoni P₂ reforça la posterioritat respecte de P₁ mentre que l'homoteleuton (f.3v) *o no...o no*, present només a Y així com l'omissió de la lliçó a (f.5r) *cinque de* igualment present només a Y indicaria que aquest testimoni no deriva de P₂. No cal dir, però, que aquestes dues lliçons últimes esmentades singularitzen els testimonis que les contenen, P₂ i Y, l'un respecte a l'altre.

Les variants de les lliçons que diferencien E respecte de la resta de testimonis i que el fa derivar d'una altra família diferent de M₁ -és a dir, vindria d'una altra branca provinent de l'original desconegut- les hem anat veient. Encara però n'hem d'afegir alguna més com és a (f.16v) el títol d'un nou capítol *Remedi a ferite de occhio* que no apareix a la resta de testimonis. També és singular la lliçó (f.28v) *machapoll* que han incorporat els testimonis de la família M₁ i que en canvi no manté E. Aquest testimoni, en canvi, conté *matapoll* com a nom d'un arbust que és, per altra banda, el nom exacte amb què s'anomena a l'actualitat a les contrades valencianes el que hem identificat com a *Daphne gnidium*. Igualment, d'altres lliçons reforcen la hipòtesi de transmissió que defensem com l'omissió de la lliçó a (f.42r) *gerapigra...dare* només al testimoni E; o la interpretació de la lliçó a (f.43v) *utile* mentre la resta de testimonis interpreten *bene* i

igualmente es produeix a (f.46r) entre Ciurzo, identificatiu de l'autor de les altres receptes referides adés i *Cuerci* que llig E o la lliçó (f.11r) llegida proverete per E i *povero* per la resta.

SOBRE LA LENGUA DE LA *PRATICA DE CITRERIA*

Ateses les característiques de l'obra que editem, hem considerat necessari analitzar el text des del punt de vista lingüístic i hem considerat que era addient fer un estudi de la grafia, de la morfosintaxi i, sobretot, del lèxic. En tractar-se d'un text d'ús pràctic la llengua adquireix una importància fonamental ja que el resultat de les diverses accions que proposa l'autor tenen un objectiu molt concret, la guarició dels falcons, la correcta administració de les receptes per tal de salvar i millorar la vida de l'ocell. Hem decidit, doncs, dividir l'estudi en les seccions següents: Estudi de la grafia, estudi de la morfologia i glossaris generals i específic de les matèries tractades en l'obra, a saber: Glossari general, glossari de termes mèdics i glossari d'herbes i preparats.

LA GRAFIA

Vocalisme

Un dels trets vocàlics que abunda al text és el de *a* i *e* tòniques sense diftongar, per exemple, *foco*, *dece*, *move*, *manera*, *vole*, *bono*, etc. En menor quantitat es produeixen casos de diftongs no monoftongats com és <au> en posició inicial de paraula: *aucello*, *auree*, *aureczie*, *augusto* però igualment d'altres diftongs en distintes posicions com *mistiere*, *aygua*, *ayro*...

Trobem algunes vacil·lacions en què s'escriu <i> en lloc de <e>, tant en posició àtona com tònica. Ex: *dicto*, *dicta*, *dintra*, *simplici*, *gittare*, *ficato*, *vinti*, etc. De vegades ocorre el cas contrari, és a dir que <i> s'escriu <e> en mots com: *remedia*, *revedere*, *de*, *faritelo*, *en*, *mesura*, *dece*.

També es produeixen en ocasions intercanvis en les vocals finals <i> i <e> de manera que això implica en conseqüència canvis en els monemes flexius de nombre. Ex: *coraglie* per *coragli*; o *grande* per *grandi* i *nocte* per *nocti*, etc.

En nombroses ocasions la <o>, tant en posició àtona com tònica, vacil·la amb <u>. Es tracta d'un tret que sovinteja molt. Ex: *Hungaria*, *multo*, *cusì*, *supra*, *nuce*, *muscata*, *russo*, *singulare*.

Consonantisme

Les dobles consonants procedents de grups consonàntics llatins

Al text s'empra majoritàriament el grup llatí <ct> encara que presenta vacil·lacions amb la grafia evolucionada, la doble consonant

pròpia de l'italià <tt>. Tant es així que simultaniegen molts doblats gràfics com els casos de *necto* i *netto*, *facta* i *fatta* o *lacte* i *latte*. No hi ha vacil·lacions, en general, entre les consonants dobles <tt> i les simples <t> pel que fa al comportament de mots procedent d'aquest grup consonàntic; és a dir, es produeixen doblats gràfics tipus *annectano*, *annettano*, però no pas **annetano*.

En canvi els diminutius estan més equilibrats: Amb el sufix -etto abunden lleugerament més que no pas en la forma culta -ecto i en molts casos presenten doblats com: *budellecto*, *budelletto*; *coxinecto*, *coxinetto*. Altres formes tanmateix no presenten dobles: *coyrecto* ni els del morfema evolucionat *capretto*, *capritto*, *botonetto*, *sacchetto* o *pochetto*.

El comportament del grup <pt> és el mateix que el del grup <ct> i preval el manteniment de les grafies etimològiques en lloc de <tt>, forma més evolucionada i menys culta, com en *disruptura* o *roptura*, encara que trobem també *rumpitura* i *rompetura*, formes menys evolucionades.

Els altres grups llatins no presenten vacil·lacions i trobem en general el grups geminats moderns de l'italià.

Consonants dobles no procedents de grups llatins

El comportament dels grups geminats es presenta, en general, amb seguretat en l'escriptura, sense vacil·lacions. No obstant això, analitzarem el comportament de cada grup:

-Pocs són els mots amb la consonant doble <bb>, no arriba a la desena en tot el document, i tots ells pertanyen a la conjugació del verb

havere. Trobem un sol cas de vacil·lació, en la escriptura de la forma *habbia* que ix en tres ocasions té el mot corresponent sense geminació, *habia*, en una ocasió només (f.8r).

-La consonant geminada <gg> presenta quantitativament més vacil·lacions en l'escriptura en relació a les altres geminacions quan equival al fonema /dʒ/. Es tracta dels mots *haggia/hagia*; *maggior/magior*; *correggiere/corregerlo* i *leggiermente/legeramente*. Cal dir que són només huit les paraules que hi ha al document amb aquesta grafia geminada, cinc de les quals presenten doblats. Tot i que la mostra és poc nombrosa, comparativament les vacil·lacions són notables en relació a les presentades per la resta de grafies geminades. El grup no presenta cap doblat quan representa el fonema velar /g/ com és el cas de *aggrave* o *veggha*. Cal dir també que la mostra de mots al document és petita i només es redueix als exemples.

-Poca casuística té també la <mm> i és des d'aquesta observació que hom pot relativitzar els resultats percentuals, si vol, quan s'afirma que la quarta part dels mots escrits amb aquest dígraf presenten vacil·lacions en l'escriptura. Dotze són els mots escrits amb la forma geminada i tres formes derivades d'entre ells amb la forma simple. Es tracta de *commune* i *comunemente*; *commodità* i *accomodate* a més de *commandate* i *comandamenti*.

-Pràcticament no existeixen vacil·lacions en l'ús del dígraf <nn>, només dos mots d'una trentena: Es tracta de la forma verbal *sono/sonno* i del substantiu *cennere/cenere*.

-La geminació <cc> es comporta quasi invariable, sense a penes dubtes en l'escriptura. Un exemple dels pocs casos dubitatius és

el mot *succo* i l'homòleg *suco* que apareixen sis i vint-i-set vegades respectivament.

-Si hem dit que no hi existeixen vacil·lacions entre les grafies <tt> i <t> en mots procedents del grup llatí <ct> ara afirmem que, en general, tampoc n'hi ha quan la grafia geminada prové d'una altra etimologia; no obstant, algun cas aïllat com el dels mots *mattina/matina*, repetits moltes vegades, no són exemples que sovintegen al document.

-Només hi ha set mots que porten la grafia doble <dd>, sis dels quals són derivats de *freddo* i escrits sense cap vacil·lació amb el dígraf geminat. Fora d'aquesta família de mots n'hi ha només un que apareix en dues ocasions i presenta incertesa en l'escriptura donat que una vegada està escrit amb grafia simple, *vide* i una altra *vidde*.

-Del voltant de les seixanta ocurrences en què apareix la grafia <ll> en paraules diferents, només cinc presenten duplictat en l'escriptura, tres de les quals són contraccions -preposició i article determinat-, *delli, deli; della, dela; dell'acqua, del'erba*. Les altres són *pelle/pele* i *pillole/pilole* que apareixen repetides vegades ambdues formes a més de *pillola* en una ocasió. *Pilola* però, no cap.

-El dígraf <zz> és poc freqüent donat que només el porten nou paraules diferents, incloent-hi els derivats, en tot el document. Només en un cas hi ha vacil·lació, *polverizzato*, forma més freqüent si tenim en compte els derivats i *polverizato* que apareix en una ocasió.

-El dígraf <ss> en canvi sí que és molt freqüent, un dels que més s'usa i hem de dir que presenta molta seguretat en l'escriptura

perquè només hi ha dos mots escrits amb el dígraf habitualment però que excepcionalment i només una vegada ho fan amb esse simple: L'un és *havesese*, l'altre *vasello*. Cal dir que la forma de l'imperfet de subjuntiu s'escriu en doble essa en tots els verbs.

-Un altre dels dígrafs de més freqüència d'ús és <rr>, tot i això hem d'afirmar que és molt estable a excepció d'un petit grup de mots, sobretot formes verbals conjugades en futur, que en presenten vacil·lacions. Així *farrite* alterna amb *farite*, que és més abundant, i també apareixen derivats com *disfarite*; *coprirrete/coprيره*; *ponerrite/ponerite*, força més nombrosa aquesta última forma sense dígraf; *serrà*, del verb *essere*, alterna amb *serà*, ambdues formes tenen una forta presència i manera equilibrada al document; *dirrà* alterna amb *dirò*; *tenerrà* amb *tenerà*; i entre totes aquestes formes verbals un únic substantiu, *catarrati* que alterna amb *cataratte* i *cataratto*

-Dues últimes observacions per acabar: L'una, que dues parelles de consonants dobles no presenten cap vacil·lació, es tracta de <pp> i <ff>; l'altra que un dígraf no és present en cap paraula al document <vv>.

La <h>

La <h> inicial. Una característica que presenta aquest testimoni de Mercader és la del manteniment general de la <h> etimològica en posició inicial de paraula. Quan es tracta del verb *avere*, aquesta lletra hi apareix de manera quasi sistemàtica, cap forma d'aquest paradigma presenta la possibilitat d'escriure's sense <h>. Tampoc hi ha confusió

amb d'altres categories gramaticals amb qui compartiria significant (mots homòfons), així *ho*, del verb *avere*, sempre és discriminada de la conjunció *o*; *ha*, verb, ho és de *a* preposició. Dèiem “de manera quasi sistemàtica” però no sempre perquè la forma verbal *avesse* apareix sense h en una sola ocasió, coexistent amb *havesse* en més ocasions.

Fora del verb *avere*, la <h> inicial etimològica dels altres mots del document presenta una ortografia segura, gens dubitativa, així: *humettarle* o *humetà*, *homore* o *humore*, *hora* o *hore*, etc... Els mots, dèiem, porten aquesta grafia en la seua forma primitiva, derivada o en cas que presenten morfemes flexius. Només en pocs mots i ocasions hi ha vacil·lació de grafies, concretament dos, en serien: *herba/erba* i *hultimi/ultimo* encara que representarien notables excepcions i en aquest darrer mot no es tractaria d'una <h> etimològica, sinó d'una contaminació paradigmàtica.

En el cas dels dígrafs d' origen grec amb la lletra h: <ph>, <th>, <ch> no n'hi ha al manuscrit i paraules amb <th> abunden poc, a més de ser d'etimologia vària; així mentre *Mathia* conserva la <h> del seu origen hebreu, *anthimonio* no en duia en el baix llatí.

Pel que fa a la <h> darrere de <c> i <g>, per representar els fonemes velars /k/ i /g/ davant de <i> i <e>, hem de dir que trobem una escriptura regular. Ara bé, trobem vacil·lacions quan <ch> va seguit de les vocals <o, a>, en dobles amb i sense la <h>, com en *Focho/foco*; *stomacho/stomaco*; *beccho/beco*; *desseccha/secca* per esmentar-ne algunes d'etimologia llatina que és la més general. També hi trobem el grup de lletres <chr>, és a dir, el susdit dígraf seguit de la consonant

líquida en el mot *lachrimali* - d'etimologia llatina també - però sense l'homòleg amb absència de <h>. El dígraf <ch> seguit de la vocal <u> només apareix en el mot *schuma*, d'origen longobard, que també presenta l'homòleg *schiuma*.

En el cas del fonema velar /g/ podem observar que la consonant <g> seguida de les vocals <a, o, u> s'empra usualment al document; ara bé, amb l'adició de la consonant <h> amb valor diacrític davant <a> és present només en uns pocs mots, concretament en *tengha*, *veggha/vengha*, tots tres verbs i dos d'ells amb homòlegs sense <h> com *tengano*, *tenga*, *tengalo* o *venga*. Aquesta consonant no es dona mai darrere de la <g> i precedint alguna de les vocals <o, u>; és a dir que els grups <gho> o <ghu> no hi tenen representació. En canvi sí que la té el grup <ghi> en mots com *larghi*, *tenghi*, *unghie* així com diversos derivats d'aquest últim tant lèxics com derivats gramaticals: *unghiata* i *unghie*, alguns dels quals amb els homòlegs *ungie* i *ungiata*. El grup <ghe> presenta un ús com el de l'italià actual i mots com *carrighe*, *lunghetta*, o *verghe* no tenen dobles sense la grafia <h>.

La <y> grega

Es tracta d'una grafia de poca presència al document donat que tan sols hi apareix en dèsset paraules diferents, en dues de les quals, *psylio* i *cycoira*, alterna també amb la grafia *i* llatina, *psilio* i *cicoira*. En l'ús forma part, en la meitat dels casos, d'un diftong decreixent mentre que en la resta, pel que fa a la posició en la paraula, hom no observa cap casuística concreta així com tampoc el seu ús es pot dir

que vinga condicionat per l'etimologia dels mots, la qual és diversa i respon a ètims d'origen llatí en la majoria de paraules com *aygua* o *sayme*, però també d'origen grec com *ytropico* o *Hyppocrate*, i àrab com *scyropi*, aquests dos darrers menys abundants.

El grup <ti> llatí

La representació gràfica del fonemes alveolars africats sord, /ts/, i sonor, /dz/, es realitza en el manuscrit, tant en posició intervocàlica com després de consonant, bé amb el manteniment de la grafia etimològica <ti> o amb la grafia moderna italiana <z>, encara que la primera preval en el document. Per exemple, *experientia*, *pestilentia*, *mentione*, *scorze*, *nasturzo*... Mai però, s'hi presenten dobles gràfics amb paraules que s'escriuen indistintament de totes dues maneres.

Les paraules acabades amb els sufixos –antia, -anza; -entia, -enza mantenen les grafies cultes, en el cas de –entia en la totalitat mentre que les acabades amb –antia reproduïxen aquest acabament en el mateix nombre que ho fa l'acabament més vulgar –anza. Ex: *ignorantia*, *substantia*, *resistentia*, *patientia*, *pestilentia*, *speranza*, *sanza*.

Els fonemes /ts/ i /dz/ es representen també amb la grafia <z> en posició inicial de paraula només en mots com *zuccaro*, o *zafarana*, de procedència àrab tots dos i *zinzivero* de procedència llatina, pertanyents al món vegetal. En posició intervocàlica ho fan mitjançant la grafia <z> simple o doble <zz> així com també amb el dígraf <cz>. Per exemple, *tacza/tazza* o *polverizato/polverizzato*, on trobem vacil·lacions; *mezzo/metzo* on es reforça el so amb la grafia o

pulveritzate on es reforça encara més. Finalment, en posició postconsonàntica també apareix la <z>, és el cas de *incomenza*, *nasturzo*, *zinzivero*, entre d'altres exemples abundants.

N'hi ha també algunes paraules en què aquests fonemes es representen amb el dígraf <cz>, com *durecza*, *meczo*, *caczola*, *tacza*, sempre en posició intervocàlica.

El dígraf <cz>

Aquest dígraf, amb la lletra z *caudata*, que és la sola que apareix al llarg del document, és molt productiu i apareix molt en el text en una sèrie de paraules i els seus derivats.

És usat per a representar tres fonemes diferents: El més habitual és el palatal africacat sord, /tʃ/, en posició intervocàlica com per exemple *facza*, *cacza*, *setaczo*, *filaczi*, *gormicze*, o darrere de vocal i precedit un diftong com en *facziamo*.

En general, les paraules que fan servir aquest dígraf presenten sempre d'altres formes gràfiques alternatives amb grups consonàntics diversos, com <-cci->, <-cçia->, <-cç->; així tenim exemples de paraules en relació a aquests grups, com *faccia*, *facça*, *facçia* o també *setacçio*, *setacio*, per posar algun altre exemple. També trobem aquest fonema amb altres grafies ja properes a les actuals com <c> simple o doble davant <e, i>, seguida o no d'una altra vocal diferent a les anteriors o amb totes dues: *cervo*, *impaccio*, *macinato*, *cocce*, *coccie*.

Hem dit que aquesta grafia serveix també en algunes poques ocasions per representar els fonemes /ts/ i /dz/ però també cal afegir que igualment representa el fonema velar oclusiu sord /k/ - el qual

també és representat per les grafies modernes <c> o <cc> més <a,o,u> - com en *aureczie* o *piczolo*, i alguna altra paraula, a més dels derivats de totes elles.

Les grafies <s>, <ss> i <x> per als fonemes alveolars fricativus sord /s/ i sonor /z/

La essa doble es dóna únicament en posició intervocàlica; podem afirmar que en general l'escriptura presenta seguretat, no hi ha quasi vacil·lacions en les paraules quan apareixen diverses vegades ni tampoc entre paraules que presenten diversos morfemes flexius quan es tracta del fonema sibil·lant. A tall d'exemple, mots amb aquesta grafia com *lassarlo* o *dosso* sempre s'escriuran igual cada vegada que apareguen així com també formes verbals com *fusse* o *fussono* per pertànyer al mateix paradigma verbal. En canvi hom podria pensar que serien excepcions casos com *posilo*, *possite* o *possa* però contextualitzant aquestes formes es pot veure que es tracta de verbs diferents doncs el primer és *posare*, forma molt semblant a la catalana, mentre que les formes amb doble essa corresponen al verb *potere*. En general, les formes amb aquestes grafies coincideixen amb les mateixes en la paraula en català.

El sufix superlatiu -issimo, presenta la doble esse en l'escriptura en tota la flexió: *expertissimo*, *singularissima*, igualment sense vacil·lacions.

Pel que fa a verbs, els morfemes corresponents a l'imperfet de subjuntiu igualment contenen aquest dígraf, ex.: *restassi*, *curassi*, també el present d'indicatiu, ex.: *possono* o de subjuntiu *possa*.

L'imperatiu *facciassi*, amb el pronom enclític, no dobla la esse, en canvi *fassi* sí que ho fa, potser per la condició de monosíl·lab.

La <-s-> en posició intervocàlica, bé vulga representar els fonemes /s/ o /z/, es comporta també sense vacil·lacions; així, normalment les paraules que s'escriuen amb aquesta grafia ho fan sempre de la mateixa manera en aquesta posició intervocàlica cada vegada que ixen al document, i també ho fan els derivats: *reposo*, *riposo*, *offeso*, *presa*, *bisogna*. Només en alguna cas aïllat, aquesta sibil·lant presenta dubtes en l'escriptura i alterna la grafia simple, <-s->, amb el dígraf <-ss-> en diverses ocasions. Ex. *vasello* o *vassello*.

Així mateix podem trobar, per representar el fonema sord /s/, la grafia <x>, amb poca presència al document però, donat que només al voltant d'una trentena de mots la fan servir i en la meitat dels casos es tracta de mots que comencen amb la sí·laba ex- com ara: *experientie*, *excusare*, *extrema*, *expremuti*, etc. Encara que no sempre ocupa aquesta posició: *sexanta*, *vexatione* o *maxime* entre d'altres casos. Cal dir que tant en representació del fonema sibil·lant, com del fonema /ʃ/, que veurem a continuació, la grafia <x> dels mots que ens ocupen es manté etimològicament parlant des del llatí.

Els mots amb la grafia <x> al manuscrit -amb independència del fonema que represente- no tenen doblats, és a dir, no s'escriuen amb vacil·lacions de grafies diferents.

El fonema palatal fricatiu sord /ʃ/

Per representar aquest fonema les grafies que més abunden al

document, en quant al nombre de mots, són les que s'escriuen amb el trígraf <sci> o <sce>. Per exemple *uscire*, *pantascio*, *congoscia*. Igualment, en català aquestes paraules compartirien fonema amb l'italià.

Aquest fonema pot ésser representat amb el dígraf <ss>, així al document hi ha paraules com *assucare* o *assucherite*, *lassarlo*, *lassando* o *lassarite*; *cossino*, *assupato*, *vessica*. Totes elles coincidirien amb el mateix fonema en català, és a dir /ʃ/. De manera ocasional, /ʃ/ és representat en posició intervocàlica pel doblet <s> o <ss>, en els mots *vesica* o *vessica*; o amb el doblet <ss>, que sempre fa servir *rossello*, i esdevé <sc> en *ruscello*; cada terme apareix una vegada només.

Hi ha també alguns exemples en què trobem la grafia <x> per a aquest fonema, com en *coxa*, *coxe*, *coxinet*, *lexiva*, *lexia*. Cal dir que en tots tres lexemes el fonema coincidiria amb la mateixa paraula catalana: cuixa, coixí, lleixiu.

El fonema palatal nasal /ɲ/

És representat al document generalment pel dígraf <gn> i apareix en posició intervocàlica, ex.: *pignata*, *signore*, *ogni* tret d'alguns pocs casos en què el dígraf va reforçat amb la vocal palatal <i>, com en *bisognio*, *bagniato*, *rugnioni*, *ungnie* i *degnia*. Aquests darrers presenten generalment doblats en l'escriptura sense la vocal <i>.

Les altres consonants nasals

Les consonants nasals davant /b/, /v/ i /p/ no presenten cap oscil·lació, la regla que segueixen és escriure <m> davant <p> i <b> i escriure <n> davant <v>. En canvi sí que hi ha oscil·lació de nasals davant de <f> entre <m> i <n>. Ex: *emfiata, enflatione*.

MORFOLOGIA

Els temps verbals

Es fa servir el present d'indicatiu en oracions enunciatives en descriure les malalties dels falcons amb els símptomes que presenten:

Sole venire ali falconi male de cadere [...] vene da acqua congelata in la testa. (f.9r)

Per donar ordres no sol fer servir l'imperatiu, Mecader, en sinó que recorre a d'altres formes com perífrasis d'obligatorietat amb el verb *devere* o *havere*, també recorre al temps futur i a l'infinitiu. Pel que fa a la persona gramatical usa la segona del plural o bé formes impersonals amb el verb en infinitiu

se deveno fare sacchetti di miglio... (f.10r)

Devesse ponere da là avante dentro un gallinaro, dove sia mentastro (f.10v)

...lo cacciatore in quello che ignora ha de andare tentando et experimentando. Provedere al fecato se da là viene o così medesimo...

...lo ponerite sopra la testa...(f.10v)

*Da poi entra un gran capello tarterisco o de altra manera
ponere un sacchetto sottile di miglio et ponercolo in testa.
Pigliarlo sopra la mano...(f.10v)*

Això no vol dir que el document no faça servir l'imperatiu, també en la segona persona del plural, però és més ocasional; en algunes receptes no apareix.

Posate poi l'una sopra all'altra (f.31v)

El pretèrit indefinit-*passato prossimo*-l'usa quan parla d'ell mateix, de la seua experiència en base a la qual fa les receptes i dóna les indicacions o consells en la cura dels ocells

...quello che io ho operato è questo

El present de subjuntiu fa la funció que podria ocupar l'imperatiu, de vegades

...la metterite supra la bocca de una pignatta dove sia acqua calda (f.5r)

Mercader explica en un dels capítols un succés personal en què va patir l'accident d'un falcó i com va resoldre la cura de l'ocell satisfactòriament, tot i la seua gravetat. Es tracta d'un capítol diferent on hi apareix una tipologia textual no habitual com és la narració d'uns fets. Com a temps de narració fa servir el *passato remoto* en primera persona del singular, donat que ell mateix en va estar protagonista del succés. El temps verbal triat està en funció que el que conta va

esdevenir fa molt de temps en terres del seu germà Berenguer Mercader. Aquest passat és utilitzat en una perfecta concordança verbal en relació amb els dos altres que són l'imperfet de subjuntiu i el d'indicatiu. Ex.

...deliberai forficare lo loco offeso et metterce uno empiastro con lo quale se fare se potesse migliore et più prestamente se provedesse alla necessità.

Un tret que caracteritza la narració a què ens referim és l'ús freqüent de formes verbals amb el verb *fare* conjugat per indicar que no és directament Mercader qui fa l'acció sinó que la fa fer a d'altres,

...feci mescolare un poco de acqua ardente... (f.21v)

...feci sponzare con quello bianco de ovo... (f.22r)

...scalfata una tovagliola la feci ponere sopra la schiena... (22r)

encara que això mateix ho indica Mercader sense fer servir aquest verb:

Portaimelo al castello donde era lontano un miglio in la fauda de uno delli cacatori; (f.21r)

També abunden en aquest fragment narratiu, més que no pas en la resta del document, les formes no personals en gerundi. De fet és en aquest temps que inicia la narració

Trovandome io per morbo et pestilentia in le terre di... (f.20v)

...volando una lepra con una moltitudine di cani... (f.20v)

...et, tenendola, la moltitudine delli cani passò supra lo falcone... (f.20v)

Continuando io tucti li tre dì le prese del Mesue, un matino fantasiando... (f.21r)

i el tria en lloc d'altres possibles solucions sintàctiques conferint al fragment lentitud i allargament de l'acció en el passat.

Al llarg del document són notables les construccions amb ablatius absoluts, és a dir, formes on intervenne el participi passat d'un verb en una oració amb la funció de complement circumstancial de temps

Forficata et derizzata ponere, sopra et sotta trementina sola tepida. (f.31v)

Remarques

Present d'indicatiu

Generalment es conjuga en 3a persona tant del singular com del plural. En el verb *essere* conviuen, en plural, la forma *sono* i *sonno* principalment així com també *son*, sense desinència encara que aquesta forma té menor presència. Les formes *hanno*, *stanno* i *fanno* s'escriuen sempre amb doble ene, sense vacil·lacions. Es troben conjugades

formes del verb *donare* i també *dare*. Del verb *potere* conviuen *pò* i *può*.

Pretèrit imperfet d'indicatiu

Aquest temps té presència al document en verbs conjugats, generalment, en 3a persona del singular i pertanyents a la segona conjugació sobretot. Les formes verbals canvien la vocal temàtica –e- per la vocal –i- i presenten la caiguda pràcticament sistemàtica de la labiodental –v- del morfema verbal. Així el verb *parere* presenta *pariva* (*pareva*); el *tenere* la forma *tenia* (*teneva*); el *potere* *potia* (*poteva*) o el *ponere* *ponia* (*poneva*).

En la primera conjugació no hi ha canvi de vocal temàtica però sí que hi ha caiguda de la labiodental –v-en singular, no pas en plural. D'aquesta manera el verb *fare* presenta la forma *facea* (*faceva*) i en plural hi ha *monstravano*. L'auxiliar *avere* presenta la mateixa característica, *havia* (*aveva*) de canvi de vocal temàtica en –i- a més de caiguda de consonant labiodental –v.

Articles

El subsistema d'articles determinats en la *Pratica de citreria breve* és el següent:

	MASCULÍ	FEMENÍ
SINGULAR	lo il el l'	la l'
PLURAL	li l'	le l'

Les tres formes de **l'article masculí singular** *lo*, *il* i *el* s'escriuen generalment davant de paraula començada per consonant, encara que en alguna ocasió l'article *lo* precedeix paraules començades per vocal com en els casos: *lo anno*, *lo aucello*, *lo emplastro*, *lo inflamento* o *lo unguento*.

L'ús de la forma *lo* per a l'article masculí singular és aclaparadorament majoritari en relació a *il* i a *el* i la tria dels diversos articles davant de paraula començada per consonant no depèn de quina siga la consonant ni tampoc de la lletra final de la paraula precedent.

L'article masculí singular pren la forma elidida davant de paraules començades per *a*, *o*, *u* com en els exemples: *l'altro loco*, *l'anno*, *l'agrone*, *l'appetito*, *l'ordine*, *l'oglio* o *l'occhio* encara que aquesta elisió no es realitze, com hem vist, de manera sistemàtica.

L'article femení singular pren la forma *la* davant de paraula femenina generalment començada per consonant però també davant paraules començades per qualsevol de les cinc vocals com en els exemples: *la obedientia, la intentione, la operatione, la herba, la iuncta, la agrimonia, la inflatione, la unghia, l'ala*, etc. S'elideix la vocal davant paraules començades per *a*, o per *u* com: *l'acqua, l'ala, l'una, l'asina*.

Cal dir que aquest article *la* vacil·la presentant la forma elidida i la forma general davant de dues paraules en tot el document i que són: *l'una* i *la una* així com també *l'ala* i *la ala*. En la resta de casos es mantenen les dues formes de l'article femení singular sense vacil·lacions.

El masculí plural s'escriu *li* sempre davant de paraula començada per consonant, mentre davant paraula començada per vocal pren aquesta mateixa forma o bé elideix la vocal. Exemples: *li curagli, li pelegriani, li lacrimali, li altri italiani, li occhi* o també *l'occhi*.

Per últim, el **femení plural** *le* s'escriu tant davant de paraula començada per consonant o vocal exepete en *l'altre* (f.7v) on elideix la vocal. A tall d'exemples tenim: *le donne, le ugne, le ventane, le altre* (f.18r), *le arme*, etc.

L'article indeterminat

En masculí singular pren les formes *un* i *uno*. La primera és la més freqüent al document i va escrita sempre davant de consonant

excepte en una ocasió: *un altro*. La forma *uno*, no tan freqüent, igualment s'escriu davant de consonant donant-se el cas de precedir de vegades, ambdues formes, les mateixes paraules. Exemple: *un sacchetto, uno sacchetto* o *un panno, uno panno*. Davant paraules començades per les vocals a, e, o el document escriu *uno*. Exemple: *uno alarone, uno empiastro, uno ovo*. No hi ha cap cas d'article indeterminat davant paraula començada per les altres vocals.

La preposició *di*

La variant *de* és la que més apareix al document, en segon lloc hi apareix *di* i finalment la variant apostrofada *d'*. En el cas primer, *de* precedeix paraules començades tant per consonant com per qualsevol de les cinc vocals. Exemples: *de citreria, de donna, de muta, de agarico, de eminentia, de ignorare, de olio, de ovo, de spetie, de lacte*, etc. La variant d'aquesta preposició *di*, igualment, precedeix paraules començades per consonant. Pel que fa a vocals, al text no hi ha cap cas en què aquesta variant vaja seguida de paraula començada per la vocal *a* ni tampoc *o*, mentre que sí que n'hi ha de paraules començades per *e*, semiconsonant *i*, *u*. Exemples: *di Quella, di celidonia, di zafferana, di spetie, di lino, di millo, di endivia, di iuso, di iunio, di ucelli*. La forma elidida d'aquesta preposició-*d'*-va seguida de paraula començada per qualsevol vocal. Exemples: *d'acqua, d'oro, d'esse, d'aprire, d'una, d'incaustro*.

Articles contractes

La preposició *con* no es contrau mai amb l'article indeterminat masculí al darrere, tant si aquest elideix la vocal o no amb la paraula següent. Exemples: *con lo unguento*, *con l'unghie*, *con lo sangue*, *con lo caldo*. Amb l'article masculí plural tampoc no es produeix contracció; cal dir, però que els casos que s'hi presenten tenen començada en consonant la paraula que segueix l'article *li*. Exemples: *con li succhi*, *con li forfici*, *con li grassetti*. Exactament passa amb l'article femení *la*. Exemples: *con la pasta*, *con la penna*. L'estructura *con+Ii/la+vocal* no es dóna. Finalment, la combinació *con+le* no produeix tampoc contracció o també dita preposició articulada tant si *le* s'apostrofa davant vocal o no. Exemples: *con le pulvere*, *con le ungnie*, *con l'unghie*, *con le cure*.

La preposició *in* es contrau amb l'article femení plural només en una ocasió en tot el document i alguna més amb l'article masculí singular. Exemple: *nelle cure*, *nel bianco*, *nel corpo*, *nel fundamento*. En la resta d'ocasions en què es presenta combinada aquesta preposició amb els altres articles no es produeixen ja casos de contracció i l'apostrofació s'esdevé com ja hem esmentat adés. Exemples: *in lo curaglio*, *in lo loco*, *in l'acqua*, *in l'ala*, *in la festa*, *in l'ora*, *in la overa*, *in li occhi*, *in li curagli*, *in le ciglia*, *in le ale*, etc.

La preposició *da* només ofereix la possibilitat de combinació amb articles en singular. Presenta les següents situacions: *da + la + paraula* començada en consonant = *dalla*. Exemples: *dalla fuma*, *dalla*

polvere, dalla radice, etc. En una ocasió la paraula que segueix l'article comença per vocal i aleshores es produeix una elisió: *dall'una*. Amb l'article masculí la preposició articulada apareix sempre davant consonant, pren la forma *dal* generalment i *dallo* en només una ocasió. Exemples: *dal ficato, dal foco, dal loco, dal stomacho, dallo stomacho*.

El sistema de contraccions que presenta la preposició *di* és el més complet de tots perquè n'hi ha variants en tots els casos de flexió.

	Masculí	Femení
Singular	del dello dell' del'	della del'
Plural	delli	delle

La contracció *del* va seguida de paraula començada per consonant excepte en un cas. Exemple: *del foco, del cannone, del grasso, del verde, del'ovo*, etc. Exactament s'esdevé amb l'article contracte *dello*. Exemple: *dello olore, dello suco, dello fele, dello*

curallo, dello aloe, dello stomaco, etc. La preposició *di* dobla la *l* quan es contrau amb els articles masculí i femení singular tot elidint la vocal com en els exemples: *dell'occhio, dell'ovo, dell'erba, dell'onguento, dell'acqua, dell'una, dell'altra*. En dos casos però, no dobla la consonant líquida: *del'erba* en femení i *del'ovo* en masculí i ja esmentat adés. La contracció femenina *della* s'escriu davant de consonant i davant qualsevol de les cinc vocals com als exemples: *della ignorantia, della testa, della polvere, della agrimonia, della herba, della unghia, della asina, della mano, della overa*, etc. Cal dir que aquesta variant preposicional apareix més vegades que amb l'elisió vocàlica. L'article contracte masculí plural *delli* s'escriu davant huit substantius distints del mateix gènere i nombre començats per consonant i davant d'un de distint començat per vocal. Exemple: *delli falconi, delli fochi, delli occhi, delli cani, deli pedi*, etc. Per últim, *delle*, femení plural s'escriu davant de paraula començada per consonant o qualsevol de les cinc vocals. Exemple: *delle experientie, delle malatie, delle cose, delle amendole, delle ventane, delle unghie, delle fronde, delle orecchie, delle incurabili, delle spetie*, etc.

El sistema de contraccions de la preposició *a* i els diferents articles resulta ser:

	Masculí	Femení
Singular	allo	alla al' all'
Plural	alli ali	alle

on la contracció masculina *allo* apareix en tres ocasions que són: *allo ultimo*, *allo obscuro*, *allo stomacho*; mentre que la femenina *alla* és més productiva perquè apareix en més ocasions davant de consonant quasi sempre excepte en un cas. Exemples: *alla bocca*, *alla serena*, *alla fine*, *alla tovagliola*, *alla ombra*, etc. L'article contracte femení elideix la vocal en una ocasió davant de vocal i ho fa sense doblar la *l* mentre que dobla la consonant en dues. Exemple: *al'inflatione della mano*, *all'ombra* i *all'altra*. La contracció plural *ali* apareix davant dues paraules distintes que són *ali falconi* i *ali hultimi fochi* mentre que quan dobla la consonant té més presència al document i ho fa davant de paraula començada per consonant o per les vocals *o*, *u*. Ex: *alli rimedi*, *alli falcuni*, *alli occhi*, *alli ucelli*, *alli nove di*, etc. La contracció plural femenina *alle* apareix escrita davant de paraula començada per

la vocal *a* així com també davant diverses consonants: *alle altre*, *alle galline*, *alle spalle* i *alle filandre* són tots els casos.

Pronoms

Pel que fa als pronoms, el document presenta una particularitat pròpia d'algunes zones en italià antic entre les quals la zona del napolità. Es tracta del pronom *nde* < *inde* que expressa el genitiu com en els casos: *che'nde teneno già li bo* (f.3r) *ni spetiali*; *Solenonde molte morire* (f.6r); *stricarlinde lo palato* (f.7v); *ancora che li'nde reste* (f.7v); *Ponerlende sopra* (f.16v); *che ce'nde sia* (f.18v); *Vedenosende* (f.20r); *darlinde de mattino* (f.23r); *bangnarende lo pasto* (f.23r); *darende al falcone* (f.23r); *per lo mattino li'nde dariti* (f.24v); *o li'nde darite* (f.27r). En tots ells situats en posició proclítica o enclítica en relació al verb. Es tracta d'un pronom que representa mots de sentit partitiu, i que té l'equivalent al pronom 'en' del català igualment amb el mateix ètim *inde*. Tots dos, *nde* i l'actual 'en' del català compartirien la major part d'exemples equivalents en abdues llengües com: que en tenen, se'n veuen, donar-ne, etc.

GLOSSARIS

SIGLES BIBLIOGRÀFIQUES

Explicació de les sigles amb què són citades les obres que s'han utilitzat en la redacció d'aquest glossari.

[*Batt.*] *Grande dizionario della lingua italiana*. S. Battaglia, Torino 1970.

[*DCVB*] *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Mn. A. M. Alcover i F. de B. Moll. Palma de Mallorca 1983.

[*DEC-C*] *Gran diccionari de la llengua catalana*. Enciclopèdia Catalana. J. Giralt i Radigales. Barcelona, 1998.

[*DEc-it*] *Diccionari Català-Italià*. Enciclopèdia Catalana, R. Arqués i Corominas (dir.), Barcelona, 1992.

[*DEi-cat*] *Diccionari Italià-Català*. Enciclopèdia Catalana, R. Arqués i Corominas (dir.), Barcelona, 2002.

[*DEll-cat*] *Diccionari Llatí-català*. Enciclopèdia Catalana, A. Seva i Llinares (dir.), Barcelona, 1995.

[*DISC*] *Il sabattini Coletti. Dizionario della lingua italiana*, Rizzoli-Larouse, Milano, 2002.

[*DLC*] *Diccionari de la llengua catalana*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona 2007.

[*DLF*] *'U grusse dizionarije d'a lingua fuggeáne*. S. Felice. Foggia 2010.

[DRAE] *Diccionario de la lengua española* [en línia]. RAE. [Data de la consulta, juny 2014]. <<http://www.rae.es/recursos/diccionarios/drae>>

[ET] *L'enciclopedia italiana* [en línia]. Treccani. [Data de la consulta, juliol, 2014]. <<http://www.treccani.it/enciclopedia/mesue-il-vecchio/>>

[F i Q] *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. P. Font i Quer, Ed. Península. Barcelona 2007.

[HN] *Història Natural dels Països Catalans*, vol. 6, Plantes superiors, Enciclopèdia catalana, Barcelona 1988.

[HR] HUME, R. *Guía del campo de las aves de España y de Europa*. Barcelona 2002.

[JC] *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. J. Corominas, Madrid 1980.

[LC] LÓPEZ DE AYALA, Libro de la caza de las aves, a cura de Fradejas Lebrero, J., (curador), Madrid 1980.

[PL] LUPIS, A. "Postille cinegetiche ai dizionari italiani", *Zeitschrift für romanische Philologie*, Tübingen 1982.

[SL] LUPIS, A. La Sezione venatoria della biblioteca aragonese di Napoli. Bari, 1975.

[U e F] *Umori e farmaci*. G. Silini, Servitium editrice. Bergamo 2001.

[VdA] VAN DEN ABEELE, B *La littérature cynégétique*. Turnhout-Belgium, 1996.

[VF] *Vocabulari de la llengua catalana medieval*. L. Faraudo de Saint-Germain/G. Colon (dir.) [en línia] IEC. [Data de la consulta, març 2010-juliol 2014]. <<http://www.iec.cat/faraudo/>>

[Zg] *Lo Zingarelli. Vocabolario della lingua italiana*. N. Zingarelli, Zanichelli Editore. Bologna 1996.

Glossari

Alla fila Fila: alla fila: uno dopo l'altro, di seguito, ininterrottamente (nel tempo). *Batt.*//En fila. (f.3r), (f.17v).

Amaccherite Amaccare: Schiacciare, pestare. *Batt.*//Esclafar, xafar.//Cast. *aplastar, chafar*. (f.26r).

Ampulle Ampolla: Dilatazione di canali; pivvolo tumore di siero o pus o sangue fra il derma e l'epidermie. *Batt.*//Butllofa, bambolla.//Cast. *Ampolla*. (f.12v), (f.21r).

Angunia Agonia: Stato di angoscia e di tormento. *Zg.*//Agonia: Congoixa que caracteritza els darrers moments de la vida. Angunia: Opressió de l'esperit. *DCVB.*//Cast. *angustia, congoja, agonía*. (f.21r).

Assuppato Zuppato: P. pas. di zuppare.//Xopat, mullat.//Cast. *mojado*. (f.19r).

Baglio Balio: Chi ha sovrana signoria, in rappresentazione del proprio re o principe; primo ministro, governatore; magistrato, giudice. *Batt.*//Batlle: Oficial encarregat d'administrar justícia a una vila o ciutat en nom del rei o del senyor feudal. *DCVB.*//Cast. *baile*. (f.20v).

Barra V. glossari falconeria. Piccola verga del morso che si applica alla bocca del cavallo; ciascuno spazio interdentario sui quali si fa il morso. *Batt.*//Mandíbula. *DCVB.* Mandíbula inferior. *VF.* (f.34r), (f.37v).

Bascia Basca: Congoixa, opressió intensa de l'esperit, molèstia forta. *DCVB.* Calor forta i feixuga que dificulta la respiració. *DCVB.* Malestar, inquietud. *DCVB.* Moure fressa, soroll o fer crits. *VF.*//Cast. *congoja, ansia, bochorno*. (f.22r).

Blanchetto Blanquet: Carbonat de plom, que es presenta en forma de pólvora blanca. *DCVB*. Nom vulgar del carbonat de plom o blanc d'argent empleat en pintura. *VF*. Cosmètic. *PL*. Possible medicament en forma d'ungüent i de color blanc. *PL*//Cast. *albayalde*. (f.41r).

Boglio Bollo: bollore, ebollizione; un momento del bollore.//Bull. Acte de bullir.//Cast. *hervor*. (f.26v).

Breve Piccola stricia di carta, di pergamena con breve iscrizione. *Batt*. Involuto di stoffa con reliquie da portare al collo talismano, amulet. *DISC*//Breu: Albarà que pengen al coll d'una persona o animal per curar-lo o preservar-lo d'un mal. *DCVB*. Fórmula màgica o pregària que hom porta sobre si com a talismà. *VF*//Cast: *amuleto, talismán*. (f.19v).

Bruffarli Brufar: Esquitxar, tirar una multitud de gotes sobre una cosa. *DCVB*. Cast. *rociar*. (f.15r), (f.18r).

Budellecto Budello: Tubo intestinale. *DISC*//Budell.//Cast. *Tripa* (f.12r), (f.19r), (f.23r), (f.35v).

Buturo Materia viscosa, butirrosa. *Batt*. (f.44v) P₁

Buyde Buidar: Deixar sortir del cos (excrement, vòmit, nadons, etc.); desocupar. *DCVB*//Cast. *Desocupar*. (f.15r), (f.23v), (f.37r), (f.37v).

Calaritele Spostare verso il basso, far scendere.//Calar: baixar, passar a un nivell més baix. *DCVB*//Cast. *bajar*. (f.3v).

Canale Organo a forma di tubo, condotto, vaso, in cui scorrono gli umori del corpo (sangue, linfa, orina, bile, ecc.) e gli alimenti, in cui passa l'aria o altre formazioni anatomiche (nervi, muscoli, tendini, ecc.). *Batt*// Canal: Conduït o cavitat allongada que dóna passatge a líquids i gassos (t. d'anatomia). *VF*. Cavitat llarguera, o peça que té

com a element principal una cavitat llarguera. *DCVB*. Obrir: Obrir en canal: Obrir un animal o persona a tall de ganivet en tota la llargària del cos. *DCVB*. (f.28r).

Cannone Canó: La part còrnia de la ploma dels ocells, que té forma tubular. *DCVB*. Ploma naixent de les aus. *VF*.// Cast. *cañón*. (f.40r).

Capello tarterisco Cappello: Cappuccio di cuoio in cui si copriva il capo del falcone. *Batt*.//Capell: Caperó de cuir per cobrir el cap i els ulls del ocells de presa. *VF*. Tartaresc: Posau-li un capell tarteresch perquè no y veja, *DCVB*.//Cast. *Tártaro*. (f.10v).

Capitello Stricia di pelle o di tela, che si cuce per rinforzo dietro alle testate dei libri rilegati. *Batt*. (f.29r).

Caponano Capponare: Castrare i polli. *Batt*.//Caponar: Castrar un animal, especialment un pollastre o altre animal de ploma. *DCVB*.//Cast. *capar*. (f.28r).

Capulato Capolar: Tallar o picar a bocins menuts. *VF*. Tallar a trossets petits. *DCVB*.//Cast. *triturar*, *picar*. (f.30r).

Caraffella Caraffa: Vaso di vetro panciutto, con piede e collo lungo e bocca larga (e con manico). *Batt*.//Gerra, gerro, pitxer.//Cast. *jarra*, *garrafa*. (f.26v).

Carne salata Carne: privata per quanto è possibile di grasso, viene posta fra strati di sale, quindi dopo circa 10 giorni viene fatta asciugare in luoghi ben aerati oppure mantenuta in recipienti ben chiusi cosparsa ancora di sale. *Batt*.//Carnsalada: Cansalada, substància grassa compresa entre la pell i la carn del porc i que es conserva salada. *VF*.//Cast. *tocino*. (f.14v), (f.23v).

Coczo Coccia: Testa, cranio. *Batt*.//Closca, cap. (f.9r), (f.9v).

Coxe Coscia: Porzione dell'arto inferiore compresa tra l'anca e il ginocchio, la cui struttura scheletrica è costituita dal femore. *DISC*//*Cuixa*. (f.11v), (f.13r), (f.29v), (f.30v), (f.35r), (f.46r).

Criczoletta Crogiolo: recipiente (usato per lo più per fondere metalli e leghe) in genere di forma tronco conica, di dimensioni variabili, fatto di argilla refrattaria o di grafite e argilla, o anche, per fusioni speciali o per analisi chimiche, di ossido di magnesio o di calcio, di platino, di acciai inossidabili. *Batt.* // *Gresol*: Vas més ample de dalt que de baix, fet de matèria refractària, que serveix per a fondre i calcinar substàncies que requereixen un grau de calor molt elevat. *DCVB*//*Cast. Crisol*. (f.35v).

Dattilo Unità di misura antica. *Batt.* (f.65r) E.

Devache Vaco: Vuoto. *Zg*//*Buit*//*Cast. vacío*. (f.9r), (f.28r).

Desrupto Disrompere: rompere, spezzare con violenza; dirompere. *Batt.* Riscaldare. *SL*//*Espatllar*, fer malbé. *Acalorar*.(f.24v).

Dramma Antica misura di peso, equivalente all'ottava parte dell'oncia. *Batt*//*Dracma*: [...] pes emprat especialment en farmàcia i equivalent a una vuitena part de l'unça, o a tres escrúpols, o 72 grans, i en el sistema mètric a 3'59 grams. *DCVB*//*Cast. dracma*. (f.27r).

Emplastro Impiastro: Mistura medicamentosa simile a una pasta che viene distribuita sulla parte malata e si ammorbidisce al calore corporeo aderendo alla cute sottostanze. *Zg*//*Emplastre*//*Cast: Emplasto*. (f.20v), (f.34v), (f.36r), (f.38r).

Fauda Falda: Replà que formen les cames d'una persona asseguda, des del ventre als genolls. *IEC*//*Cast. Regazo*. (f.21r).

Fisici fisico: Che è proprio della medicina; che è somministrato secondo i dettami della scienza medica (un rimedio) che è diretto alla cura del corpo umano (la medicina in contrapposizione alla chirurgia). *Batt.*//Físic: metge. *VF.* Metge teòric; autor del cos, de les seves malalties i dels seus remeis. *DCVB.*//Cast. *Físico.* (f.19v).

Flacco Flac: Dolent; mancat de la qualitat que pertoca. *DCVB.*//Cast. *flaco, deficiente, malo.* (f.44r).

Foligine Fuliggine: Sostanza bruno-scura, composta da particelle finamente suddivise di carbonio o di elementi inorganici, che, nel processo di combustione di varie materie, si deposita sulla superficie dei corpi con i quali viene a contatto e in partic. sulle pareti e sui condotti di scarico di camini o di stufe. *Batt.*//Carbonissa: Bocins petits de carbó, quasi reduïts a polsim. *DCVB.* Carbonís: Polsina de carbó, o carbó molt menut. *DCVB.* Estalzim.//Cast. *Cisco.* (f40r).

Forficata <*forfex*, var. de *forceps*. Té el sentit de fixada o subjectada mitjançant algun estri o objecte. (f.21v), (f.22r), (f.29r), (f.30v), (f.31v).

Gotto Goto: grosso bicchiere di vetro (per lo più con manico); bocale, -anche in anzo. *Batt.*//Got, tassa.//Cast. *vaso, taza.*

Lancetta Antico strumento chirurgico simile al bisturì, formato da un manico di legno che ha in cima una lama affilata e appuntita; usato in particolare per incidere le vene in occasione di salassi. *Batt.*//LLanceta: Instrument de cirurgia, a manera de coltell amb la punta en forma de llança, prima i molt tallant, que serveix per a sagnar, obrir abscessos, etc. *DCVB.* Instrument de cirurgia que serveix per a obrir la vena, vacunar, dilatar abscessos. *VF.*//Cast. *lanceta.* (f.28r).

Lardo vecchio Lardo: Grasso fuso di maiale usato come condimento e impiegato anche come unguento e lubrificante. *Batt.*//Cansalada rànica (f.44v) P₁.

Lecto Letto: Piano di sostegno; fondamento, basamento, sottofondo; punto d'appoggio. *Batt.*//Llit (f.39r).

Lenza Cordicella di crine, refe, filo di seta [...], che è per lo più attaccata all'estremità di una canna...*Batt.*//Llença: Cordell o veta de lli. *DCVB.* //Cast: *hilo fino.* (f.31v).

Levarli Levare: Togliere qualcosa dal luogo in cui si trova per collocarla altrove; portare via, rimuovere, spostare. *Batt.*//Llevar, treure.//Cast. *quitar.* (f.5v), (f.10v), (f.41v).

Lexia Liscivia: Acqua bollente filtrata attraverso cenere di legno, contenente carbonato di potassio, usata come detergente per lavare i panni; ranno. *Batt.*//Lleixiu: Aigua que té en dissolució sals alcalines; vulgarment, la que s'obté tractant amb aigua bullent la cendra del carbó vegetal, i que s'empra per a fer la bugada.//Cast. *lejía.* (f.40v), (f.41r), (f.41v), (f.43v).

Loch caulium Loch: Nome arabo usato per il greco *eclegmata*, erano medicinali usati per la cura dei polmoni perché ritenuti idonei a favorire l'espettorazione della pituita nelle flussioni del torace. I loch semplici erano formati da decotti o succhi di singole sostanze medicinali addizionati con zucchero o miele. Quelli complessi contenevano gomme, frutti e diversi aromi. La loro consistenza era intermedia tra quella degli sciroppi e degli elettuari, talché non si potessero facilmente deglutire come i primi, né fossero difficilmente assorbiti come gli altri. *U e F.*

Maccate Maccare: Percuotere duramente; produrre una contusione, ammaccare. Pestare. *Batt.*//Colpejar, xafar.//Cast. *pisar, machacar*. (f.7r), (f.8r), (f.11v).

Massa Troppo *DEc-it.*//Més del que cal. *DCVB*. Entenem que la paraula del text es refereix a l'adverbi, tot i que el substantiu, amb què coincideix formalment en italià, tindria sentit. //Cast. *demasiado*, masa. (f.34v).

Maturo che ha raggiunto il massimo grado de virulenza, che ha esaurito la potenzialità patogena (un'afezione, una malattia: secondo le concezioni della medicina antica, in base alle quali l'intervento terapeutico poteva essere messo in opera efficacemente dopo il completamento della fase ascendente della malattia. *Batt.*// Relatiu a tota cosa en disposició de ser acabada, als absessos a punt de supuració. *VF*. Madur: (Procés infecció) arribat al seu punt més intens, a partir del qual té tendència a decaure. *DCVB.*//Cast. *maduro*. (f.8v), (f.12r), (f.12v).

Membro sicco Sec: Molt magre, escàs de carn o de greix. *DCVB.*//Cast. *seco, flaco*.

Mesclato mescolato.//Mesclat.//Cast. *mezclado*. (f.22r), (34v), (38r), (f.39v).

Mestier Mestieri: Bisogno, necessità. *DISC.*// Menester o mester: esser menester o haver menester o fer menester (o mester): esser necessari.//Cast. *ser menester*. (f.1v), (f.19r), (f.33v), (f.35v), (f.37r), (f.46r).

Mesue Síria, 857. Metge nestorià, conegut a Occident com a *Mesue Maior*, i també com a *Iohannes Damascenus*. Fou metge de diversos

califes, i treballà a l'escola de traductors de Gondešapur, on fou mestre de Ḥunayn ibn Ishāq. És autor d'un receptari mèdic i d'un tractat d'aforismes mèdics. Hom li atribueix també el *Dāgal al-'aqu*, tractat sobre les alteracions dels ulls, que hom creu que és el llibre d'oftalmologia més antic de la ciència àrab. *GEC*. També posteriorment un altre Mesue, fou autor d'un antidotari molt preuat per a la farmacologia de l'Edat mitjana. Hom dubta però de la seua existència, podria tractar-se d'algun compilador de textos amb aquest nom. *ET*. (f.21r), (f.22v), (f.24r), (f.31r), (f.32r), (f.33r).

Miglio Unità di misura lineare usata per le lunghe distanze prima dell'adozione del sistema metrico decimale, equivalente a mille passi e variabile a seconda dei luoghi o dei tempi. *Batt.*//Milla: Mida itinerària que originàriament era de mil passes (1.482 metres).*DCVB.*//Cast. *milla*. (f.21r).

Minuto: Molto piccolo, esiguo, ridotto in parti piccolissime. *DISC.*//Menut.//Cast. *menudo*. (f.3r), (f.23r), (f.23v), (f.24r), (f.29v), (f.42v).

Miratori Miratore: Che è testimone oculare che assiste allo svolgersi di un avvenimento; che guarda; spettatore. *Batt.*//Mirador: Aquell, aquella que mira; espectador. *VF.*//Cast. *mirador, espectador*. (f.44r).

Mollificare Rendere molle. *Zg.*//Mol·lificar: Ablanir, assuaujar, laxar. *DCVB*. Fer moll, amollir, ablanir, assuaujar. *VF.*//Cast. *molificar*. (f.6v), (36r).

Mundaritelo mondare: Detergere, lavare. *Batt.*//Mundar: ant. Netejar, purificar. *DCVB.*//Cast. *limpiar*. (f.8v), (f.12r).

Mundificarà Mondificare: Purgare l'apparato dirigente, depurare il sangue, disinfettare un organo o una parte del corpo, eliminando, con opposite medicine, le sostanze nocive o le secrezioni corrotte presenti nell'organismo per cause morbose. *Batt.*//Mundificat: Netejat, net, purificat, mundat, abstergit. *VF.*//Cast. *mundificado*. (f.36r).

Mutteggiato motteggiato: Schernito, sbeffeggiato, burlato; dileggiato, ingiuriato, offeso. *Batt.*//Escarnit, burlat//Cast. *escarnecido*. (f.44r).

Nasque Nasca: Region. Narice. Voce di area meridionale <*nasica. *Batt.*//Nariu, forat del nas//Cast. *ventana de la nariz*. (f.20v).

Neffa o ventane. Nefa: Part superior del bec on s'obrin les narius. Narius. *PL*. El gros del bec d'un ocell de presa. *VF*. Nas? *DCVB*. (f.8v), (f.9r).

Omnino Onnino: Assolutamente. *Batt.*//Completament, absolutament, de totes passades, siga com siga//Cast. *completamente, sea como sea*. (f.27v), (f.30r).

Pappo Pap: Bossa o dilatació de l'esòfag dels ocells. *DCVB*. Bossa membranosa dels ocells en la qual els aliments romanen algun temps abans de passar a l'estómac. *VF.*//Cast. *buche*. (f.32r).

Parsse Parere: Mostrarsi, manifestarsi alla conoscenza e all'esperienza sensoriale e intellettuale in modo non necessariamente coincidente con la realtà...//Semblar//Cast. *parecer*. (f.42v).

Paro Paio: Denominazione generica di oggetti singoli (strumenti, capi di vestiario, ecc) composti di due parti distinte ma di solito uguali e unite. *Batt.*//Par, parell//Cast. *par*. (f.28r), (f.37r), (f.40v).

Passato Passare: Scendere nella gola (una bevanda); scorrere nel corpo, nelle vene. *Batt.* Poder essere assunto, deglutito (un cibo). *Batt.*//*Passar*: Deglutir, empassar-se, enviar-se els aliments gola avall. *VF.*//*Cast.* *engullir, tragar.* (f.5r)

Pellecta Pelleta: Pell prima; membrana fina. *DCVB.*//*Cast.* *película.* (f.12r), (f.24v), (f.30r), (f.43r).

Piaga Lesione del tessuto con perdita di sostanze e scarsa tendenza alla guarigione. *Zg.*//*Plaga, nafra.*//*Cast.* *llaga.* (f.37v), (f.39v).

Piegato Piegare: Costringere. *Batt.*//*Plegar les cames, acotar el cap.* *DEC-I.*(f.10v), (f.19v).

Piegatore Intuim un aparell amb el qual se subjectaria el falcò per manipular-lo*. (f.27v), (f.28r), (f.35v).

Pignatella Pignatta: Utensile di cucina, solitamente di terracotta invetriata e più raramente di metallo, di forma cilindrica arrotondata alla base, e usato per cuocere i cibi o anche, un tempo, per preparare rimedi empirici; pentola. In senso generico: contenitore, recipiente, barattolo. *Batt.*//*Pinyata, olla.* *DCVB.* Marmita. *VF.*//*Cast.* *Especie de olla panzuda.* (f.8r), (f.21r), (f.26r).

Piletti Piletta: Scattola cranica. *Batt.*//*Caixa del crani.* (f.9r).

Plicata Piegare: Riportare una parte di un tessuto o di un indumento sulla rimanente, in modo da ridurne la superficie e occupare meno spazio e riporli in ordine; disporre con pieghe regolari. *Batt.*// *Plegar*: Posar una cosa en doble, una o algunes vegades, aplicant-ne una part contra l'altra. *DCVB.*//*Cast.* *plegar.* (f.31r).

Polverizzare Macinare o frantumare in minutissime particelle. Ridurre ingoccioline minutissime. Nebulizzare. *Zg.*//*Polsimar.*// *Cast. pulverizar.* (f.21v), (f.24r), (f.24v), (f.26r), (f.31v), (f.43r).

Presertim *Praesertim*: Sobretot, especialment. *DEll-cat.* (f.5r).

Pretermittere Pretermettere: Passare sotto silenzio, tacere, non riportare. Menzionare, citare; segnalare all'attenzione, far presente. *Batt.*//*Pretermetre*: Ometre, excloure, prescindir de, passar en silenci, oblidar. *VF.* [...] deixar de banda. *DCVB.*//*Cast. omitir, pasar por alto.* (f.32r).

Propinque Vicino, da vicino. *Batt.*//A la vora, prop, a prop. *DEll-cat.*//*Cast. cerca, al lado.* (f.21r).

Quaglia Cagliare: coagulare. *Batt.*//*Quallar.*//*Cast. coagular, cuajar.* (f.16v).

Qualsevole Qualsevol//*Cast. cualquier.* (f.4v), (f.27v), (f.32v).

Rebuctare ributtare: Vomitare. *Batt.*//*Tornar a llançar; tirar, abocar; llençar/ treure, vomitar*//*Cast. vomitar.* (f.4r).

Recapito Recapte: Donar recapte, ocupar-se, posar esment a una cosa, procurar-se que es faci o vagi així com cal. *DCVB.* (f.23v).

Recelo Recel: Acció, efecte de recelar; incertitud temerosa, aprensió de possibles danys o perills. *VF.*//*Cast. recelo.* (19v).

Resolve Risolvere: Eliminare una formazione patologica o gli umori nocivi del corpo; sanare un malessere o un inconveniente fisico, guarire una malaltia. *Batt.*//*Resoldre*: Guarir un tumor o inflamació gradualment, sense supuració. *DCVB.*//*Cast. resolver.* (f.34v), (f.38r).

Riguardo Cautela, attenzione, anche diffidente; circospezione; precauzione. *Batt.*//*Reguard*: Temença, por, recel; inquietud, preocupació.*VF.*//*Cast.* *cuidado, atención.* (f.42r).

Ruga Sottile solco prodotto, sulla pelle, dalla contrazione dei muscoli o da atrofia del tessuto sottocutaneo a causa dell'età. *DISC.* Piegare, drappeggio di un indumento. *Batt.*//*Rua*: Plec de la pell, de la roba o d'altra cosa flexible. *DCVB.*//*Cast.* *arruga.*

Rugnioni Rognone: Rene di bovino, di maiale o di altro animale macellato. *Batt.*//*Ronyó*: Cadascun dels dos òrgans glandulars, de forma arquejada, situats a la regió lumbar interna del cos de l'home i de molts d'animals, i destinats a produir i segregar l'orina.// *Cast.* *riñón.* (f.19r).

Sagime Sagí: Greix de qualsevol animal. *VF.* //*Cast.* *cast. manteca, enjundia.* (f.16v).

Sbacta Sbattere: Agitare velocemente le ali con una serie ripetuta di movimenti alterni. *Batt.*//*Batre.*//*Cast.* *batir.* (f.30r).

Sbruffare Emettere dalla bocca o dal naso, sbuffando rumorosamente, spruzzi di saliva o un liquido immerso o penetrato nella bocca stessa. *Batt.*//*Esquitxar, ruixar, brufar.*//*Cast.* *rociar.* (f.18r).

Scampato Escampar: Estendre, posar damunt una extensió major. *DCVB.* Separar en diferents direccions les parts que formaven un conjunt.//*Cast.* *esparcir, extender, desparramar.* (f.10v), (f.21r).

Scannare Uccidere, spec. animali, tagliando la canna della gola. *Zg.*//*Escanyar*: Estrangular. *VF.* Matar persona o animal privant-lo de respirar per compressió o obstrucció de la gola. *DCVB.*//*Cast.* *ahogar, estrangular.* (f.28v).

Scapulo Scapolo: Libero da prigionia. *Batt.*//Escàpol: Escapat, deslliurat d'un dany o perill; que ha conseguit de fugir. *DCVB*. Lliure. *VF*//Cast. *horro, libre*. (f.32r).

Scotolarite Scotolare: Percuotere vigorosamente. *Batt.*//Sacsejar, espolsar//Cast. *sacudir, zarandear*. (f.41v).

Scropulo Unità di misura di peso, dal Medioevo, in farmacia (e corrispondente al 1'296g). *Batt.*//Escrúpul: Part molt petita d'una cosa; especialment: Vint-i-quatrena part de l'unça romana; unitat de pes usada encara entre els apotecaris i equivalent a dos òbols i a 24 grans, o sia, a un gram i dos decigrams. *DCVB*. Antic pes de 24 grans en ús especialment en farmàcia. *VF*//Cast. *escrúpulo*. (f.27r).

Scurso Scorso: Trascorso, definitivamente terminato. *Batt.*//Passat//Cast. *anterior, pasado*. (f.38r).

Scutella Scodella: (*ant. scotella, scudela, scuella, scutella, squella*). Recipiente basso e fondo, di forma svasata, per lo più di terracotta o di pordellana (ma anche di legno, di metallo o di altri materiali) in cui si servono liquidi. *Batt.*//Plat fondo. Bol menut//Cast. *cuenco, tazón*. (f.7r), (f.25v), (f.35v), (f.41v).

Servare Serbare: Osservare un ordine, conservare, rispettare una norma. *Batt.*//Guardar, conservar, mantener//Cast. *guardar, mantener*. (f.5v), (f.12v), (f.27v).

Setaccio Setaccio: Utensile costituito da una rete di crine, seta, metallo, ecc., con maglie più o meno larghe, fissata a un cilindro rigido in modo da formare il fondo; è usato per se parare le parti più fini di un materiale dalle altre e, in partic. nell'uso domestico, la fari na dalla

crusca e dal cruschetto. *Batt.*//*Sedàs.*//*Cast. sedazo.* (f.11v), (f.14v), (f.43r).

Spetiali: Speciale: Chi vendeva e apprestava spezie, erbe medicinali, preparati medicamentosi, medicine; farmacista. Anche con uso appositivo. *Batt.*//*Apotecari.*//*Cast. boticario.* (f.3v), (f.17r).

Spingola d'oro Spillo.//*Agulla d'or.* *DEC-I.* (f.9v).

Sponzare Sponzolare: Rinfrancare con una bevanda. *Batt.* //*Espolsar:* Moure de banda a banda i repetidament; sacsejar, especialment fer caure una cosa per despresndre'n allò que hi està adherit o que en penja.*DCVB.* Proponem un terme, sponzare, híbrid d'ambdues paraules*.*//Cast. sacudir.* (f.22r).

Squagliato Squagliare: Far passare dallo stato solido a uno meno coeso o liquido; sciogliere, liquefare, soprattutto per effetto del calore. *Batt.* (f.16v).

Sterco Escrementi, spec. di animali. *DISC.*//*Femta.*//*Cast. estiercol, excremento.* (f.16v), (f.26v).

Stiptica Disturbo fisiologico consistente nella diminuzione della normale frequenza dell'evacuazione fecale, provocato da rallentamento della peristaltasi intestinale [...] è detta comunemente stitichezza. *Batt.*//*Restrenyiment.*//*Cast. estrenyimiento* (f.13v).

Strecta Stretto: Tenuto in mano con salda presa; tenacemente afferrato. *Batt.*//*Fer més estret.* *DCVB.* Opressió; destret; afany, angúnia. *VF.*//*Cast. apretado, estrechado.* (f.38v).

Stricar Stricare: stemperare, disciogliere. *Batt.*//*Desfer,* dissoldre. (f.7v).

Taccare Tacar: Fer taca o taques; embrutar amb taca o taques. *DLC*//Cast. *manchar*. (f.41v).

Tardo Tard: Vers la fi del dia. *VF*. Darrera hora del dia, capvespre, temps pròxim a la nit. *DCVB*//Cast. *atardecer, anohecer*. (f.42r), (f.43r).

Tegnano Tenere// Subjectar, aguantar; seguir. (f.10r).

Tela o rite Rete: Omento del maiale o di altri animali.//Peritoneu: Membrana serosa que cobreix les parets interiors del ventre i forma plec que envolten les vísceres abdominals.//Cast. *peritoneo*. (f.15r), (f.28v).

Thianello Tiano: Tegame: Recipiente da cucina poco fondo per lo più di forma tonda, di metallo, terracotta e materiale pirofilo, fornito di un manico lungo o di due manici ad ansa, usato per cuocere determinate vivande. *Batt*//Cassola plana, paella.//Cast. *cazuela llana, sartén*. (f.10r).

Torrato Torrar: Cremar superficialment; escalfar fins a fer canviar de color. *DCVB*//Cast. *tostar*. (f.3r), (f.21v), (f.22v), (f.23r), (f.24r), (f.28v), (f.42v).

Tovagliola Asciugamano.//Tovallola: Peça de roba més llarga que ampla, destinada a diferents usos, principalment a eixugar, a cobrir alguna cosa, etc. *DCVB*//Cast. *mantel*. (f.18v), (f.19r), (f.19v), (f.22r), (f.29r).

Travare Travar: Impedir o destorbar d'obrar, de funcionar. *DCVB*//Cast. *trabar*. (f.20v).

Tutelo Tuello: Parte interna dello zoccolo del cavallo, costituita dalle parti vive (cartilagini, legamenti, tendini). *Batt*//Tudell, tuell: Petita

cavitat alveolar sobre el tegument dels ocells on va inserit el canó de la ploma. *VF*. Arrel de l'ungla del cavall, la part de sobre l'ungla. *VF*. En el nostre text es refereix a la part de l'ungla que arrela dins la pell*. (f.36v), (f.37r).

Vassello Vasello: Vaso, recipiente di piccole dimensioni, in partic. usato per contenere sostanze liquide. *Batt.*//*Vas.*//*Cast.* *vaso*. (f.18v), (28v).

Ventane Ventana: Finestra: Ix-los aigua per les ventanes del nas. *DCVB.*//*Cast.* *Ventana: Cada uno de los orificios de la nariz. DRAE.* (f.5v), (f.6r), (f.6v), (f.7r), (f.9v).

Vexatione Vessazione: Maltrattamento, angheria, turbamento, oppressione morale o fisica, inferta da qualcuno o causata da qualcosa. *Batt.*//*Vexació: molèstia greu. DCVB.*//*Cast.* *Vejación*. (f.32v).

Virtù gagliardia, prestanza, vigore e integrità física; salute; actitudine física; forza muscolare. *Batt.*//*Virtut: Força, potència, capacitat per a produir un efecte determinat. DCVB.* Força física i moral; potència, vigor, energia. *VF.*//*Cast.* *virtud*. (f.4r), (f.24v), (f.25v).

Virtute digestiva Virtut: En l'antiga fisiologia, cadascuna de les potències que se suposen emanades dels anomenats esperits (animal, espiritual, natural) i comunicades als membres del cos. *VF*. "[...] quatre virtuts: [...] o la digestiva digereix més del que cové a la spulsiva..." *VF*. (f.8r).

Voite, voiterà, boytare: Buide (f.4r), (f.36v), (f.37v).

Glossari de termes mèdics

Acqua della testa Aigua congelada: malaltia dels falcons i altres aus carnisseres. *DCVB*//Cast. *Agua vidriada*: Especie de *moquillo* que suelen padecer los halcones y otras aves de rapiña. *DRAE*. (f.2r), (f.2v), (f.5v), (f.6r), (f.9v), (f.18r), (f.23r).

Bottone V. cauterio. (f.8v), (f.9r), (f.38r).

Calcina o mal de pedra Calculosi: Malattia (detta anche litiasi) causata dalla pesenza di calcoli nell'organismo e caratterizzata da coliche: calculosi biliare, c. Renale, c. Vesicale, c. Salivare, c. Pancreatica, c. Intestinale, c. Prostatica. *Batt*. Male: mal della pietra: calculosi vescicale. *Batt*//*Calcina*: Mal que tenen les aus casolanes i que es manifesta en el fem que fan blanc i clar com si fos calç. És mal mortal. *DCVB*. Mal de pedra: concreció de sals en forma de granets o pedretes en el renyó, bufeta, etc. *DCVB*. Mal de pedra: Litiasi, concreció de sals en forma de granets o pedretes en el ronyó, en la bufeta. *VF*. Pedra: Concreció calcular formada dins els ronyons, la veixiga, el fetge, càlcul renal. *VF*//Cast. *pujo*. (f.23r), (f.38v), (f.41r).

Cancer V. Gormiz (f.2r). Ulcera, piaga cancerosa. *SL*//Reuma, catarrus, cancrum. S'aplica a la diftèria aviària, inflamació del paladar-chancre-en francès. *VdA*. Diftèria: Malaltia típica dels ocells (exceptuats els aquàtics) que consisteix en l'aparició de falses membranes en les mucoses, sobretot en la mucosa faríngia. *DLC*//Cast. *difteria*. (f.8v), (f.11r), (12r), (12v), (13r).

Cancro V. Cancer. (f.8v), (11r), (12r), (12v), (13r), 18r).

Cauteri Cauterio: Piccola incisione o piaga fatta con sostanza caustica o con ferro rovente sul corpo umano, e lasciata aperta, affinché ne escano gli umori infetti. Anche: bruciatura, a scopora, di una parte infetta del corpo. *Batt.*//Cauteri: Vareta de ferro arrodonida per un cap que serveix per a cauteritzar. *VF.* (f.12v), (f.13r), (f.29r), (f.39r).

Clave Clavo: piccolo tumore. *Batt.*//Clau: Tumor que es forma en les garres de les aus rapaces. *DCVB.* Pododermatitis.//Cast. *Clavos.* (f.33v).

Crosta Coagulo di sangue o di lifa che si forma in corrispondenza di una lesione e che protegge il tessuto prima che compaia la cicatrice. *Batt.*//Crosta: Capa seca que es forma damunt una ferida que està en camí de guarir-se. *DCVB.*//Cast. *Crosta.* (f.37v), (38r), (39r).

Defensivi Defensiu: Medicament preservatiu contra ferides. *DCVB.* (f.33v), (37v).

Disfecta Desfeta: Queratitis, inflamació de la còrnia de l'ull. Cult. pop. La desfeta de l'ull, anomena da també granissa, és una malaltia que, segons la gent supersticiosa, es guareix per virtut de certes oracions. *DCVB.* Nom de la veixiga blanca que es forma sobre el globus de l'ull. *VF.* (16r).

Disruptura Disrottura: rottura. deriv. da disrompere. Rompere, spezzare con violenza; dirompere. *Batt.*//Disrompiment: Ruptura. *DCVB.* (f.3r).

Eminentia Eminenza: sporgenza, protuberanza. *Batt.*//Protuberància, eminència. (f.41r).

Fave fiorite Fava: Nom vulgar de la palatitis. Tumefacció inflamatòria que es fa al paladar de la boca de les cavalleries. *VF*. Tumor de sang coagulada a la boca d'una bèstia. *DCVB*.//Cast. *Haba*. (f.10r).

Filandre Filandra: Verme lungo e sottile, parassita dei falconi e di altri uccelli rapaci. *Batt*.//Filandre: Cuc paràsit de l'aparat digestiu de certs aucells. *DCVB*. Malaltia dels falcons i altres aus de presa a causa de verms a la gorja, al ventre, als ronyons. *VF*.//Cast. Filandria. (2r), (3r), (10r), (11r), (17r), (17v), (18r), (f.19v), (19r), (42r).

Formica Formiga: Tinya dels falcons, per la sensació molesta de formigueig que els produeix. *VF*. Podridura que es produeix a les potes dels animals de peu rodó i a les plomes dels ocells. *DCVB*. (f.39v).

Fuma Per lo più al plurale. Esalazione che nella medicina antica si riteneva passasse da un organo all'altro del corpo animale e, in partic., salisse dallo stomaco al cervello, provocata soprattutto dal vino bevuto o dal cibo ingerito. *Batt*.//Fum: Fums de ventre: vapors que es formen dins el ventre. *DCVB*. Fumositats: Fums o vapors que hom suposa pujar del ventrell o de les entràmenes al cervell. *VF*. (f.2r).

Fundamento Fundament: Ses; part inferior i orifici de sortida del budell. *DCVB*. Fonament: Extremitat de l'intestí gros o anus. *VF*. (f.23v), (f.24r), (f.28r), (f.41r).

Gorge Gorga: Canna della gola, strozza. *Batt*.//Gorga: Gargamella; part anterior del coll. *DCVB*. Accepció valenciana. (f.3v), (f.32r), (f.32v). Pastó, menjar que s'engoleix una au en una vegada. *DCVB*. (La segona accepció només en català). (f.24v), (f.30v), (f.32r). //Cast. *garganta, gaznate, bocado*. (f.32r), (f.32v).

Gormicze Gormici o Gormiz: Malaltia infecciosa dels falcons i altres ocells de presa, dita també garniols i guermez. *VF*. Garniols: [...] amb forma de grans menuts localitzats a la mucosa bucofaringia, ocular i nasal o a la pell, i corresponent a la diftèria. *VF*. Guermez: Malaltia que pateixen les aus de presa al cap, boca, gorja i oïdes, i consisteix en uns granets menuts que es fan plagues. *VF*. (f.2r), (f.13v), (f.18r).

Grillo Grill: Carnot, fungositat. *DCVB*//Cast. *carnosidad*. (f.40v).

Guidaresco Garrese. *Batt*. Piaga generada dall'attrito dei finimenti sul corpo degli animali da soma o da sella. *Batt*//Tocadura: Nafra o pelada feta a la pell d'una bèstia pel fregadís dels guarniments, dels braços del carro o de l'arada//Cast. *matadura*. (f.39v).

Humore Nella fisiologia antica, che trae origine dalle concrezioni della medicina ippocratica e galenica, ciascuno dei quattro fluidi organici ritenuti fondamentali, poiché dal loro equilibrio si credeva derivasse la salute fisica e mentale dell' uomo...*Batt*. Fluido o insieme di fluidi superflui o corrotti che provocano malattie e alterazioni patologiche. *Batt*//Humor: Qualsevol líquid normal o patològic d'un animal o d'una planta. *DCVB*. Cadascun dels quatre líquids (sang, flema, bilis groga i bilis negra) que es suposava que entraven en la constitució del cos i determinaven amb llurs proporcions relatives la salut i el temperament d'una persona. *DCVB*//Cast. *humor*. (f.14r), (f.37r), (33v), (38r).

Infladura Infladura, inflor. *DLC*//Cast. *hinchazón*. (f.34r).

Inflamento Inflament: Acció i efecte d'inflar. *DCVB*//Cast. *hinchazón*. (f.34r), (f.34v).

Inflazione di mano Inflazione: Gonfiezza, flatulenza. *Batt.*// Unflor. (f.33v).

Inundante Inondare: Medic. ant. Occupare una cavità del corpo, formandovi un versamento di liquido. *Batt.* (f.38r).

Lenitivo Che calma. Che ha per fine e per effecto di mitigare il dolore fisico; calmante, sedativo. Che ha effetto emoliente, lassativo, leggermente purgativo. *DISC.*//Lenitiu: Capaç de mitigar, de lenificar. *DCVB.*//Cast. *lenitivo.* (f.3r).

Lupia Lipoma, tumore benigno, cisti. *Batt.*//Llúpia: Bony produït per un tumor indolent, generalment a la cara o en el cap. *DCVB.*//Cast. *lupia, lobanillo.* (f.38v).

Male coperto mal que és amagat, aquell que no es veu*. (f.11r), (f.12r), (f.14r), (f.24v).

Male de chiovi Chiodo: Piccolo tumore. *Batt.*//Clau. (f.46r), (f.34r).

Male de gorga ropta Gorga: Canna della gola, strozza. Anche la gola stessa. *Batt.*//Gola, gorja. *DEi-cat.* (f.3v), (f.24v), (30r), (32r), (32v).

Male de gotta Gota: Malaltia caracteritzada per una inflamació molt dolorosa de les parts fibroses i lli gamentoses de les articulacions, en les quals es formen dipòsits d'urat de sodi. *DCVB.*//Cast. *Gota.* (f.33v).

Male del pantascio Panteix: Respiració fatigosa. *DCVB.* //Cast. *jadeo.*(25v).

Male di soprosso Ispessimento calloso che si forma in corrispondenza della cicatrizzazione di una frattura ossea o tendinea (ed è di uso popol. e può anche indicare qualsiasi reazione del periostio, un'esostosi flogistica o una cisti tendinea provocata da focolai artritici). *Batt.*//Call.//Cast. *callo.* (f.38r).

Notomia Dissezione di corpi e, in partic., di cadaveri a scopo di studio e di insegnamento...*Batt.*//Notomia: Anatomia, autòpsia. *VF.* (f.9v), (f.42r).

Nuvole o cataratti Cateratta: Malattia dell'occhio caratterizzata dalla perfita e dalla diminuzione della trasparenza della lente cristallina (per cause traumatiche, tossiche, infettive, per alterazioni del metabolismo, per l'età avanzata). *Batt.*//Cataracta: Opacitat del cristal·lí o de la seva membrana que ocasiona la ceguera parcial o total. *VF.*//Cast. *catarata.* (f.15v).

Overa Ouera: Part de l'aparell genital dels ocells on es formen els ous. *VF.* Ovari dels ocells. *DLC.*//Cast. *Huevera, madreçilla.* (27v), (28r), (29r), (30r), (33r).

Panno Neoformazione vascolare unita con fenomeni infiltrativi che si sviluppa ai margini della cornea e tende a occupare tutta la superficie (panno corneale). *Batt.* (f.46r).

Pantascio Panteix: Respiració fatigosa. *DCVB.* Palpitació, respiració penosa. *VF.*//Cast. *jadeo.* (f.25v).

Paratura Parada: empatx, indigestió; massa de menjar que ha fet mal per haver quedat aturada a l'estómac. *DCVB.*//Cast. *Empacho.* (f.4r), (f.15r).

Piaga Ferita, trafittura, lacerazione, generalmente ampia e vistosa, procurata da un'arma, da un colpo contundente, dal morso di un animale, ecc. *Batt.* //Plaga: Ferida, solució de continuïtat a les parts blanques del cos. *VF.* Nafra. *DCVB.*//Cast. *Llaga.* (f.37v), (39v).

Piccate Beccata: Colpo di becco.*Batt.*//Picada. (f.37v).

Pinna Epitima: Applicazione locale secca e calda oppure umida. *Batt.*//Pinna: Pítima, pegat confortatiu. *VF*. Epitima o epitema: medicament tòpic distint de l'ungüent i l'emplastre. *VF*. Epitema: Qualsevol apòsit, exceptuats els ungüents i emplastres. *DCVB.*//Cast. *epítima*. (f.20v).

Pipita Malattia degli uccelli e in particolare dei gallinacei, che provoca lo sviluppo di una pellicola cornea biancastra sul dorso della lingua, impedendo all'animale di deglutire normalmente e di cantare. *Batt.* Poi che la pipita è una crostolella ad modo de scarda quale se leva sotto la lengua, ponerela dentro la gola bagnata primo con una gota de olio per modo che lo falco ne la deglotta et se la mangia come fanno le galline. *Batt.*//Pepida o pipida: Tel escatós que es forma sota la llengua de certes aus, sobretot de les gallines, per acumulació de mucositats i que constitueix una malaltia contagiosa. Cult. popul. La pepida de les gallines s'elimina amb una agulla, procurant treure el tel sense fer sang. Hi ha pagesos que, després de treure la pepida, l'emboliquen amb una clovella de ceba i la fan empassar a la gallina malalta, i després freguen bé amb oli i sutja la llengua de l'animal. *DCVB*. Actualment no és fàcil identificar aquest mal (afecció de les vies respiratòries anteriors?). A partir d'un moment se l'identifica amb *pituita* però hi ha qui reserva els dos noms per a coses diferents. El remei s'aplica a la llengua perquè impedeix l'ocell menjar i el sofoca quan vola. Hi ha qui diu que fa estornudar l'ocell. Coryza? flegma? *VdA.*//Cast. *Moquillo*. (f.5v), (f.6r).

Porrecti Porret: Tumor dur produït en les cames dels animals de peu rodó i dels ocells. *DCVB*. (f.33v).

Posteuma Postema: Ascesso, apostema. Anche: tumore. *Batt.* Cibo indigesto che affatica lo stomaco. *Batt.*//Postema: Pus, apostema. *DCVB.* Abscés: Depòsit o acumulació de pus o matèria dins una cavitat anormal, formada en els teixits del cos.*DCVB.*//Cast. *Absceso.* (f.4r), (f.15r), (f.28r).

Presa presa: dose di un farmaco o di un'altra sostanza, assunta a scopo medicinale o semplicemente per venire incontro a necessità fisiologiche. In senso concreto: la medicina stessa. *Batt.*//Presca: Recepta, beguda medicinal, dosi. *VF.*//Cast. *toma.* (f.21r), (f.22v), (f.24r).

Purga Purga: Cura che mira a purificare l'organismo liberando l'intestino e regolando la digestione (e, nella medicina antica, anche l'insieme delle terapie atte ad assotigliare e depurare gli umori da cui si credeva dipendesse la sanità del corpo).//Purgar: Purificar, netejar; fer sortir les impureses del cos mitjançant medicaments i especialment fer evacuar el ventre. *VF.* Eliminar una humor, una substància que embruta o impurifica. *DCVB.* (f.2r), (f.3r), (f.4r), (f.4v), (f.7r), (f.7v), (f.9r), (f.11r), (f.12r), (f.14r), (f.14v), (f.34r), (f.42r).

Rompitura Ferita, lesione. *Batt.*//Rompadura: Acció i efecte de rompre. *DCVB.* Fractura, trencadura, ruptura. *VF.*//Cast. *rompedura, fractura.* (f.30v), (f.31v), (f.32r).

Scarda Ant. Crosta di una ferita o di una piaga. *Batt.*//Crosta.//Costra.

Ungnata Unghiata (Ugnata): Ferita provocata con un'unghia. *Batt.*//Unglada: Cop donat amb una unghia; ferida produïda amb l'unghia. *DCVB.*//Cast. *Uñada, arañazo.* (f.32v).

Scaldatura Infiammazione. *Batt.*//Escaldadura//Cast. *sahorno*. (f.41r).

Tela Opacizzazione del cristallino, cataratta. *Batt.*//Tela: Cataracta de l'ull. *VF*.

Vertigine o male de cadere o de luna Vertigine: Sensazione di capogiro. *Batt.*//Vertigen: Rodament de cap. *DCVB*. Mal: Mal de sant Pau o Mal de caure: epilèpsia. *DCVB*. (f.9v), (f.10r).

Ytropicco Idropisia: Raccolta di siero trasudato, provocata da causa non infiammatoria, nelle cavità sierose del corpo e del cellulare sottocutaneo (ed è particolarmente nota quella della cavità addominale, detta anche ascite, che produce un rigonfiamento dell'addome, il quale si tende fino ad assumere un aspetto quasi globoso, provoca un'insopportabile sensazione di sete). *Batt.* Hidropesia: Acumulació anormal d'humor aquosa en una cavitat del cos o en el teixit cel·lular. *DCVB.*//Cast. *Hidropesía*. (f.27r), (f.27v), (f.30v), (f.31v), (f.31r), (f.32r), (f.32v).

Glossari d'herbes i preparats

Acito bianco Aceto: Prodotto della fermentazione di liquidi idroalcolici, come vino, birra ecc., a opera di microrganismi, usato come condimento, conservante di cibi e in farmacia. *DISC.*//Vinagre blanc: Vinagre fet de vi blanc. *VF.* (f.34v).

Acqua rosa Rosa: Acqua di rosa: ottenuta distilando petali in presenza di acqua in quantità pari a circa dieci volte il peso dei petali. *Batt.* Le rose rossa (*R. gallica*), pallida (*R. centifolia*), selvatica (*R. canina*), e di Damasco (*R. Damascena*), fam. *rosaceae*, venivano largamente impiegate a partire dai petali o dai frutti. Alla rosa si attribuivano proprietà astringenti e antisettiche. *U e F.*//Aigua de roses. (f.10v), (f.33v), (f.41r).

Agarico Fungo carnoso caratterizzato dal cappello con lamelle raggiate. *Polyporus officinalis*. *Batt.*//Agàric blanc. Droga feta de bolets del gènere *Poliporus* i usada en terapèutica. *DCVB.* Família poliporiàcies. (f.4v), (f.5r), (f.18r), (f.27r).

Agrimonia Pianta erbacea della famiglia rosacee (*Agrimonia eupatoria*), a foglie pennato-composte, con fiori gialli disposti in lunga spica; il frutto è un achenio (dalle foglie si ricava un olio volatile usato come antidiarroico e astringente). *Batt.*//Agrimònia, serverola, herba de la sang. (f.13v), (f.14r).

Aloe Pianta perenne della famiglia liliacee, con foglie grasse e carnose a margini spinosi, con fiori piccoli a grappoli fitti, che la rendono molto ornamentale; dalle foglie delle sue numerose varietà (più di 80...) si ricava un succo denso, opaco, assai amaro: l'aloè medicinale

(adoperato in medicina e veterinaria per la sua azione purgativa). *Batt.*//Àloe; sèver, atsavara vera. (f.4v), (f.12v), (f.14v), (f.15r), (f.15v), (f.18r), (f.18v), (f.39v), (f.42r).

Aloe patico Aloe patico, aloe epatico. *Batt.*//Àloe pàtic. Àloe hepàtic, així dit per la seva semblança amb el fetge en el color. *VF.* (f.39v).

Alume brusato Allume: Solfato doppio di alluminio e potassio, comunemente chiamato, allume di rocca. È usato [...] in medicina come emostatico e astringente. *Batt.* Lumen di rocca brusata: L'allume di rocca calcinato, impiegato per via esterna nella cauterizzazione delle piaghe sieropurulente. *U e F.*//Alum: Sulfat d'alumini potàssic. N'hi ha de diverses maneres, alum de roca, de fulla, alum cremat (o alum calcinat). *DCVB.* Alum de roca: Alum que es troba cristal·litzat en la naturalesa. *VF.* (f.12v), (f.40v).

Alume de pluma Allume di piuma: qualità raffinata di allume. Allume di Castiglione che si dice in Firenze allume di piuma, si viene di Barbaria, ed è una mina di terra di che si fa, che ha vedere ène intra gialla e bianca... Ed àe in sé cotale condizione che quanto piùe sta più megliora e più s'affina in farsi allume [...] bianco lunghetto lucente, che pare a vedere una piuma e però si chiama allume di piuma. *Balducci Pegolotti.* *Batt.*//Alum de ploma: sulfat d'alúmina i ferro, que té la forma de fibres capil·lars de color blanc grogós, llustre nacrat i gust metàl·lic. *DCVB.* Alum que presenta una contextura filamentosa semblant a les barbes d'una ploma. *VF.* (f.39v).

Ana Termine usato nelle ricette medicinali, per significare che degli ingredienti prescritti occorre prendere quantità e peso in parti uguali (a

dose uguale). *Batt.*//Mot que indica que les substàncies medicamentoses deuen ser mesclades a parts iguals. *VF.* (f.34v).

Aniso Anice: *Pimpinella anisum*. Pianta annua [...], originaria dell'oriente; con radice sottile, fusto eretto ramificato, fiori bianchi a ombrelle in cima alli stelli; coltivata per i suoi semi aromatici di sapore dolce e piccante; seme d'anice. *Batt.*//Anís, matafaluga. Família apiàcies. (f.10v).

Antimonio Elemento chimico semimetallo, fragile, argenteo, ottenuto industrialmente dalla stibina, usato [...] in farmacia per espettoranti ed emetici. *Zg.* L'antimonio crudo officinale, solfuro di antimonio, era usato come caustico per applicazioni esterne. *U e F.*//Antimoni: Cos simple de color blanc d'argent, que s'extreu principalment del sulfur. *DCVB.* Metall simple blanc blavenc amb el qual és preparat l'emètic. *VF.* (f.16v).

Appoponato Opoponaco: Denominazione di due gommoresine di diversa origine, ma con caratteristiche simili; possono essere ricavate un tipo dalle piante *Opopanax chironium*, *Pastinaca opoponax* e *Selinum opoponax*. *Batt.* della famiglia apiacea. //Apoponac: Gomoresina que s'extreu d'una planta oriental [...]. *DCVB.* 'Remei per a tots els mals.' *Commiphora* (Balsamodendron) de la família burseràcies. (f.34v).

Armoniac Ammoniaco: sale ammoniaco: sostanza bianca, di sapore salato, molto solubile in acqua. *Batt.* Gomma ammoniaco: gommo-resina costituita dal succo, rappreso in lacrime, che scola, in seguito alla puntura di alcuni insetti, dal fusto del *Dorema ammoniacum*, [...] delle regioni aride e sabbiose della Persia,

dell'Afgani-stan, della Cina; viene usata per la preparazione di mastici e in farmacia come espettorante, antispasmodico, diuretico e nella cura dei reumatismi. *Batt.* Armoniago: L'ammoniaco, una gommoresina ricavata dal *Dorema ammoniacum*, [...], era utilizzata come espettorante nei catarri cronici delle vie aeree. *U e F.* //Sal armoniac. *DCVB.* Armoniac, goma resinosa. *VF.* La sal ammoniac o clorur ammònic. *VF.* Goma amoniaca: Resina aromàtica que es presenta en forma de grumolls gros, de sabor acre i repugnant, obtinguda de [...] *Doremma ammoniacum.* *DLC.* Família apiàcies. (f.35v).

Arruca Ruca: *Eruca sativa.* Erba della famiglia crocifere, tipica della zona mediterranea con radici orizzontali e ramificate, fusto rifido ed eretto, rami allungati e terminati in racemi, foglie lirate e fiori con petali bianco-giallognoli; nasce spontanea nei campi e negli incolti, ma viene anche coltivata in orto allo scopo di usare le foglie aromatico-picanti in insalata da sole o con altre erbe. *Batt.*//Ruca. *Eruca vesicaria.* Família crucíferes. f(2v), f(7v), f(42r).

Auree V. Coce. Pillole auree: Purgano il capo e fanno acuta la vista et dissolvono le ventosità del ventriloco et de le intestina et movono il corpo senza molestia. R. Aloe, diagridio, ana dr. 5; rose, seme d'apio, ana dr. 2,5; anisi, fenocchio, mastici, ana dr. 1,5; zaffarano, polpa di colonquintida, ana dr. 1; mucillagine di draganti, q. s. *U e F.* (42r).

Bambace Bambagia: Cascame della filatura del cotone; cotone a fiocchi, lieve e morbido. *Batt.*//Cotó en floca. *DLC.* (f.12v), (f.14r), (f.41v).

Bolo armenico Argilla fridabile e untuosa, con forte proprietà colorante e adesiva: silicato di alluminio (con quantità variabili di

idroossidi di ferro), di colore rossastro o giallo di diversa intensità che agevola la dosatura di oggetti non metallici mediante uno stato applicato soto la foglia d'oro (ed è usato anche in medicina come astringente). *Batt.*//Bolarmeni: Espècie d'argila ferruginosa vermelloso. *DCVB*. (f.33v), (f.37v).

Borragine: Erba annua, della famiglia borraginacee, *Borago officinalis* [...] le foglie si usano in medicina per le loro proprietà pettorali, sudorifere, diuretiche. *Batt.*//Borratja. (f.11r).

Breve Piccola stricia di carta, di pergamena con breve iscrizione. *Batt.*//Breu: Albarà que pegen al coll d'una persona o animal per curarlo o preservar-lo d'un mal. *DCVB*. Fòrmula màgica o pregèria que hom porta sobre si com a talismà. *VF. Cala*(f.1r), (f.19v), (f.20r).

Buglossa Nome volgare di alcune borraginacee, tra cui *l'Anchusa officinalis* e *l'Anchusa italica*, e la *Borago officinalis*. *Batt.*//Buglossa: És sudorífera i diürètica. Des de temps llunyans hom estima que les flors cordials que tonifiquen el cor per excel·lència són quatre, les de borratja, buglossa, rosella i rosa roja; les quals solen barrejar-se i es fan servir com a sudoríferes. *F i Q*. (f.11v).

Cala Calla: Pianta erbacea della famiglia aracee con fusto sotterraneo rizomatoso, foglie astate a lungo picciolo inguainante alla base, infiorescenza a spadice giallo eretto, contornato da un'ampia spata bianca. *Batt. Zantedeschia aethiopica* o *Calla eathiopica*//Cala, lliri d'aigua. (f.13v), (f.23v).

Cannella Scorza interna, assai aromatica, della pianta omonima, usata come droga in cucina. *Zg.*//Canella: Escorça aromàtica i un poc coenta, procedent de plantes dels gèneres *Cinnamomum*, de la família de les

lauràcies, *Canella*, família de les canel·làcies, i *Cinnamomum cassia*, de color terrós vermellenc. *DCVB*. (f.7v), (f.33r), (f.40v).

Cauli russi Cavolo: Nome italiano della *Brassica oleracea*, erba della famiglia crocifere; estesamente cultivata sin dall'antichità in Europa, poichè costituisce un buon alimento (specie nelle minestre) e comprende molte varietà. *Zg*//Col. Família brassicàcies. (f.18v), (f.26v).

Cauteri Cauterio: Piccola incisione o piaga fatta con sostanza caustica o con ferro rovente sul corpo umano, e lasciata aperta, affinché ne escano gli umori infetti. Anche: bruciatura, a scopora, di una parte infetta del corpo. *Batt*//Cauteri: Vareta de ferro arrodonida per un cap que serveix per a cauteritzar. *VF*. (f.12v), (f.13r), (f.29r), (f.39r).

Celidonia Erba biennale della familia papaverace, dal fusto eretto, foglie pennato-lancinate fiori gialli a quattro petali; è assai comune lungo le strade, nelle siepi, fra le macerie; contiene un lattice giallo-arancio, assai acre, utilizzato per distruggere pori e verruche, è un alcaloide, la chelidonia, dalle proprietà analgesiche e ipnotiche. *Batt*//Celidònia, *Chelidonium majus*. És una herba que es fa alta fins a un metre, de tronc dret, ramificat, amb pèls blancs; fulles alternes pinnatisectes, de color verd clar per davant i verd blavós per darrera; les flors grogues; fruit capsular i llavors verdoses amb una mena de cresta. És purgant i diurètica, i a grans dosis és verinosa. *DCVB*. Algunes varietats s'assemblen al color de les ornetes i d'ací algunes llegendes que la relacionen a la curació dels ulls de llurs cries mitjançant la planta. *JC*. (f.2v), (f.39v).

Chiuppo Pioppo.//Àlber. *Populus alba*, de la família de les salicàcies. (f.34r).

Ciamaruche Ciamaruca: lumaca senza guscio. *DLF*.//Caragol sense closca. Sembla que és una paraula pescolana i també calabrese així com de Foggia. (f.26r), (f.35v).

Cipulle Cipolla.//Ceba: Planta de la família de les liliàcies; *Allium cepa*. *DCVB*. (f.18v).

Cocie V. Auree. Pillule cocie: Pillole cochie di Rhazes. Per il Cordo: Meglio sarebbe chiamarle pillole cefaliche, perchè purgano eccellentemente il capo et evacuano da esso et da i nervi gli umori grossi. R. *Pulveris hierae picrae Rasis* dr. 10; *colocynfos* dr. 3 sc. 1; *scammonii* dr. 2,5; *turbit, stoecados*, ana dr. 5; *terantur omnia per se, et syrupo vel mele rosato excipiantur. U e F*. (f.2v).

Cogliandro Coriandolo: Pianta erbacea [...] con fusto eretto, fiori piccoli e bianchi, frutti glabri con semi aromatici e medicinali. *Zg*.//Coriandre: V. Celiandre. *DCVB*. Herba aromàtica [...], de fulles basals pinnaticompostes, les superiors dividides en lacínies linears, flors blanques, en umbrel·la de pocs radis, i fruits globosos, emprats com a condiment i en l'elaboració de begudes (*Coriandrum sativum*).*DLC*. Família de les apiàcies. (f.27r).

Consolda Consolida: nome di varie piante del genere *Symphytum*. *Batt*.//Consòlida: forma erudita de consolida. Planta de la família de les borraginàcies. *Symphytum officinae*. *DCVB*. Malgrat el significat d'aquest mot que enregistren els diccionaris i que es refereix a l'herba que cura trencadures, al text es tracta d'un preparat que conté diversos

ingredients al qual Mercader anomena consolda dels caçadors. (f.14r), f(24r), (f.29r), (f.29v), (f.30r), (f.31r), (f.32r), (f.32v).

Corallo Il corallo è essenzialmente carbonato di calcio. Veniva usato in polvere. Oltre al rosso ed al bianco, il Cesalpino descrive anche un corallo nero. Il corallo sarebbe stato astringente e moderatamente refrigerante, il più efficace essendo quello rosso, poi il bianco e poi il nero. Il Wuecker pone i coralli tra i medicinali marini freddi e ne consiglia l'uso contro i mestruai abbondanti e le perdite bianche, le dissenterie e le emorragie. *U e F.*//Corall. Excrescència calissa amb multitud de ramificacions, formada per diferents classes de pòlips als quals serveix d'esquelet comú. El més conegut és el coral vermell, molt usat en l'antiga orfebreria per a fer collars, bracerols, engastos d'anells, etc. [...]. També es coneix vulgarment el coral blanc o coral de llet, que es diu principalment del políper *Oculina virginea*, de color blanc lletós. El naturalista Boscà distingeix el coral blanc (*Amphyhelia oculata*) i el coral groc (*Dentrophyllia ramea*). *DCVB*. (f.11v), (f.16v), (f.26v), (f.43r).

Corno di cervo Cervo: Medicamento fatto col corno pestato di cervo, rinoceronte, alce, ecc. (più specificamente corno di cervo). *Batt.* Cornu cervi: Sostanza ossea che si rinnova sul corno dei cervi. Essa veniva riscaldata in forno fino a ridursi in polvere bianca. Non usto e raspato, il corno produce, dopo lunga bollitura, molta gelatina, come tutte le altre ossa. *U e F.*//Corn: La mateixa protuberància separada de l'animal i usada antigament com a medicament. *DCVB*. (f.8v), (f.12r), (f.17v), (f.27r), (f.35r).

Creta Argila. *Batt.*//Carbonat de calç terrós. *DCVB*. (f.41v).

Cycoira Cicoria: Pianta erbacea della famiglia composte, diffusissima in tutta Europa e coltivata largamente per le foglie e soprattutto per la radice. *Batt.*//Xicoira: *Cichorium intybus*. (f.5v).

Defensivi Difensivo: che ripara da influsi nocivi, che impedisce l'entrata o il contatto di corpi estranei (in una ferita); protettivo (un unguento, un empiastro, una fasciatura, ecc.). *Batt.*//Defensiu: Medicament preservatiu contra ferides. *DCVB*. (f.33v), (f.37v).

Diaquilon magnum Diachilo: Empiastro medicamentoso, a base di olio, di protossido di piombo e di aqua, usato un tempo in terapia insieme con succhi vegetali, gomma, resine. *Batt.* Nella sua forma semplice, questo composto era molto usato come cicatrizzante e per la cura delle ulcere.[...] Di questo empiastro si conoscevano anche altre forme dette *diachylon magnum, ireatum e gummatum*. *U e F.*//Diaquiló: Emplastre que abans es feia de sucs de diferens plantes, i ara d'un òxid de plom. *DCVB*. Emplastre resolutiu a base de cera, pega i trementina. *VF*. (f.34v), (f.35v).

Endivia Indivia: Pianta erbacea dicotiledone della famiglia composte liguliflore, (*Cichorium endivia*), alta fino a un metro, glabra, coltivata in numerose varietà, distinte principalmente in ricciute (*Cichorium endivia crispa*), con foglie molto frastagliate, e sacrole (*Cichorium latifolia*) con foglie a lamina interna larga e piana. *Batt.*//Endívia. (f.11v), (f.30v).

Ermodattoli Ermodattilo: *Colchicum luteum*. *Batt.* *Colchicum autumnale*. Fam. *Liliaceae*. *U e F.*//Hermodàctil: Arrel d'una planta, probablement del gènere *Colchicum*, que s'emprava en farmàcia especialment com a purgant. *DCVB*. (f.5r).

Fenigreco Fieno greco: Erba annua della famiglia leguminose papilionate, alta 50cm circa, spesso coltivata. *Trigonella faenum graecum*; ha foglie ovate seghettate, munite di stipoli e fiori bianco-giallastri, che compaiono in aprile o maggio isolati o a coppie. Produce legumi rostrati con 10 ó 20 semi lunghi 10cm circa; è una pianta foraggera i cui semi tuberculati, ricchi di proteine, anche se di odore sgradevole, servono per ingrassare il bestiame e, in alcuni paesi, costituiscono un alimento umano o un surrogato del caffè, in medicina sono usati come emollienti e ricostituenti. *Batt.//Fenigrec. (f.3r)*.

Filaczi Filaccia: Cascame di lino, usato in passato per medicazioni; benda. *Batt.//Bena. (f.36r)*.

Finoczio Finocchio: Pianta erbacea. *Batt.//Fenoll. Foeniculum vulgare. (f.4v), (f.10v)*. Família apiàcies.

Fiore di farina de formento Fior di farina: la parte più pura de la farina di grano, quella che è del tutto priva di crusca. Frumento: nome con cui si indicano le varie specie erbacee del genere *Triticum*, che producono le cariosidi da cui si ricava la farina impiegata nella panificazione e in altri usi alimentari. *Batt.//Flor de la farina: la farina més fina. Forment: blat de la millor casta. DCVB. Família poàcies. (f.28v)*.

Floridura Florido: Nella terminologia parascientifica, con riferimento a certe forme di malattia (diabete, tisi, ecc.) che coesistono con uno stato di appartenente floridezza fisica del paziente. *Batt.//Floridura: capa de vegetacions criptogàmiques, a manera de polseta o borriçsol, que es formen damunt la superfície d'un cos. DCVB. (f.30v)*.

Foligine Paraula toscana. Estalzim. (f.40r).

Galbanum Galbano: gommoresina balsamica ricavata, per ispessimento del succo, da incisioni del fusto della *Ferula galbaniflua*; si presenta in lacrime o masse di colore giallo pallido, di odore agliaceo, di sapore amaro, solumili in alcole; è impiegato nella terapia (per impiastri revulsivi e anche, in passato, per balsamici ed eupeptici). *Batt.*//Gàlban: Goma resina groguenca semblant a l'asafètida, que s'extreu de certes plantes asiàtiques i africanes del gènere ferula. *DCVB*. El nom sinònim i preferible de *Ferula galbaniflua* és el de *Ferula gummosa*. Família apiàcies. (f.34v).

Gambe di fava Tija de favera. (f.40v).

Gariofali Garofoli I fiori in boccio e secchi, detti chiodi, del garofano (*Eugenia caryophyllata*, fam. mirtacee) sono ora un condimento. Si usavano come antifermentativi e stimolanti. *U e F.*//Gariofilata: Planta semblant al clavell d'espècies? Etim.: del llatí dels botànics *caryophyllata*, nom d'un gènere de plantes que actualment és inclòs com a secció dins el gènere *Geum*. *DCVB*. El clavell (o clau) d'espècia: Poncella deshidratada del claveller, amb aspecte de clau, emprada com a condiment i de la qual s'extreu una essència usada en farmàcia. *DLC*. Cariofilada, planta herbàcia rosàcia, (*Geum urbanum*.) *VF*. (f.7v).

Gerapigra Gerapicra: Ant. Elettuario a base di aloè, cinamomo, zafferano, spinacardi, mastice e altri ingredienti impastati con miele o con sciroppi. *Batt.* Iera pigra: Questo farmaco entrava nella composizione di molti elettuari e pillole, e di esso si danno diverse formule [...] Quanto alla hiera picra di Galeno, *rimedia a dolori de fianchi et a gli umori che son cacciati nella bocca del stomaco et a quelli che hanno la faccia senza colore et pallida et a le imagini de*

pulici o de peli paiono inanti a gli occhi, move mediocrement il ventre et se ne va fino al fegato, offende quelli che han il fegato troppo caldo et giova al stomaco. Fattone pillole, sia la dose da dr 1 a 2, con zuccaro da dr 4 a on 1. R. Cinnamomo, legno balsamo (il quid pro quo), asaro spica di nardo indiano, zaffrano, mastice da Sio, ana dr 6, Aloe non lavato dr 3, Mele spiumato lb 3 on 3. Se vuoi che questa confettione sia più confortativa che solutiva, la giungerai aloe lavato. U e F. //Giripiga: Sèver sucotrí. DCVB. Àloe cicotrí, medicament confeccionat a base d'aceber. VF. (f.3r), (f.3v), (f.4v), (f.11v), (f.14v), (f.17v), (f.42r).

Gigli Olio di *Lilium candidum*. La Pharmacopea dà la seguente ricetta per la fabbricazione dell'olio, detto lirino o lilino o crinino: *R. Foliorum florum liliorum alborum on 9; mastiches, calami aromatici, costi, carpobalsami, ana on 1; caryophyllorum, cinnamomi, ana on 0'5; croci dr 3; aquae fontis lb 2; olei communis maturi lb 4. U e F.//Assutzena. Família de les liliàcies. (f.34v).*

Gomba dragante La Gomma adragante è una mucillagine che trasuda dal tronco di diverse specie di *Astragalus*. fam. *fabacee* usata per emulsionare farmaci e per dare consistenza a pillole e pastiglie. *U e F.// Goma: Substància amorfa que exuden certes plantes, que s'endureix al contacte amb l'aire i que barrejada amb l'aigua forma una solució o una massa glutinosa. Goma dragant o alquitira: la que raja de diferents plantes punxoses orientals que creixen a la muntanya Ida, a Creta, a Xipre. DCVB. (f.3r).*

Gumma lini Guma elemi: Il succo resinoso di alcune piante arbustacee ed arboree africane della famiglia delle burseracee, che

entrava in balsami, unguenti e cerotti vescicatori. *U e F.*//Goma limi: Substància amorfa que exuden certes plantes, que s'endureix al contacte amb l'aire i que barrejada amb l'aigua forma una solució o una massa glutinosa. *DCVB*. Goma limi: Goma elemí o resina elemí. *VF*. (f.34v).

Herba della rendina V. Celidonia. (f.17r).

Herba margarita Nome volgare di diverse specie di composite, le più comuni delle quali sono la margherita dei prati. *Batt. Leucanthemum vulgare.*//Margarida: Flor de diferents plantes compostes, caracteritzada per estar formada de nombrosos segments al voltant d'un disc central; es diu especialment de les flors de les espècies *Chrisantemum coronarium* i *Leucanthemum vulgare*. *DCVB*. Família asteràcies. (f.24r), (f.28v).

Herba persicara Persicaria: Erba annua [...]; l'infuso è usato come astringente, disinfettante interno, colagone, diuretico, tonico. *Batt.*//Persicària. Planta poligonàcia de l'espècie *Poligonum persicaria*, de flors rosades o blanques en espiga, anomenada vulgarment herba presseguera. *DCVB*. (f.18r).

Incaustro Inchiostro: soluzione o sospensione di una sostanza colorante usata per la scrittura o per la stampa, generalmente su carta; ne esistono vari tipi secondo l'uso al quale sono destinati. *Batt.*//Tinta. (f.12v).

Incenso Gommoresina incolore o di colore giallastro o bruno, con sapore amaro odore leggermente aromatico [...] si ricava dall'incisione di vari alberi appartenenti al genere *Boswellia*, originario dall'India e dell'Africa. È usato anche in medicina.//Encens: resina aromàtica que

en cremar-se exhala un perfum fort i agradable. *DCVB*. L'encens genuí és la *Boswellia sacra*. (f.28v).

Ireos Rizoma di giaggiolo largamente usato in profumeria e nell'industria farmaceutica; la polvere che si ricava da tale rizoma essicato. *Batt.* Irios: Il rizoma dell'iride, *Iris germanica*, fa. iridacee. Si utilizzava per via interna come emetico ed espettorante e er applicazione esterna come rubefacente ed irritante. *U e F*. (f.34v).

Lagari Substància amargosa. València, s. XV. Segons *Aguiló, Dicc.* és un mot inexistent, fruit d'una falsa interpretació de la forma lagari que cal descompondre en l'agari. Agari: Veure agàric. *DCVB*. (f.15v).

Lentisco Arbusto sempreverde della famiglia anacardiacee, che fa la parte della macchia mediterranea [...] dalle foglie si estrae un olio aromatico usato nella fabbricazione dei saponi e gema dal legno una resina profumata usata per preparare il masice dentario e come masticatorio... *Batt.*//Llentisc, llentiscle. *Pistacia lentiscus*. (f.16v).

Lexiva Liscivia: Acqua bollente filtrata attraverso cenere di legno, contenente carbonato di potassio, usata come detergente per lavare i panni. *Batt.* Lleixiu. (f.40v).

Limoncello Pianta della famiglia rutacee che produce un frutto di piccole dimensioni, con buccia liscia e verde, polpa assai sugosa e sapore aspro. Limetta. *Batt.*//Llimonera. *Citrus limon*. (f.12v).

Lupini amari Lupino: Genere di piante leguminose [...]. I semi contenuti nel frutto della pianta (e per lo più delle specie *Lupinus albus* e *Lupinus luteus*) ha notevole proprietà nutritive [...] anticamente veniva usato in medicina per le proprietà antiparasitarie... *Batt.*//Llobí,

tramús blanc (*Lupinus albus*). Tramús groc (*Lupinus luteus*). Família favàcies. (f.18v).

Machapoll Matapoll: *Daphne gnidium*, arbust de troncs drets, ramificats, amb fulles lanceolades linears acuminades, flors blanques en panícula terminal, i drupa ovoide vermella en la maduresa. *DCVB*. Família timeleàcies. (f.38v).

Macis Droga constituïda dal falso arillo della noce moscata, che viene separato dal seme uncerato nell'acqua salata ed essicato; ha colore rosso vivo nel frutto fresco e giallo o arancione, dopo la preparazione, e odore e zapore aromatici; si usa come condimento, in medicina e in spezi; fornisce un olio essenziale adoperato in profumeria. *Batt.*//Macis. *Myristica fragans*. Família miristicàcies. (f.7v).

Manna Sostanza di qualità purgative che si ricava dall'incisione di alcuni tipi di frassino. *DISC.*//Manna o Maina: Substància gomosa i sacarina que flueix de certes plantes, especialment d'una varietat de freixe (*Fraxinus ornus*), i que s'empra en medicina com a purgant suau; confitets molt menuts i medicinals. *DCVB*. (f.55r).

Mastice Resina apiccicosa che trasuda dal lentischio e più abbondantemente da incisioni dei rami, indurendosi in lacrime di colore giallo chiaro, contenenti acidi aromatici e di essenziali. Assai diffuso ne era l'impiego nella farmacopea medievale e rinascimentale. *Batt.* La resina del lentisco, farmaco tonico ed astringente, rammollisce in seguito a masticazione. Entrava in molti cerotti.//Màstic o màstec: resina translúcida groguenca que s'extreu per incissió del llentiscle, *Pistacia lentiscus*. Família anacardiàcies. *DCVB*. (f.28v).

Masturgo Nasturzio: genere di piante della famiglia crucifere che comprende una cinquantina di specie. *Batt.*//El *Nasturtium officinale*, créixens. Té les propietats de netejar el ventre, matar els paràsits, etc. No obstant, cal tenir en compte que la planta és de difícil identificació perquè n'hi ha d'espècies paregudes i de noms semblants. *F i Q.* (f.21v).

Mele rosato Miele rosato: preparato medicamentoso che si ottiene mescolando miele raffinato con estratto alcoolico di foglie di rosa; ha proprietà emollienti e lenitive. *Batt.*//Melrosada o melrosat: mel batuda amb aigua de roses i bullida fins a adquirir consistència de xarop. *DCVB.* (f.4v), (f.9r), (f.12r), (f.13v), f(14v), f(27r), f(42r).

Menta Pianta erbacea perenne della famiglia labiate. *Batt.*//Menta. Pianta labiada de diferents espècies del gènere *Mentha*. *DCVB.* La *Mentha sativa* és la que presenta la propietat d'expulsar paràsits. (f.17v), (f.18r), (f.19r).

Mentastro Pianta della famiglia labiate, con fusto peloso e ghiandoloso, fiori in capolini e odore aromatico, che cresce nei luoghi umidi e paludosi. *Mentha rotundifolia.* *Batt.*//Menta d'ase. (f.10v).

Midollo Tessuto molle costituito da parenchima mieloide e da uno stroma di sostegno contenuto nella cavità delle ossa, e, in particolare, nel canale diafisario delle ossa lunghe. *Batt.*//Medul·la. (f.34r).

Miglio Pianta erbacea annua della tribù panicee famiglia graminacee. *Batt.*//Mill. El mill comú és *Panicum miliaceum*. Família poàcies dita també gramínies. (f.10r), (f.10v).

Mirabolani I mirobalani o mirabolani erano i frutti di diverse piante, forse palme, ormai non più in uso. Il Cesalpino ne descrive cinque

qualità, ricordando le incertezze sulla loro provenienza ed identificazione, soprattutto rispetto al behen. Tutti erano secchi, di sapore acerbo e dotati di proprietà purgative e fortemente astringenti: i citrini erano di color pallido e tondeggianti; i chebuli più grandi, neri e polposi; i bellirici rotondi e gialli; gli indici neri e piccoli come olive; gli embici erano simili a piccole mele. *U e F.*//Mirabolà: Fruit semblant a la pruna, produït per diferents espècies de plantes combretàcies. *DCVB*. Nom de diverses fruites de pinyol dessecades procedents de les Índies, molt usades en farmàcia (mirabolà cetrí, indi, quebol, rull). *VF*. (f.27r).

Mirra Gommoresina, detta anche mirra maschio, che si estrae da alcune burseracee del genere *Commiphora*, che crescono nell'Africa orientale e nell'Arabia meridionale. *Batt.*//Goma resina aromàtica, de color gris fosc i groguenc, de gust amargant i pungent, segregada per la planta [...] de la qual s'obté un perfum molt fi. *DCVB*. *Commiphora mirra*. (f.18r), (f.42r).

Morella vera Morella: [...] *Solanum nigrum* [...] è impiegata in medicina come emolliente e sedativo e nella cura di alcune dermatosi per la solanina contenuta nelle bacche e nelle foglie. Anche: nome regionale di alcune piante erbacee, fra cui l'àiuga o bugola *Aigua reptanos*, la brunella *Brunella vulgaris*, la matricaria *Matricaria parthenium*. *Batt.*//Morella vera o Morella negra: planta solanàcia de l'espècie *Solanum nigrum*, de fulles peciolades, sinuadesdentades, flors petites en corimbes, amb corol·les blanques molt més llargues que el calze. *DCVB*. (f.32v), (f.33v).

Miva Sciroppo medicinale che si otteneva mescolando mele cotogne con miele e con altri ingredienti. *Batt.//Xarop de codony. (f.5r).*

Mumia Mummia: miscela di bitume, mirra, aloe, zafferano, balsamo e altri aromi di consistenza cerosa, colore bruno o nero e odore sgradevole, che era usata nell'antichità per conservare i cadaveri (e dal Medioevo fino al XVIII veniva estratta dalle tombe egizie ed era oggetto di un attivo commercio perché la credenza popolare le attribuiva proprietà medicinali e anche magiche; tal volta le veniva aggiunto dell'asfalto o era prodotta artificialmente con l'essiccamento dei corpi morti). *Batt.//Mumia o momia: nom que es donava a la carn putrefacta i a la substància esudada dels cadàvers embalsamats a les quals s'atribuïen propietats curatives. DCVB. (f.23v), (f.24r).*

Nassentio Assenzio: Pianta erbacea perenne (*Artemisa absinthium*) [...] Contiene principi attivi che danno azione tonica, stomatica e vermifuga. *Batt.//Donzell. És una herba molt ramosa i carregada de fulles petites, grises blanquinoses, aromàtiques i amargues, que s'empren en decocció per a curar certes malalties. DCVB. Família asteràcies. (f.17v).*

Noce moscata Seme della pianta *Myristica fragans*, che cresce spontaneamente nelle Filippine e in altre isole dell'Oceano Pacifico; ha forma ovale, lunghezza di circa 2-3 cm, colore scuro, superficie reticolata, odore e sapore spiccatamente aromatici; ha tuttora largo impiego come spezi [...] oltre che in medicina per le proprietà stimolanti ed eupeptiche. *Batt.//Nou moscada: fruit de diferents plantes miristicàcies. Carnós, esferoidal, de color verd pàl·lid, que s'usa com a condiment aromàtic i com a productor d'un oli medicinal. DCVB. La*

miristicàcia més coneguda és la *Myristica fragans*. Família miristicàcies. (f.7v).

Oglio laurigno Olio laurino: Preparato medicinale che si estrae, per fautumazione, dalle barche o, per infusione, dalle foglie del lauro.

Batt.//Oli de les fulles del llorer.// (f.44v) P₁

Olio moscacelli Moscato: Olio essenziale ricavato dalla noce moscata.

Batt.//V. Nou moscada. (f.6v).

Passule Passola: uva passa.//Panses (f.25v).

Pecegreca Resina che residua nella distillazione della trementina per ricavarne l'essenza; si presenta in masse irregolari, fragili, di colore giallognolo o bruno nerastro, ha odore lieve ed è costituita essenzialmente da acido alienitico...*Batt.*//Pega (o pegunta) grega: Residu de la destil·lació de la trementina després d'extreure'n l'oli volàtil. *DCVB*. Pega grega, colofònia. Pega i especialment la destinada a calafatar. *VF*. (f.24r).

Persico La pianta del pesco. *Batt.*//Presseguer. Arbre de la família de les rosàcies, espècie *Prunus persica*. *DCVB*. (f.18v), (f.19r).

Petrusino Prezzemolo. *Batt.*//Julivert. *Petroselinum hortense*. Família apiàcies. (f.23v).

Populeon Unguento preparato con gemme di pioppo e altri in ingredienti macerati nel grasso animale, e usato come emoliente, balsamico e antispastico. *Batt.*//Populeó: Ungüent calmant fet a base de borrons d'àlber. *DCVB*. Andrés de Laguna diu que un dels ingredients de l'ungüent populeó és l'àlber blanc, *Populus alba*, però segons Galè i Paulo Egineta és més probable que es tracte de les flors de l'àlber

negre, *Populus nigra*. *F i Q.* (f.4r), (f.4v), (f.15r), (f.24v), (f.32r), (f.34r), (f.37v).

Porchiacche Porcacchia: *Portulaca (Portulaca oleracea)*. Genere di erbe, per lo più annue, della famiglia portulacacee, comprendente un centinaio di specie. *Batt.//Verdolaga.* (f.17v), (f.18v), (f.27r).

Psilio Psillio. Nome comune di alcune specie di piante del genere piantagine e, in particolare, della specie *Plantago psyllium*, pianta erbacea originaria delle coste mediterranee, già nota fin dall'antichità per le virtù terapeutiche dei semi nerastri e oblungi, ricchi in sostanze mucillaginose usate come emollienti o come coadiuvanti di farmaci purgativi. Anche il seme di tale pianta. *Batt.//Saragatona de llei, sargantana, herba pucera vera, herba de les puces. F i Q.* Família plantaginàcies. El sinònim de *Plantago psyllium* vàlid és *Plantago afra.* (f.23v), (f.42v).

Regulitia Ant. e dial. Liquirizia. Anche: la radice di tale pianta è l'estratto che se ne ricava. *Batt.* Ha proprietà emollienti e bechiche. Usata come succo o polvere o nella confezione di sciroppi. *U e F.//Regalèssia. Glycyrrhiza glabra.* Família fabàcies. (f.3r).

Reubarbaro Rabarbaro: Nome comune di alcune specie del genere *Rheum*, della famiglia poligonacee, sono grandi piante erbacee perenni fino a 3 metri e oltre [...] sono coltivate soprattutto per la radice rizomatosa, che viene raccolta poco prima della fioritura da esemplari di 4-8 anni. *Batt.//Ruibarbre: Rizoma de plantes poligonàcies de diverses espècies del gènere Rheum, molt usat en l'edat mitjana com a medicament i com a aliment. DCVB.* Planta poligonàcia, l'arrel de la

qual és utilitzada com a laxatiu molt estimat. *VF.* (f.4v), (f.5r), (f.11v), (f.15v), (f.27r).

Rosa marina *Rosmarinus officinalis*. Romaní, romer. Família lamiàcies.(f.10r), (f.32v).

Rose Rosa: Genere di piante della famiglia rosacee rosoidi, che conta un centinaio di specie spontanee, diffuse. *Batt.*//Rosa. Família rosàcies. (f.5r), (f.42v).

Ruta Genere di piante erbacee o cespugliose della famiglia rutacee, diffuse dai paesi mediterranei alla Siberia orientale suddiviso in circa 60 specie, di cui la più comune è la *Ruta graveolens*, denominata in passato anche *ruta domestica* e *ruta ortolana* [...] fin dall'antichità è stata usata come rimedio medicinale per le proprietà antispasmodiche, vermifughe, ipotensive e abortive. *Batt.*//Ruda. (f.14r), (f.46r).

Salvia montesina Salvia: genere di piante della famiglia labiate, comprende oltre 700 specie di erbe annue o perenni, de suffrutuci e di arbusti [...] la più commune è la *Salvia officinalis* [...] servono in medicina come astringente, digestivo, stimolante e antidiaforetico... *Batt.*//Panta de diferents espècies del gènere de la família de les labiades. La *Salvia officinalis* és herba medicinal molt apreciada en la terapèutica popular, s. d'hort o de jardí, s. de muntanya (s. *verticillata*),etc. *DCVB.* (f.10v), (f.33r), (f.40v).

Sangue de dracone Resina seca, d'un roig fosc i de gust amarg, que s'extreu del tronc de la planta anomenada dragó (*Dracaena drago*) i dels fruits de certes palmeres. *VF.* Drago: Arbre de diferents espècies del gènere *Dracaena*, i principalment la *Dracaena drago*, amb fulles ensiformes i baies de color de taronja, i tronc robust, del qual flueix

una substància resinosa anomenada sang de dragó. *DCVB*. Família agavàcies. (f.24v), (f.25v), (f.31r), (f.31v).

Sarmenti Sarmento: Tralcio di vite. *Batt.*//Sarment: branca de cep. (f.14v).

Sayme di urso Saime: Grassa animale, lardo, strutto. *Batt.*//Saïm: Greix de cavall o de bou, usat en medicina popular per a guarir el dolor. *DCVB*. (f.14r).

Scabiosa Scabbiosa: Genere di Angiosperme Dicotiledoni della famiglia dipsacacee, che comprende un centinaio di specie [...] alcune sono coltivate a scopo ornamentale, altre sono note per le virtù medicinali contro la scabbia. *Batt.*//Escabiosa. Aigua d'escabiosa. *DCVB*. Planta medicinal [...] (així nomenada per haver-la estimada curativa de la sarna) *VF*. L'escabiosa mossegada, *Succisa pratensis*, s'anomena també herba del mos del diable. *HN*. (f.11v). Família dipsacàcies.

Sempreviva Semprevivo: Genere della famiglia crasullacee comprendente una ventina di erbe o suffrutici succulenti del Vecchio Mondo... *Batt.*//Sempreviva: Planta de diverses espècies del gènere *Helichrysum*, en què les bràctees involucrals conserven molt de temps llur color groc daurat. *DCVB*. Família asteràcies. (f.33v), (f.37v).

Sena Denominazione di alcuni arbusti del genere *Cassia* dalle cui foglie e lomenti, detti follicoli di sena, si ricava una droga con proprietà blandamente lassative e purgative; originari dell'India e dell'Africa e introdotti in Europa alla fine del Medioevo, presentano foglie alterne, con una ghiandola alla base del picciolo, fiori gialli ingroppoli e frutti a legume. Anche: i lomenti o le foglie usate per

ricavare la droga o per fare infusioni. *Batt.*//Càssia: Planta de la família de les lleguminoses, *Cassia fistula*. És un arbre de fulles molt grans, compostes d'alguns parells de folioles rodonenques, flors grogues arraimades i llegum llarg (fins a 80 cm.) que s'usa en medicina. *DCVB*. (f.27r).

Serapi La pharmacopoea ne parla come del *sagapenum*, *vulgo serapinum*. Il serapino o resina serafica è una gommo-resina proveniente da alcune piante della fam. delle *umbelliferae*. Era utilizzata come stimolante ed antispasmodico in alcuni empiastri e nella composizione della teriaca. *U e F.*//Sagapín: gomo-resina que es presenta en forma de llàgrimes blanques i gairebé transparents, d'olor d'all i color vermellós. *DCVB*. Serapinum: Sagapi, gomo-resina que es presenta en forma de llàgrimes blanques i gairebé transparents. *VF*. (f.34v).

Siruppo di cotogna: V. Muia. (f.5r).

Siruppo iuleppo Sciroppo: Soluzione di zucchero in acqua semplice oppure in un liquido medicamentoso, di solito meno gradevole di quelli con cui si confezionavano i giulebbe. Gli sciroppi erano semplici o composti, a seconda che contenessero uno o più principi attivi. Essi si preparavano a partire dai succhi delle piante o dei frutti, concentrati ai tre quarti della quantità originale e depurati, ai quali si aggiungeva poi una uguale massa di zucchero chiarificato. Lo sciroppo era poi bollito fino alla consistenza giusta, che era quella alla quale una goccia del composto versata su marmo rimaneva ferma, oppure filava quando saggiata con le dita. Gli sciroppi erano usati al fine di preparare il corpo all'azione dei purganti, per aprire i meati e togliere le ostruzioni,

per levare e detergere la lentezza degli umori, di digerire le materie nocive, combattere le intemperie. Erano utili essi stessi come leggeri purganti. *U e F*. Iuleb: Bevanda molto dolce; sciroppo, giulebbe. *Batt*. Giulebbe o Iulep: Preparazione allestite a partire dalle acque distillate dalle piante, mescolando acque medicamentose e zucchero e cuocendo poi i composti alla consistenza degli sciroppi. Erano conservati, così come gli sciroppi, in vasi di vetro o di cotto per un anno. *U e F*.//Aixarop: Beguda que es fa coent sucre amb aigua fins que sia espès i afegint-li substàncies refrescants o medicinals, de les quals pren noms especials, [...] Xarop de codony [...] *DCVB*. Julep: Poció calmant composta amb aigua destil·lada i xarop. *DCVB*. Jolep: Poció siruposa. *VF*. (f.4v), (f.5r).

Solatro Morella. *Batt*. Denominazione di alcune piante della familia solanacee. *Batt*. (f.33v), (f.44v) P₂.

Solsequium Solsequio. Cicoria, *Cichorium intybus*. La sponsasolis, la cicoria incuba e il solsequio è tutta un'erba, ed è fredda e umida. *DCVB*.//Xicoria. Família asteràcies. (f.39r), (f.40r).

Sorva Sorba: Frutto del sorbo, piccolo e di forma tondeggiate, di colore giallo-rosato, di sapore acidulo e anche asprigno, che si raccoglie acerbo e si fa maturare nella paglia. *Batt*.//Fruit del server o servera, que és semblant a una nespla, però de color vermell groguenc i de gust molt aspre. *DCVB*. Server de bosc, server de caçadors, seridoler, moixera de guilla. *Sorbus aucuparia*. *F i Q*. Família rosàcies. (f.11v).

Strasisagria Strafisagria: V. Machapoll. *Delphinium staphysagria*.
Batt.//Planta de la família de les ranunculàcies, dita vulgarment herba de matar polls. *VF*. Estafisàgria, matapoll. (f.2r), (f.7r).

Suco di foglia di porro Porro: Pianta erbacea della famiglia liliacee (*Allium porrum*).//Planta d'hort semblant de la ceba. Família líliàcies. (f.31r).

Sulfo Zolfo: Elemento químico non metallico, di simbolo S.
Batt.//Sofre. P₂.

Tinta Sostanza variamente trattata o addizionata con leganti usata per tingere. In senso generico: colore. *Batt.*//Tinta. f(12v).

Trementina Oleoresina ricavata da alcune conifere, che per distillazione in corrente di vapore fornisce essenza di trementina e colofonia. *Zg.*//Trementina. (f.31v).

Turbit Turbitto: Sostanza chimica o vegetale dotata di proprietà per lo più purgative. *Batt.* Solfato di mercurio.//Turbit: Planta convolvulàcia de les Índies, de l'espècie *Operculina turpethum*, d'arrels tuberoses i purgants. *DCVB*. *Thapsia villosa*, planta apiàcia d'aplicacions medicinals. *VF*. *Thapsia villosa*. Croca, herba santa, fonollassa groga. [...] a l'interior, l'arrel i la seua resina actuen com a purgants violents i vomitius, l'ús de les quals no és recomanable. Els autors de l'antiguitat clàssica no la van conèixer. Les facultats purgatives d'aquesta espècie van ser aprofitades en d'altres temps per comerciar amb les seues arrels com si es tractara de l'autèntic turbit (*Ipomoea turpethum*) de l'Índia. *F i Q*. (*Ipomoea turpethum* i *Operculina turpethum* són denominacions de la mateixa planta). (f.5r).

Tutia Le tuzie (grigia, alessandrina) erano miscelle di carbonati ed ossidi di zinco, derivate dalla lavorazione dell'ottone e usate in dermatologia come essicativi ed assorbenti. La tuzia preparata era ossido di zinco. Usato soprattutto all'esterno come assorbente ed astringente. L'ossido bianco di zinco per via interna ha una dubbia azione antiepilettica ed antispasmodica. *U e F.*//Tutia: òxid de zinc que s'usava com a medicament, i sobretot com a coliri. s. XIV. *DCVB.* (f.16v).

Unguento apostolico *Unguentum apostolorum*: L'unguento apostolico di Avicenna è definito dal Cordo *maraviglioso contra le ferite et ulcere difficili et fistule, consuma la carne morta et ristaura la consumata, mollifica la dura et rissana le piaghe.* *U e F.*//Ungüent dels dotze apòstols: medicament compost de dotze simples o drogues. *DCVB.* (f.36r).

Unguento egyptiaco Unguento antiguamente adoperato per la cura delle ulcere, composto di verderame, allume, miele e aceto. *Batt.*//Ungüent egipcíac: medicament compost de mel, verdet i vinagre, que s'emprava com excitant i estíptic damunt certes ferides. *DCVB.* (f.36r).

Verderamo Verderame: Miscela contenete solfato di rame usata attualmente in agricoltura come anticrittogamico (e in passato era usato anche come ingrediente di unguenti, medicamenti, ecc.). *Batt.*//Verdet: òxid de coure. Verd d'aram. *VF.* (f.44v) P₁

Vino agro Aceto.//Vinagre (f.33v).

Vino greco Vino dolce che era importato dalla Grecia (con particolare riferimento a vari tipi di malvasia). Per estens.:

denominazione di vari tipi di vini pregiati, rossi o bianchi, assai diffusi specialmente nell'Italia meridionale. *Batt.*//Vi grec: varietat de raïm i de vi, que de tot d'una sembra fluix però després fa molt d'efecte. *DCVB*. Vi de raïms de parra, aspre i un poc amargant i fluix. *VF*. (f.6v), (f.12v).

Virgapastoris Verga del pastore: denominazione di alcune piante appartenenti al genere *Dipsacus*, fra cui il *Dipsacus pilosus* e il *Dipsacus sylvestris*. *Batt.*//Verga del pastor: Cardó o cardot de peaire (*Dipsacus sylvestris*). *VF*. Escardot o pinta de moro. Família dipsacàcies. (f.46r).

Vitro Vetro: materiale solido ottenuto attraverso la fusione di sabbia silicea con carbonati e ossidi... *Batt.*//Vidre. (f.12v), (f.43r), (f.11v).

Zinzivero Pianta erbacea delle Zingiberacee (*Zingiber officinale*), diffusa in Asia e nelle regioni tropicali, a forma di canna con fiori a perianzio giallo e labello violaceo, con rizoma orizzontale, da cui si ricava una spezia dal sapore piccante usata in cucina e in medicina e un olio essenziale, impiegato nella preparazione dei liquori. Per estensione: la spezia ricavata da tale pianta. *Batt.*//Gingebre. (f.5r).

Zucchero candio Zucchero candi: zucchero depurato e cristallizzato. Zucchero candito: concentrato a sciroppo denso, chiarificato e lasciato rapprendere in lenta cristallizzazione. *Batt.* Zucher cando: lo zucchero bianco in pani o in polvere, utilizzato come nutriente o componente di molte preparazioni galeniche, soprattutto gli sciroppi e le pozioni. Ottimo era considerato lo zucchero di Tabarzet bianco, duro e solido in pani; discreto quello di Madera; pessimo quello rosso. Veniva purificato con acqua ed albume d'uovo. *U e F.*//Sucre candi o càndit:

el sucre que amb successives clarificacions i una evaporació lenta roman reduït a cristalls transparents. *DCVB*. (f.16v), (f.24r).

Zuccaro rosato Preparato medicamentoso dotato di proprietà emollienti e lenitive e ottenuto per infusione di estratto rispettivamente di rose o di viole. *Batt.* Zucchero aromatizzato alla rosa. Secondo l'Antidotarium si otteneva pestando in un mortaio di pietra foglie di rosa non del tutto seccate all'ombra con il triplo del peso di zuccheo bianco. La preparazione era poi tenuta al sole per tre mesi in un vaso di vetro e conservata. *U e F.*//Sucre rosat: El que forma una massa porosa i s'empra principalment per a mullar dins aigua fresca. *DCVB*. Sucre esponjat i perfumat amb aigua ros. *VF*. (f.42v).

Glossari de Falconeria

Agroni Airone: Nome comune di uccelli del genere *Ardea*, ordine Ciconiformi, con zampe lunghe e sottili, collo flessuoso, becco allungato e diritto, piumaggio di colore variante a seconda dello specie: *a. bianco, rosso, cinerino...DISC.*//Agró (actualment Bernat pescaire): Ocell de la família de les ardeides, *Ardea cinerea*. Arriba a tenir més d'un metre de longitud, és cendrós-blavenc per damunt, blanc per davall; coll molt llarg i prim, amb taques negres; en el cap té dues vetes negres i algunes plomes llargues i també negres que pengen a l'occipuci; el bec és llarg i gruixut, de color groc; les potes primes, llargues, verdosenques... *DCVB*. Bernat pescaire, *Ardea cinerea*, garza al País Valencià. Viu a tota mena d'ambients aquàtics d'aigües somes, estanyades o de corrent lent, envoltades de vegetació, preferiblement arbredes de ribera o canyissars, com estanys, llacs, llacunes litorals, arrossars, badies marines, salines, embassaments artificials i rius. *HN*. [...] Agró roig, *Ardea purpurea*. És au un poc més petita que l'anterior, i de color vermellós. *DCVB*. Agró blanc, *Egretta alba*, [...] és un ocell gran i esvelt (ateny 89 cm) mancat de plomall que caracteritza molts dels altres ocells del seu grup. A l'hivern té el bec groc. *Egretta garzetta*, martinet blanc, per les seves dimensions (de 54 a 56 cm), es pot dir que dins dels ardèids és un ocell de mida mitjana [...] El martinet blanc és un ocell gregari que viu principalment en zones d'aigües somes, en àrees obertes amb vegetació poc densa i alta. *HN*. //cast. *Ardea cinerea*, garza real, airón; *Ardea purpurea*, garza imperial; *Egretta alba*, garceta grande; *Egretta garzetta*, garceta

comun. (f.1v), (f.2r), (f.32v), (f.42r).

Alarone Alaró o aleró: Ala esplomada d'una au. Cap de l'ala d'un ocell. *DCVB*.//cast. *Alón*. (f.4r), (f.4v).

Alloyro Alloure: En llibertat. Abandonat, sense vigilància, de qualsevol manera. Solt, separat dels altres. *DCVB*. A la seva voluntat, al seu pler, a la seva comoditat. *VF*. (f.42v).

Arpeglia Arpella: Ocell carnisser semblant a un falcó: *Circus cyaneus*. *DCVB*. Arpella vulgar, *Circus aeruginosus*, família accipítrids, viu exclusivament en zones de maresme, especialment en canyissars i salobrars.[...] Per a la construcció del niu sovint aixafa la vegetació del canyissar, alhora que hi diposita canyes i altres materials vegetals, constituint tot plegat una plataforma emergent, gran i sòlida. Pon de 3 a 5 ous. Arpella pàl·lida o esparver d'estany, *Circus cyaneus*, família accipítrids, nidificador als Pirineus i Prepirineus [...] Els ambients que l'esparver d'estany ocupa a l'hivern són ben diferents dels de reproducció: essencialment planes de poca altitud i en bona part, marjals o terrenys aiguamollosos; també salines, cultius i voreres de rius. Arpella cendrosa o esparver cendrós, *Circus pygargus*. Una de les característiques d'aquest esparver és el seu costum de fer els nius a terra, enmig de la vegetació herbàcia [...] és difícil de distingir de l'esparver estany HN.//Cast. *Vultur percnopterus*; *Circus cyaneus*, aguilucho pàlido; *Circus aeruginosus*, aguilucho lagunero occidental; *Circus pygargus*, aguilucho cenizo; *Circus macrourus*, aguilucho papialbo. (f.32v).

Barra Pertica: Posatoio per uccelli. Sostegno usato per addestrare i falconi (e si dice *pertica alta* quella orizzontale e munita di una striscia

di tela, *pertica curva* quella a semicerchio). *Batt.*//Barra: Perxa, Cavallet on reposa l'ocell de caça. *VF.* Barra on es tenien els falcons i altres ocells de caça.//Cast. *barra. DCVB.* (f4r), (f.4v), (f.15r),(f.29v), (32r).

Bracco Cane da ferma e da riporto, di aspetto armonico e vigoroso, di andatura svelta e fisionomia intelligente: e sono comuni alle diverse varietà la forma allungata della testa, la muscolosità e la robustezza degli arti, il collo corto e grosso con ampia giogaia, il colore bianco con macchie marrone del mantello, il pelo raso e corto. *Batt.*//Brac: Gos perdiguer. *DCVB.* Raça de gos de caça d'orelles penjants i de pèl ras, perdiguer. *IEC.*//Cast. *braco.* (f.20v).

Caccia de lepra o pernice Caccia: caccia minuta. Caccia grossa. *DISC.*//Caça menor (caça de llebre o perdiu). Caça major (ço és, la de senglars i cérvols). *VF.*//Cast. *caza menor, caza mayor.* (f.20v).

Capulato Tritato. *DIEC.*//Capolar: Tallar a trossets petits. *DCVB.* Cast. *Triturar.* (f.30r).

Cauterio Cauterio: strumento chirurgico, di cui una stremità viene resa incandescente (e serve per i processi di cauterizzazione). *Batt.*//Cauteri: Vareta de ferro arrodonida per un cap que serveix per a cauteritzar. *VF.* Ferro roent o altre càustic per a cauteritzar. *DCVB.*//Cast. *Cauterio.* (f.12v), (f.13r), (f.29r), (f39r).

Coyrecto Coiro: Cuoio; pelle. *Batt.*//Cuiret: Diminutiu de cuir. *DCVB.* (f.20r).

Curaglio Curall: Piloteta de plomes fluixes, de roba usada o de cotó, abeurada de substàncies medicinals, que els caçadors i falconers donaven als falcons per purgar-los. *DCVB.*//Cast. *curalle.* (f.3r),

(f.11v), (f.12r), (f.23r), (f.24r), (f.24v), (f.27r), (43r).

Descappellato Scappellato: Privato del cappuccio prima di essere lanciato all'inseguimento della preda (un falcone). *Batt.*//Capellar: Posar-se capell. *DCVB*. (f4r).

Falco: nome di numerose specie di uccelli rapaci diurni dell'ordine *Accipitres* (ara de l'ordre Falconiformes), con becco fortemente arcuato, artigli adunchi, possenti, capo e collo rivestiti di piume, ali lunghe e appuntite; si cibano di preda viva, che ghermiscono a volo o sul terreno; sono intelligenti e addomesticabili per la caccia, sebbene considerati nocivi; hanno ampia diffusione in tutto il mondo e in parte sono migratori; in senso stretto sono falchi le specie del genere *Falco* della sottofamiglia *Falconinae*, della famiglia *Falconidae*, [...] prototipo è il falco peregrino o falcone; due specie nostrali sono il falco cuculo (*Falco vespertinus*) [...]; il falco grillaio (*Falco naumanni*)... *Batt.*//Falcó: Gènere d'ocell rapaç de la família dels falcònids, el més estimat per a la caça de vol i del qual se'n coneixen moltes varietats. Gentil, girfalc, llaner, montarí, montasí, pelegrí, sacre. *VF*. Ocell carnisser de diferents espècies i gèneres de la família de les falcònides, i especialment del gènere *Falco*, que en l'edat mitjana es criaven per a caçar coloms, conills i altra caça menor. L'espècie més coneguda de falcó és el *Falco communis* (*Falco peregrinus*), de color lleonat amb taques negroses i el bec amb una mossa o escotadura en la punta. *DCVB*. Dins de la família dels falcònids citem les següents espècies: falcó pelegrí, *Falco peregrinus*; falcó cama-roig, *Falco vespertinus*; xoriguer petit, *Falco naumanni*; xoriguer, *Falco tinnunculus*; falcó mostatxut, *Falco subbuteo*; falcó de la reina, *Falco*

eleonora; esmerla, *Falco columbarius*; falcó llaner, *Falco biarmicus*; grifó, *Falco rusticolus*; falcó sacre, falcó sagrat, *Falco cherrug*.//Cast. halcón peregrino, *Falco peregrinus*; cernícalo patirrojo, *Falco vespertinus*; cernícalo primilla, *Falco naumanni*; cernícalo, *Falco tinnunculus*; alcotán europeo, *Falco subbuteo*; halcón de Eleanora, *Falco eleonora*; esmerejón, *Falco columbarius*; halcón borní, *Falco biarmicus*; halcón gerifalte, *Falco rusticolus*; halcón sacre, *Falco cherrug*. (f.1r), (f.2r), (9v), (f.13r), (f.15v), (f.16r), (f.16v), (f.18r), (f.19r), (f.23r), (f.24v), (25v), (27r), (f.33r), (f.34v), (f.37v), (f.38v), (39v), (40r), (43v), (f.50r), (f.50v), (f.51v), (f.52r), (f.53v), (f.56r).

Falcone Nome dei falchi di maggiore dimensioni, addestrati per la caccia, dei quali il prototipo è il falco pellegrino. *Batt*.

Gallina La femmina adulta del gallo domestico, che si distingue dal maschio per la mole minore, il piumaggio meno vivace, le penne timoniere più corte, la cresta floscia, l'assenza di speroni sui tarsi; ha istinto materno che manifesta in modo vistoso nel periodo della cova e dell'allevamento dei pulcini; è allevata nelle sue molte varietà (gallina nana, padovana, toscana, livornese, ecc.), in tutto il mondo per le uova che depone e per la carne che costituisce un'apprezzata vivanda. *Batt*.//Gallina: Au femella de l'espècie *Gallus domesticus*. *DCVB*. Cast. *gallina*. (f.33r), (36r), (38r), (29v), (32v), (33r).

Gallinaro Pollaio: Fabbricato rurale coperto nel quale si tengono riuniti e si ricoverano di notte i volatili di cortile, per lo più attiguo a uno spiazzo recintato in cui gli animali razzolano durante il giorno. *Batt*.//Galliner: Lloc tancat, generalment amb barres de fusta o amb reixa metàl·lica, on estan les gallines. *DCVB*. Lloc on s'ajoca l'aviram.

VF. Cast. gallinero. (f10v).

Gentile Falcone gentile: Varietà di falco forte e ardito, particolarmente adatto per la caccia. *Batt.//Ocell gentil: (ant.) falcó o altra au de pura raça. DCVB. Falco gentilis (ara Accipiter gentilis), família dels accipítrids, astor. (f.2r), (f.4r), (f.15v), (f.20v).*

Gitto Geto: Pastoia formata da due legacci di cuoio riuniti per mezzo di un anello, che serviva a legare le zampe dei falchi da caccia e degli altri uccelli da rapina, ed era tolta al momento del lancio. *Batt.//Get o git: corretja que els caçadors fermaven a les cames de les aus de presa. DCVB.//Cast. Pihuela (f.19v), (f.33v), (f.34r), (f.38r).*

Grassetti Grassello: Piccolo pezzo di grasso di carne macellata. *Batt.//Greix. DIEC. Grassilló, llardó. DCVB.//Cast. Chicharrón. (f.42r).*

Grifaut Girifalco: Uccello da preda della famiglia dei Falchi, ordine accipiteres (*Falco* o *Hierofalco rusticulus*); è maggiore del falco, ha piumaggio grigio bruno con ciascuna penna fasciata di bianco; è stazionario in Scandinavia settentrionale, in Lapponia e, in genere, nelle regioni fredde; anticamente era molto apprezzato in falconeria, perché attirava tutta la grossa selvaggina. *Batt.//Grifaut: Girifalt o girfalc, espècie de falcó. VF. Falcó, el més gros i més noble, Grifaut, grifaud o grifalt, de l'espècie falco gyrfalco, de color gairebé negre, més petit que el falcó comú. VF. Falco rusticolus, ordre falconiformes, família falcònids. HN. (f.4v), (f.4v), (f.5r).*

Laneri Llaner: Ocell de presa, espècie de falcó, el *Falco lanarius*. *VF. Falcó: Falcó llaner, Falco biarmicus, gran, de cua i ales més fines que el falcó pelegrí [...] Té el pit més clar que el falcó pelegrí. RH.//Cast.*

halcón borní. (f.4r), (f.15r), (f.15v), (f.23v).

La travò Travar: Impedir o destorbar d'obrar, de funcionar. *DCVB*. Posar una trava o traves (a alguna cosa); unir (una cosa) a una altra, entre elles (dues o més coses), de manera que no puguin separar-se, moure's independentment l'una de l'altra; unir (coses) de manera que formin un tot fortament lligat. *IEC*. (f.20v).

Lepra Lepre: Mammífero che appartienne al genere Lagomorfi; le zampe posteriori sono molto più lunghe di quelle anteriori e hanno 4 dita; le orecchie sono più lunghe del capo e la coda è breve; la lepre comune, *Lepus europaeus*, molto diffusa in Italia, ha il pelame misto di bruno, giallo, grigio e bianco; [...] si nutre di erbe, germogli, radici; velocissima nella corsa, è dotata di vista, olfatto e udito acutissimi; è oggetto di un'intensa caccia sia per carne pregiata sia per la pelliccia...*Batt.*//**Llebre**: Família dels lepòrids, *Lepus europaeus*, el tret més característic és la taca negra que presenta a la cara posterior de les orelles. Als peus, les callositats plantars, que presenten la majoria dels mamífers, són substituïts per coixinets de pèls llargs i llanosos. Les femelles són una mica més grans que els mascles. Les potes posteriors, adaptades al salt, proporcionen una gran velocitat de desplaçament, superior als 50-60 km/h. *HN.*//**Cast. Liebre**. (f.20v).

Milana Milano: Ucello rapace. *Batt.*//**Milà**: Ocell de rapinya. *VF*. Ocell de la família de les falcònides, de l'espècie *Falco milvus* (en l'actualitat *Milvus milvus*), de color gris clar en el cap, lleonat en l'ossa i en la coa i negre en les plomes llargues de les ales; no sol agafar amb les arpes, sinó amb el bec, i sol fer el niu dalt els arbres en lloc de fer-lo dalt les roques com altres ocells de presa. *DCVB*. Milà negre, *Milvus*

migrans; família accipítrids, és un ocell rapinyaire. La població nidificadora s'instal·la sempre en arbres dels boscos de ribera situats en vessants o zones planes conreuades; els territoris s'estenen per les vores dels rius, abastant llacs i embassaments que visiten sovint cercant preses o carronya.*HN*. Milà reial, *Milvus milvus*; família accipítrids, és més gros que el milà negre. En conjunt és de plomatge més clar, però, sobretot, es distingeix, en vol, per la forma exageradament forcada de la cua i per les taques blanques que mostra dessota les ales. El milà reial prefereix extensions de camps amb arbredes, marges de bosc amb conreus, zones obertes amb arbres on poden niar i caçar al mateix temps; fugen, però, de les àrees molt seques. L'època de cria s'inicia al final de l'hivern, amb els vistosos vols nupcials i les lluites territorials.*HN*//Cast. *Milvus milvus*, milano real; *Milvus migrans*, milano negro. (f.1v), (f.2), (f.32v), (f.42r).

Monti Mont: Monteria o caça major, ço és, la de senglars, cèrvols. Caça de munt. *VF*//Cast. Caza mayor, caza de monteria. (f.1v).

Muta Muda: Negli uccelli, rinnovamento annuo delle penne. *Zg*//Acció de mudar les dents, les plomes, el pèl, la veu, etc.; temps en què es fa aquest canvi en els animals. *DCVB*. (f.2r), (f.32r), (f.36v), (f.39v), (f.40r), (f.42r), (f.43v), (50r).

Pelegrini Pellegrino: Falcone pellegrino falco dal capo nero con le parti superiori del corpo grigio-scuro e quelle inferiori bianche con le macchie nere; ha forma elegante e volo armonioso durante il quale può raggiungere velocità elevate; si trova in tutti i continenti dove vive per lo più in zone montuose e boschive e, in Italia, è di passo invernale, stazionario solo nelle isole; si nutre essenzialmente di altri uccelli che

ghermisce a volo e non costruisce nido in quanto usa quello abbandonato da specie diverse. *Batt.*//Falcó pelegrí: Falcó vingut de lluny i que no se li troba el niu. *VF.* Falcó comú. *VF.* *Falco peregrinus*, família falcònids. El falcó o esparver blau és una espècie clarament rupícola que nidifica des dels penya-segats marins fins als 2000 m d'altura als Pirineus; amb tot i això, sembla que prefereix aquelles serralades, com són els litorals i prelitorals per on passen nombrosos ocells migratoris que captura. És el falcó per excel·lència, el que simbolitza la rapidesa i l'efectivitat de l'ocell depredador i ha estat emprat en falconeria, per aquestes virtuds. És característica de la forma punxeguda de les seves ales en vol i el contrast de color entre el mantell i el pit, clar i tacat característicament. *HN.*//Cast. *Falco peregrinus*, halcón peregrino. (f.2r), (f.4r), (f.6r), (f.15r).

Pelegrini lepre deu ser una mena de falcons que cacen llebres. (f.2r).

Pernice Denominazione comune di numerosi uccelli appartenenti all'ordine Gallinacei e alla famiglia Faisanidi, e in particolare al genere *Perdix*, che comprende la comune starna; hanno dimensioni poco o maggiori di quelle di un colombo, piumaggio di colori poco vivaci e costituiscono una selvaggina ricercata per le carni particolarmente prelibate. *Batt.*//Perdiu: Ocell de la família de les gal·linàcies (actualment família fasiànids), de diferents espècies del gènere *Perdix*. Perdiu roja, o simplement perdiu: és l'espècie *Perdix rubra* (actualment *Alectoris rufa*), que es distingeix per tenir vermells el bec i les cames. Perdiu de roca: l'espècie *Perdix saxatilis* (actualment *Alectoris gracea*), que es distingeix de l'anterior sobretot per tenir el collar negre ample i ben limitat, sense taquetes escampades pels pits.

Perdiu grisa o Perdiu xerra (o xarra): l'espècie *Perdix cinerea* (actualment *Perdix perdix*), família dels fasiànids, en el plomatge de la qual predomina el color cendrós. *DCVB*. Perdiu d'Àfrica: l'espècie *Alectoris barbara*, perdiu semblant a la roja, però menys bigarrada; procedeix del nord d'Àfrica. *DCVB*. *Alectoris rufa*, família dels fasiànids, és un dels ocells més típics dels conreus i erms, sedentari a casa nostra, ben conegut tant pel que fa a la seva morfologia com als seus hàbits, especialment pel fet d'ésser una peça preuada de caça. A les zones de muntanya pot ésser confosa, especialment els individus joves, amb la perdiu xerra (*Perdix perdix*), de la qual es diferencia pel color blanc de la gola i el color vermell del bec i les potes. *HN*//Cast. *Alectoris rufa*, perdiz común o perdiz roja; *Alectoris graeca*, perdiz griega; *Perdix perdix*, perdiz pardilla; *Alectoris barbara*, perdiz moruna. (f.20v).

Piastra Lastra di metallo o altro materiale rigido. Lamina. *DISC*// Làmina, planxa, xapa. *DIEC*. (f36v).

Piegatore Piegare: Volgersi verso una determinata direzione...*Batt*. Piegatore: Che piega, flette o incurva un oggetto allungato, applicandovi una forza all'estremità senza spezzarlo...*Batt*. Sottoporre a lavorazione, foggiare. *Batt*. (f.27v), (f.35r).

Rasoro Rasoio: Strumento usato per radere la barba, i capelli, i peli; nella struttura più semplice, consta di una lama d'acciaio affilatissima e di un'impugnatura d'osso, di metallo o di materia plastica. *Batt*. Bisturi. *Batt*//Raor: Ganivet de tall molt fi, destinat especialment a raure el pèl de la barba o els cabells. *DCVB*//Cast. *Navaja de feitar*. (f39r).

Ribera Riviera: Uccello di riviera: uccello acquatico. *Batt*. Riva di un

fiume, di un torrente, di un lago. *Batt.*//Ribera: Caça de ribera: Caça d'ànecs i d'ocells de riera o d'albufera. *VF*. Caçar a ribera: Caçar aus aquàtiques en estanys i albuferes. *VF*. Vora del mar, d'un riu o d'una altra gran extensió d'aigua. *DCVB.*//Cast. *orilla, ribera*. (f.1v), (f.2r).

Ruscello Rossello: Airone rosso, ranocchiaia (*Ardea purpurea*) *PL.*//Agró roig. Aquest nom podria referir-se en italià al color roig o bé al català ros i referir-se a un altre ocell distint de l'identificat per Lupis. (f.16v), (f.32v).

Sacri Sacro: Specie del genere *Falco* (*Falco cherrug*), di colore bruno cinerino, simile al falco pellegrino, diffuso nell'Europa orientale e nell'Asia sud-occidentale e raro in Italia, usato sin dal medioevo in falconeria. *Batt.*//Falcó sacre: varietat de falcó que es distingia pel seu plomatge vermellós i era molt estimat per a la caça.//Cast. *Falco cherrug, halcón sacre*. *DCVB*. (f.2r), (f.4r), (f.15r), (f.33v).

Sonaglia Sonaglio: Piccolo globo cavo di metallo provvisto di una stretta fessura terminante agli estremi in due fori circolari, al cui interno è contenuta una pallina di metallo che, scossa, urtando contro le pareti, produce un tintinnio argentino, ripetuto e irregolare; può essere sia appeso al collo di animali domestici (o alle zampe di rapaci addestrati, come accadeva nella falconeria medievale) in modo che il suono ne segnali la presenza, la posizione o il passaggio; sia fissato a un corto manico, così da poterlo agitare senza smorzare il suono...*Batt.*//Sonalla: Conjunt de dues planxetes de metall travessades i unides per un filferro, que, fixades en una peça circular, fan sons aguts i insistents en agitar-les. *DCVB*. Sonall: Esquilla o campaneta lligada al coll d'un cap de bestiar. *VF.*//Cast. *cascabel, sonaja*. (f.20r).

Sparviero Uccello rapace diurno (*Accipiter nisus*) della famiglia Falconidi, ampiamente diffuso in tutto il mondo, [...] ha corpo snello, becco aguzzo, ali ampie e arrotondate, zampe e coda lunghe, artigli adunchi; nel maschio adulto il piumaggio del dorso è di colore grigio ardesia, quello del ventre biancastro con striature rossicce, mentre nella femmina le parti superiori sono più scure e le inferiori biancastre con strie grige; si nutre di uccelli e di piccoli mammiferi, nidifica sugli alberi, anche se, talvolta, si adatta a vivere nei centri abitati; la femmina depone da due a sei uova bianche o verdastre, con macchie marroni...*Batt.*//Esparver: Au rapaç de la família de les falcònides (actualment família accipítrids), de diferents espècies del gènere *Falco*, i principalment el *Falco nisus* (actualment el *Accipiter nisus*). *DCVB*. *Accipiter nisus*, ocell de presa molt en ús en l'art accipitrària. *DCVB*. Els esparvers vulgars (*Accipiter nisus*), que donen nom a l'ordre accipitriformes, són caçadors bosquetans, de mida mitjana, que sobten les seues preses entre els arbres. Per a maniobrar-hi disposen d'ales arrodonides i d'una llarga cua. Els mascles són notablement més xics que les femelles. *HN*. Esparver cendrós (*Circus pygargus*) família dels accipítrids. Construeix el niu sobre el terra, enmig de la vegetació herbàcia. En zones favorables, diverses parelles poden criar molt a prop les unes de les altres. *HN*. Esparver d'espatlles negres (*Eleanus caerulens*) és un petit ocell rapinyaire, família dels accipítrids. És difícil de distingir de l'esparver cendrós (*Circus pygargus*) [...] Els ambients que l'esparver d'estany ocupa a l'hivern, i que són [...] essencialment planes de poca altitud i en bona part marjals o terrenys aigüamollosos. *HN*. Esparver d'estany (*Circus cyaneus*), família dels

accipítrids. *HN*//Cast. *Accipiter nisus*, gavilán común; *Circus pygargus*, aguilucho cenizo; *Eleanus caeruleus*, elanio común; *Circus cyaneus*, aguilucho pálido. (f.26r), (f.24v), (37v).

Tirare Estirar amb força; estiragassar amb el bec la carn o qualsevol altre past (les aus de presa). *VF*//Cast. *Dar a tirar*: *Hacer que el ave de presa tire del roedero con el pico, lo que le sirve de ejercicio saludable*. *LC*. (f.2r), (f.4r), (6v), (14r), (15r).

LES MESURES DE LA PRATICA DE CITRERIA

El manuscrit que estem estudiant és un receptari de veterinària dirigit, sobretot, a la cura i sanitat de les aus de caça i, en particular, als falcons. Cada recepta ha estat experimentada, segons expressa l'autor, Maties Mercader, per ell mateix en els ocells. Es tracta d'una obra que recull tot o quasi tot el saber del canonge en aquesta matèria i que és fruit de la seua experiència en relació a uns éssers vius molt preuats, al temps que delicats, com eren els ocells. No cal dir que nobles, papes, reis, gent important en la piràmide social i al llarg de segles valoraven aquests ocells que eren ensinistrats per a la caça tot invertint homes, temps, diners i molta dedicació; és lògic doncs, que hom parara molta atenció a les cures i tractament quan emmalaltien o es ferien, a més de voler saber mantenir-los sans.

Actualment els medicaments que es fan servir per a aquesta finalitat i que pertanyen al camp de la medicina humana, estan minuciosament elaborats i són extremadament precisos en relació a la quantitat i qualitat dels elements que els componen; és precisament per això que, vist des de la perspectiva d'ara, crida molt l'atenció la poca precisió o nul·la de les proporcions -no dels components- que les receptes de Mercader mostren. Seria d'esperar que l'obra anara farcida de termes que designaren maneres de mesurar cadascun dels ingredients del receptari; ens haguera agradat que en fóra un excel·lent mostrari continent de totes les mesures de pes de l'època i que ens donara dades d'una geografia determinada però no és ben bé així. Si ens hi acostem trobem que en algunes receptes, l'autor dóna

proporcions o mesures dels ingredients però ho fa de la següent manera:

1- Comparant la grandària de les píndoles que fan servir o les quantitats dels ingredients amb algun aliment que segurament tenien a l'abast i perquè eren de consum quotidià . Així, les píndoles de vegades són grosses com una avellana o només representen la tercera part d'aquest fruit sec. Això s'esdevé en, almenys, quatre ocasions al llarg del manuscrit. O bé són grans com cigrons, en el mateix nombre d'ocasions. També d'un preparat que consisteix en una barreja d'ingredients que formen la *bossa*, se n'ha de prendre *una bona amendola*. I això en només una ocasió.

2- En quatre receptes Mercader precisa els ingredients mesurant-los en parts. Així, al foli 5r del manuscrit explica l'elaboració de píndoles de turbit i en precisa les quantitats: «*La quantitate dece parte de turbit, cinque de zinzivero [...] zucchero bianco vinti parte*. La qual cosa no deixa de ser suficient orientativa a l'hora d'elaborar la recepta.

3- Només en una sola ocasió en tot el receptari precisa els ingredients; així, al foli 27r per curar el panteix dels ocells cal posar:

Scorze de tucti li mirabolani, due dramme

Limatura de aczaro, sei dramme

Reubarbaro, una dramma

Agarico, uno scropulo

Sena, salgemma

La dracma era una antiga mesura de pes, equivalent a la huitena part de l'unça o a tres escrúpols, ó 72 grans, i en el sistema mètric a 3'59

grams¹⁵². L'escrúpol era la vint-i-quatrena part de l'unça romana o també una unitat de pes usada encara pels apotecaris i equivalent a dos òbols i a 24 grans, o siga, a un gram i dos decígrams¹⁵³.

4- També només en una ocasió fa servir la paraula *ana* en la preparació d'un emplastre. Al foli 34. Es tracta d'un terme que trobem al diccionari italià *Battaglia* –no pas al *DCVB*- usat en les receptes medicinals que indica que els ingredients escrits fins aleshores entren en parts iguals.

5- En almenys cinc ocasions mesura amb un nombre concret de gotes d'oli o de suc.

6- En una ocasió Mercader recomana saquets de mill per fer una cura als falcons; aquests saquets han de ser grans com la mà. En una altra ocasió però, en què fa servir *un sachetto di cime di ruta* no indica com ha de ser de gran.

7- Quan els ingredients van acompanyats d'alguna mesura que no és cap de les esmentades fins ara, el terme utilitzat és *un poco*. Aquesta escassa determinació apareix en trenta-cinc ocasions al llarg del document i és la més usada de totes, fins i tot més que la resta de les esmentades sumades.

Però si hem de mirar el conjunt caldrà que evidenciem que allò que caracteritza el receptari, el que apareix numericament com a superior és la manca de precisió en les quantitats dels ingredients que componen cada recepta, és la manca, per tant, de mesures, la indeterminació el tret a destacar.

---

¹⁵² Cfr. *DCVB* i *BAT*

¹⁵³ Cfr. *DCVB*

Fent un cop d'ull només, sense que es tracte de cap estudi exhaustiu, hem volgut acostar-nos a d'altres documents medievals referits a la mateixa matèria, escrits en català -llengua de l'autor del manuscrit que estudiem- o en italià -llengua que empra en aquest manuscrit- per veure si presenten les mateixes característiques pel que fa a les mesures de pes. Les obres en què ens hem fixat han estat *El Llibre de falconeria del rei Dancus*¹⁵⁴, *el Llibre del mestre falconer*¹⁵⁵, *el Llibre dels aucells de cassa*¹⁵⁶, *el Llibre de animals de casar*¹⁵⁷, *Pistola a Tolomeu*¹⁵⁸, *Libro di M. Federico Giorgi*¹⁵⁹.

La primera d'aquestes obres presenta 33 malalties i els seus corresponents remeis de les quals, només en tres hom dona alguna o algunes mesures. Així, en la tercera es parla de dos ingredients, *estafisagria i pebra*, que seran usats *egualment*, és a dir, en igual proporció. En la cinquena indica que de cada ingredient, se'n posarà *una unsa* mentre que en la vint-i-tresena apareix la *dracma* i repetidament hi ha l'*unsa*.

El Llibre de mestre falconer no fa servir cap indicació que es referesca a mesures. Es caracteritza, per tant, per la indeterminació, igual que l'obra de Mercader i la primera a què ens hem referit.

---

¹⁵⁴ M. GARCIA SEMPERE, La versió catalana medieval dels tractats de falconeria *Dancus rex* i *Guillelmus falconarius*. Universitat d'Alacant, 1999. Fotocòpies facilitades per l'editora.

¹⁵⁵ *ibídem*.

¹⁵⁶ Ms 68, fol. 108v-150 de la Universitat de Barcelona. S'acaba al f.148v i després vénen pàgines en blanc.

¹⁵⁷ Ms. 505 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València.

¹⁵⁸ Cfr. <http://www.aic.uva.es/clasicos/epistola/epistola-paris.html>.

¹⁵⁹ G MALACARNE, *I signori del cielo*, Appendice di documenti XII, pp. 319-349. Mantova, 2003.

Al tercer títol, *el llibre dels aucells de cassa*, en una sola recepta, la mesura que hi apareix és la de la quarta part d'una ametla. En una altra esmenta tres vegades com a referència per a mesurar *una avellana grossa* i una altra vegada, un poc més avant tornarà a aparéixer aquest fruit com a mesura. En una altra ocasió la mesura és una fava. L'unça, sencera o mitja, ix una vegada, i això mateix podem dir de la *dracma* o *mig dracma*. En una altra recepta hi ha el pes de *III dines* o *diners* i per acabar fa referència a *dues dinades*. Val a dir, però, que és ací també la falta de mesures allò que assenyalaríem com a tret general del document; és a dir, els ingredients, com en l'obra de Mercader, apareixen enumerats però sense dir-ne la quantitat.

El llibre de animals de casar repeteix la mesura d'una ametla com ho fa també l'anterior manuscrit; una avellana coincidint també amb ell així com amb el de Mercader; l'oli es compta a gotes i el safrà a brins com ho fa Mercader. Hi apareix també la mesura de l'unça, sencera o mitja, igual que en els dos manuscrits esmentats i el *Dancus rex*. Cal dir, però, que totes les mesures que hem extret del manuscrit 505 de la Universitat de València apareixen en un corpus d'una extensió més reduïda de pàgines que no pas la resta de manuscrits esmentats, on es té en compte tota l'obra.

La Pistola a Tolomeu no conté cap mesura en els components de les receptes en tota l'obra.

L'última de les obres que hem revisat és de falconeria impresa, escrita en italià un segle després del ms. de Mercader, el 1568. Ací, les característiques que presenten les mesures són les mateixes, la falta de precisió. Només una recepta utilitza mesures amb precisió i aquestes

són la dracma, l'escrúpol i els grans. Aquesta obra, escrita per Messer Federigo Giorgi al Marqués Carlo Gonzaga acaba amb un epíleg, que és una carta als lectors aclaridora, on apunta el motiu pel qual no dóna mesures exactes dels components de les receptes. Giorgi hi justifica dues coses que considera rellevants, l'una el fet de no haver triat un estil d'escriptura més elegant constituït amb paraules més distingides i boniques, ha volgut que el text esdevinga més fàcil i agradable als lectors, comptant que aquests són la majoria de vegades gent humil que s'encarrega dels animals. Si hagués deixat el text en grec, llatí i àrab, que són les llengües d'on ha pres les receptes, comenta, molts no l'haurien entés. L'altra justificació, interessant per a nosaltres, és en relació a l'ús de les mesures:

Non ho poi voluto pigliarmi questa licenza di mettere il peso a quelle medicine alle quali non ve l'hanno posto gli stessi auttori, perché non son tanto fuori di me ch'io mi persuada di saper più di loro.

Explica també que tothom que entenga d'ocells sap que hi ha diferències entre falcons, esparvers, astors, etc. pel que fa a la complexió i és aquesta una altra raó de recolzament. Les quantitats a administrar variaran segons el tipus d'ocell i, d'això, en sabrà millor qui els conega i els tracte. Tant és així que, segons ell, ni tampoc els apotecaris que fabriquen medicaments estan en condicions de saber-ho

Fatte le dette medicine, o in pasta da pillole, overo in altra forma, a me piacerebbe che se gli desse la quantità bisognevole secondo l'essere loro, o nelle borgature overo in qualche pellesine di polli, o di piovini, o d'altri simili uccelli involta, perché gli sturbarebbe manco la gorga, né medicine se gli diano per forza, non le volendo pigliar altramente. Questo si deve intendere, che solo ne' casi disperati si dee fare quando non gli è altra via per la salute loro.

Aquesta és per a nosaltres una nota important, el motiu que explica, tant en el text de Mercader que estudiem com en els altres textos que hem revisat, el perquè no hi hem trobat anotades amb la precisió que avui en dia exigeix la relització dels medicaments, les quantitats dels ingredients que componen els remeis que s'aplicaven a la cura dels ocells.

EDICIÓ CRÍTICA DE LA *PRATICA DE CITRERIA*

CRITERIS D'EDICIÓ

En la transcripció de textos hem intervingut mínimament, limitant-nos als següents casos:

- La intervenció nostra es fa manifesta amb l'ús dels signes < >. La integració del text és indicada amb [ ];
- Les paraules se separen segons la normativa actual;
- S'han desenvolupat les abreviacions;
- Distinció segons l'ús modern de *u* i *v*;
- Substitució de & per *et*;
- Uniformització en *i* de *ij*, de la *j* intervocàlica i de la grafia culta *y*;
- S'ha adoptat l'accentuació d'ús modern;
- Puntuació del text segons criteris actuals i regularització de majúscules i minúscules;
- Pel que fa a l'ús de les consonants dobles i simples, hom ha conservat les oscil·lacions i ha mantingut la grafia manuscrita encara que no siga l'ús actual;
- L'apòstrof, hom l'ha utilitzat segons la normativa actual quan una vocal del document està elidida mentre que el punt volat quan la normativa actual no hi permet l'ús de l'apòstrof;
- **S'ha conservat:**
- Els casos d'apòcope postvocalica (a', de'), en els quals hom ha integrat l'apòstrof que faltava i els casos d'afèresi;

- S'ha indicat les paraules il·legibles per defectes al document original, amb notes aclaratòries;
- Les h etimològiques i paramiològiques també s'han conservat;

Sigles

add. addenda

c. circa

cancel. Cancel·lat

cfr. doc Confrontar document

Expl. Explícit

f. foli

Inc. Incipit

Interl. Sup. Interl. superior

m.d. marge dret

m.e. marge esquerre

m.sup marge superior

m.inf. marge inferior

om. omissió

r. recto

v. verso

vol. volumen

[Pratica di cetreria]

Prohemio dell'autore a carta ^a	I
Dell'acqua cancer et gormize che se fanno in le orecchie senza ferita a carte	II
Delle cose semplici si ponno dare nel principio et ^b dell'acqua della testa a carte	III
Le pillole che sono bone ad evacuare a carte	II
Modo como se have ^c da dare la gerapigra a carte	III
Altro modo de pillole ad questo effecto a carte	V
Pillole di turbit a carte	V
L'ordine et regimento che circa tal male si deve servare a carte	V
Del modo di levare la pipita ad carte	V
Ad occhi infiati et ventane seche a carte	VI
Altro rimedio ^d ad questo a carte	VI//
Acqua de spetie como se fa et	

---

^a a carta] a capitolo E

^b et *om.* Y

^c have] deve Y

^d rimedio] modo P₁, Y

quando se deve dare a carte	VII
Modo ^a da ^b dare foco alla bocca del falcone a carte	VIII
Altro modo da ^c dare foco a carte	VIII
Altro modo di foco a carte	VIII
Della vertigine o male de cadere o de Luna che sole ve nire alli falconi a carte	VIII
Al mal del cancro a carte	XI
Che li cauteri deveno essere d'oro a carte	XIII
Del sangue ^d delli falconi a carte	XIII
Al male della orecchia ^e a carte	XIII
Modo di fare lo succo dell'acrimo nia ^f a carte	XIII
Al male delle orecchie a carte	XIII
Modo ^g de dare la bossa a carte	XIII
Ad nuvoli cataratti et altri mali che se fanno alli occhi a carte	XV //
Ad difecto o tela che sole venire	

---

^a Modo] Alodo E

^b da] de P₁, E

^c da] de P₁, E, Y

^d Del sangue] Della sagnia E

^e della orecchia] dele orechie E

^f dell'acrimonia] della crimonia E

^g Modo] Alodo E

alli occhi delli falconi a carte	XV
Del male delle filandre et della cura d'esse a carte	XVII
Rimedio alle filandre che sono fo ra dello stomaco et so<no> più forte da curare delle altre a carte	XVIII
Ad calcina et mal de petra ad carte	XXIII
Ad falcone che butta sangue per basso	XXIII
A falcone o ^a sparviere ^b che butta pasto a carte	XXIII
Modo como se deve dare lacte nem quale a carte	XXV
Del male del pantascio che sole ve nire alli falconi: ma più ad asturi et sparrowieri a carte	XXV
Altra medicina ad ^c dicto male a carte	XXVI
Altra medicina in ^d dicto male ad carte	XXVI
Altra medicina ad ^e dicto male a carte	XXVII//
Altra medicina ad ^a dicto male a carte	XXVII

---

^a o] et Y

^b sparviere] sparvero P₁, Y

^c ad] al Y

^d in] ad P₁, al Y

^e ad] al Y

Altra medicina in ^b dicto male a carte	XXVII
A male de roptura o hidropico che se monstra sotto la overa grosso a carte	XXVII
Modo de aprire a carte	XXVII
Altra forma de medicina ad tal male a carte	XVIII
Quanta quantità se ha da dare della consolda a carte	XXVIII
Ad roptura de cossa ad carte	XXX
Ad roptura di gamba a carte	XXXI
Ad roptura de ala a carte	XXXI
Ad male de gorga ropta ad carte	XXXII
Ad ferita facta per unghiata ad carte	XXXII
Cura notabile ad carte	XXXIII
Ad male de gotta ad carte	XXXIII
Ad inflatione di mano ^c ad carte	XXXIII//
Ad male de chiovi ad carte	XXXIII
Modo de svenare ad carte	XXXIII
Quello che da poi se ha da fare	

---

^a ad] al Y

^b in] al Y

^c et cura de gili falconi E

per cacçare ^a lo clavo a carte	XXXV
Ad unghia cavata ^b ad carte	XXXVI
Ad piccate o unghiate di falconi da altri falconi ad carte	XXXVII
^c Ad ^d male de soprosso a carte	XXXVIII
Per sanare la lupia a carte	XXXVIII
Rimedio alla formica in la ala delli falconi ad carte	XXXVIII
Modo de fare lexia di canne o ^e gambe di fave ad carte	XXXX
Per levare macchie a carte	XXXXI
Modo di preservare e conservare lo falcone a carte	XXXXI
Modo de torrare ad carte	XXXXII //
<Consigli>	XLIII
<Ricette aggiunte>	XLVI
<Medicina sperimentata per Iuliano Ciurzo>	
<Ad male de chiovi di falcone o de altro aucello>	
<Ad panno che vene alli occhi di falcone o d'altro ucello>	

---

^a cacçare] cavare Y

^b Ad unghia cavata] *om.* E

^c Ad unghia cavata *add.* E

^d Ad] Al E

^e di *add.* Y

Frontispici del manuscrit RES 179 BN de Madrid

(f.Ir)

PRATICA DE CITRERIA BREVE^a FACTA AD PETITIONE ET
COMMANDAMENTO DEL SERENISSIMO^b ET INVICTISSIMO
PRINCIPE ET SIGNORE LO S. RE^c DON^d FERRANDO^e, PER LA
DIVINA GRATIA RE DI SICILIA, HIERUSALEM ET HUNGARIA.
FACTA ET COMPOSTA PER LO REVERENDO MISSER MATHIA
MERCADER ARCHIDIACONO DE VALENTIA^{fg}

Serenissimo et invictissimo Signore, multe et diverse volte per la M^{ta}
.V. m'è stato dicto et commandato lassasse^h ad Quella *in scriptis*
alcuna pratica de citreria et delle experientie che nelle cure et malatie
delli falconi in mio tempo ho // (f.Iv) praticato. Io, Serenissimo
signore, non ignoro quanto poco Quella ha bisogno de me in tale
mistere de citreria, como sappia la M^{ta}.V. Siⁱ como in le arme Quella
è expertissima; cusì etiam de tucte caczie monti, ribera, milana, agroni
et tucte le altre nature de caczie habbia tanta peritia et doctrina, quanta
non voglio dire alcun principe ma cacziatore ne havesse alcun tempo.
Et posso bene affirmare che se alcuna cosa in dicta arte de citreria se
ignora in quello che gli altri non sanno, V. M. porria dare^j maior

---

^a BREVE] brevemente Y

^b *En el ms.* M. S. serenissimo.

^c Principe et signore lo S. Re *om.* P₁

^d PRINCIPE...DON *om.* P₂

^e Ferrando] Fernando P₁

^f *Una altra mà ha escrit a continuació* Don Gismondo XX.

^g Incipit *add.* E

^h lassasse] lassare P₂

ⁱ Si] sin E

^j dare] dire E

iudicio che alcuno altro^a, quantunca in epsa arte expertissimo^b. Però per obedire li comandamenti di Quella, abenché poco vulgare et basso sia quello che io so in epsa arte, existimando mio debito essere obedire; et che la obedientia excusará^c parte della ignorantia, dirò et prima delle malatie quale // (f.II^r) soleno advenire alla testa delli falconi.

Dell'acqua: cancer et gormicze che si fanno in le aureczie senza ferita

Ad l'acqua avante che se aggrave et carriche più, lo consiglio è fare multo^d volare li sacri, et gentili, et pelegrini lepre, da poi che sonno usciti de muta finché venga el tempo de loro caccia, o milani o agroni. Li pelegrini et gentili ribera, far multo tirare li mattini, tenerli appresso tucte nocte de coraglie. Se con questi ordini non purgano questa poca acqua che comenza^e, o non curano, se deve adiutare lo stomacho; in lo principio, con cose simplici, -poiché^f l'acqua è simplice- avante che augumente perché del^g stomacho vene lo male, dalla fuma pò essere, alcuna volta dal ficato et porriano essere filandre o altri mali. De tucto se dirà se a Dio piacerà, //

---

^a homo *add.* E

^b quantunca...expertissimo *om.* P₂

^c excusará] excusata P₂

^d *om.* P₂

^e comenza] incomenza E

^f Poiché] porche E

^g del] dal Y, P₁, P₂

(f.IIv) Delle cose semplice se ponno dare nel principio dell'acqua della
testa

Ponnoce^a donare^b sei o septe petzi piccoli di celidonia mundati et
passati per oglio la matina in deiuno o una pillola de arruca grossa
como una nucella, o due o tre, secondo sarà il falcone, ad arbitrio et
discretionem del cacziatore.

Queste tali pillole annectano lo stomacho maraviglosamente, et in
quello medesimo di se·nne^c pò volare. Se questo non basta se deve
adiutare con pillole tucta via per divertire et tirare l'acqua che vada per
basso. Et questa ha ad^d essere la intentione del cacziatore: divertire
l'acqua perché la testa non carrighe.

Le pillole che son bone ad evacuare

Le pillole che son bone ad evacuare quale io ho usate sonno le coccie,
auree et se con queste non remedia, avante de passare alle altre, se
deve dare gerapi-// (f.IIIr) gra. Questa è la più nobile et universale
medicina che li cacziatori possano^e usare. Lo modo como se ha da dare
è questo.

Modo como se ha da dare la gerapigra

---

^a ponnoce] ponnose Y, P₁, P₂

^b donare] dare P₂

^c se ·nne] se ·nde Y

^d ad] da Y, P₂

^e medicina che li cacziatori possano *om.* E

Primum ad dare la gerapigra bisogna che alcune nocte donete sei o septe fila di zafferana intra li curagli et questo per causa che la zafferana adiutarà alla purga et farà gittare alcune filandre. Da poi due nocte alla fila o saltem^a una, donarite al falcone in loco di scirupo lenitivo, fenigreco, psylio minuto et nasturzo; et ancora che'l nasturzo non sia lenitivo è utilissimo per cascamento et disruptura del falcone. Et queste cose li farrite torrare al foco (del modo come se ha de^b torrare, lo dirrimo appresso) o in loco de epsi un poco di gomba dragante pulverizzata dentro lo curaglio o, meglio che tucto, regulitia preparata che n·de teneno^c già^d li bo-//(f.IIIv) ni spetiali. Lo di per lo matino inteso prima che non sia pieno quinto ne·n^e girante de luna, darite la gerapigra. El modo del dare è vulgare, pur dirò como si fa. Con due canne o con qualche cosa simile adciò non la tocchete con mano, pastaretela et sia di quella de Galieno fina con zuccaro bianco; et dicta gerapigra et zuccaro incorporarite quanto più porrite finché sia dura ad modo de pasta de pilole. Poi ne farrite pilole, tre per falcone, grosse ciascuna com' una nucella. Pigliarite lo falcone et coprirrete *solum* della polvere del zuccaro senza altra tela, metterite in la gola et calaritele gratiosamente dintra et di fora como più possete, fin tanto che sia fora^f della gorga dentro lo corpo. Da poi li rusciarite subito la bocca con un poco de acqua fresca, et ancora che di quella l'intras-

---

^a saltem] saltim P₁, P₂, Y

^b de] da P₂, Y

^c che ·nde teneno] M, P₁; che già ne teneno Y, che tenno P₂

^d già *om.* P₂, E

^e ne ·n] ne Y, P₂, E

^f fora...fóra, *om.* Y, P₁, P₂

//(f.IVr) se qualche cosa non li faria altro che bene. Levali^a lo fastidio delle pilole et adiuta ad andare ad basso. Poi lo ricuperarite in la mano, faritelo tirare uno alarone fin tanto^b ne voglia. Adiuta questo ad mandare a basso epse pillole. Et quanto più retene quelle, maiore utile fanno.

Quando le volerà rebuctare, descappellato lo ponerite in la barra et al sole, se fare si può si è inverno; si non, alla ombra voiterà et porrà essere, se la operatione serra perfecta, buctarà insieme, con le altre cose, la paratura del stomacho, et, se'l fa, possite stare col core sicuro del stomacho o de posteuma. Finito che haverà di purgare o de boytare^c per la bocca, se deve rusciare la bocca^d ab aygua. A grifaut sacro et ad tucto falcone lanero ad pelegrino o gentile se deve mostrare l'acqua subito, beberà et faralli grande beneficio. Con questa //(f.IVv) gerapigra, se lo falcone non tene maior male occulto, deve essere curato, non dico rimediato. Et quando questo non bastasse se deve venire ad altre pilole che siano più accomodate et violente. Però sempre se deve reposare, da poi di questa purga, septe o octo di ad non dare medicina se necessitate maiore non lo ricerca^e. Et allora darite queste altre pilole de agarico reubarbaro, aloe, pastate^f con mele rosato colato o con succo de finoczio, se seranno per grifaut con siruppo iuleppo o^g violato o qualsevole^a altro fresco. De^b queste pilole

---

^a levali] lavale E

^b fin tanto] fine in tanto Y, fin in tanto P₁, intanto P₂

^c boytare] buttare E

^d se...bocca om. P₁, P₂; se...ab om. Y

^e lo ricerca] le recercasse E

^f pastate] pistato Y

^g violato o om. P₂

se deveno dare tre grande como ciceri, più o manco^c secundo serà lo aucello. In^d la nocte quando sarà hora de andare a dormire lo farite tirare uno alarone et poneritilo in la barra in loco obscuro per darli oportunità che dorma sopra la medicina. Volese però che in quella mattina lo falcone hagia mangiato poco et bono pasto, et ad tale hora che'l^e al meczo //(f.Vr) di habbia passato, de modo le pilole troveno lo stomaco voyto.

Altro modo di pilole ad questo effecto.

Sonce altre pilole de solo agarico, et queste se deveno dare de matina. Fanno grande utile. Se con queste o le supradicte lo falcone non migliora se po' venire ad altre che sono di turbit. Sonno singulare et fannosi in questo modo.

Pilole de turbit

Primo turbit bianco et gommoso che sia fino, ermodattoli^f, zinzivero^g, reubarbaro, fenocczio. La quantitate dece parte de turbit, cinque de^h zinzivero, lo quale benché sia caldo èⁱ lo correctivo del turbit o in suo

---

^a qualsevole] qualsivoglia E

^b de] da P₂

^c manco] meno P₂

^d In] a P₂

^e che·l] che Y

^f Ermodattoli] esmo dattili E

^g zinzivero] zinzifero E

^h cinque de om. Y

ⁱ è] et Y

loco bisognaria ponere della pasta delle amendole amare, zucchero bianco vinti parte, reubarò un poco, passato tucto^a con miva^b o con siruppo di cotogna o con siruppo iuleppo^c *presertim* se farà^d per^e grifaut o de rose^f o violato o de // (f.Vv) cycoira. Et de queste pilole donarite in la hora del dormire.

L'ordine et regimento che circa tale male si deve servare.

Questo è lo regimento et l'ordine che può fare et io ho accustumato per divertire et curare questa acqua, et se con questi lo falcone non migliora si pò dire esso star male. Devesi advertire da qua^g avante como sia la testa del falcone, se^h caricata o no; como l'occhi, como le ventane, se secche, che così deveriano stareⁱ o no^j; como la lingua quale per ragione^k deveria stare secca, per non poter^l lo falcone respirare per le ventane et per conseguente deve stare^m con la bocca aperta et la lengua secca. Quello se ha daⁿ fare in questo caso è:

---

^a tucto] tuneto P₂

^b miva] mitta P₂, mitia E

^c iuleppo] iusseppo P₂

^d se farà] se serrà E

^e per] però P₂

^f o de rose *om.* P₂

^g da quà] d'acqua Y, P₁, l'acqua P₂

^h è *add.* Y

ⁱ stare *om.* E

^j o no...o no *om.* Y

^k *Escrit* ragine *i afegida després la o M*

^l poter] possere Y

^m stare secca...stare *om.* P₂

ⁿ da *om.* P₂

Del modo de levare la pipita

Primo revedere se sotto la lingua //(f.VI^r) teneria pipita quale se sole fare alcune volte como alle galline. Levaritela gentilmente. Lo modo de alcuni è como fanno le donne non so dove se lo habbiano, ne con quale ragione si muovano. Poiché^a levata la pipita che è^b una crostolella^c ad modo de scarda quale se leva sotto la lengua, ponerela dentro la gola bagnata primo con una gotta de olio per modo che lo falcone la deglotta^d et se la mangia si como le donne fanno alle galline. Soleno n^ede molte morire: che se non per quello solo seria stato quello caricare de acqua et levata^f la pipita sanare.

Ad occhi infiatì et ventane secche.

Facto questo, quello se deve fare maiormente se lo falcone tenessi li occhi enfiati per non potere respira-//(f.VI^v) re per tenere le ventane secche, se deve ponere intra epse ventane^g per humettarle et mollificarle olio moscacelli, due o tre gotte en ciascuna ventana. Farà^h questo alcune mattine, caldegiarla da poi con un poco d'acqua tepida, farle serrare dipoi, per vedere se porrà desaparare quello che le tene serrate. Se questo non basta, rusciaritele insieme con tucta la faccia

---

^a è *add.* Y, P₁, P₂

^b è *om.* P₂

^c crostolella] crostella Y

^d deglotta] gliotta Y, degliotta P₁, P₂

^e n *om.* P₂, de *om.* Y

^f levata] levare Y

^g ventane...ventane *om.* P₂

^h Farà] farrite Y

con un poco di vino greco. Ponerlo dipoi al sole. Provare se vole tirare si non tornaritile^a ad serrare^b sempre. Et se per^c questo non si move l'acqua pigliarite un turzo della fronda^d della geta^e o foglia molle et pistaretela^f, et di quello succo ponerrite in ciascuna ventana doe o tre gotte. Ponerritilo poi al sole. Se li donasse angustia et molestia rusciarete la faccia con acqua tepida. Da poi faritelo tirare se volera, se non, tornarite al serrare delle ventane.

Altro remedio ad questo.//

(f.VIIr) Se questo non basta pigliarite la herba che si chiama strasisagria^g. Mondaritene cinque o sei grana. Poneritili dipoi dentro uno panno de lino necto et che sia usato, purché non sia stato panno de donna et maccate^h un poco dicti grani de strasisagria dentro dicto panno. Lo ponerite dentroⁱ una scutella ove sia un poco de lacte, et se non un poco de acqua tepida et^j exprimerite bene dicta strasisagria^k fin^l tanto ne sia andato^m de quella substantia in l'acqua o lacte. Da poi lo

---

^a tornaritile] teneritile Y, tornarceli E

^b serrare] servare Y

^c per *om.* P₂

^d della fronda *om.* E

^e geta] beida Y, beita P₁, P₂

^f pistaretela] pastaretela Y, piotaretela P₂

^g strasisagria] strasifragria E

^h maccate] maccariti Y, ammaccate P₂

ⁱ dentro] in Y

^j la *add.* Y

^k dentro...strasisagria *om.* P₂

^l fin] fine in Y

^m andato *om.* E

farite tepido et^a ponerite ad ciascuna ventana doe o tre gotte. Poneritelo^b al sole^c. Purgarà, et se per ventura lo falcone se angustiasse troppo che non lo possesse^d patere, li rusciarite la faccia como de sopra è dicto, con acqua tepida. Tucti^e questi rimedi sono violenti et devenose excusare se non in necessità.

Acqua de spetie como se fa et quando se deve dare.//

(f.VIIv) Sonce^f altri rimedi simili ad questi, cioè, pigliare arruca macinata o^g ben pista et pastata con un poco di mele stricarli·nde^h lo palato: ancora che li·ndeⁱ reste un poco non è se non bene. Ponerlo poi^j poi^j al sole, farallo ben purgare. Tucto è violento, et per questo se^k deveno refugire et evitare. Et quantunca se faczano questi remedi non si d<e>veno lassare le pilole uno giorno interpo^l un altro et quando l'una^m et quando l'altre sempre con discretioneⁿ. Et se lo falcone in questo metzo passasse affanno in lo digerire del^o pasto se deve dare

---

^a et] o Y

^b ponerite ad...Poneritelo *om.* P₂

^c et *add.* Y

^d possesse] potesse Y

^e Tucti *om.* E

^f sonce] sono P₂, sonnoce E

^g o *interl. sup.*

^h stricarlinde] stricandole Y, P₁, P₂

ⁱ n·de *om.* P₂

^j poi] di poi Y, da poi P₁

^k se *repetida* P₂

^l interpo] inteypo E

^m et quando l'una *om.* E

ⁿ discretione] descriptione E

^o del] dal P₂

quello che mangiarà alcuna volta passato et bagniato con acqua di spetie, la quale si fa in questa maniera:

Acqua de spetie^a

Cannella, nuce muscata, gariofali, macis o fiore de macis, spica. Havendo dicte cose o la maior parte di quelle, le ponerite in^b un panno di lino netto// (f.VIIIr) et^c che non habbia servito a donna como supra^d è dicto et maccate^e le dicte cose et ligate in epso panno con uno spago longo. Le ponerite dentro una pignatella nova con acqua quanta sia necessaria. Ponerle al foco sopra le brase et, como se scalfa, tirarle per lo filo et exprimerle dintra la pignatella medesima doe o tre volte fin^f tanto habia dato un boglio. Caczarla dal foco et conservarla ben coperta, et in quella acqua fatta tepida bagnare lo pasto quando lo falcone ne^g habbia bisogno. Fa gran bene, conforta lo stomaco^h, adiuta la virtute digestiva. Se con questi remedi et pillole lo falcone non megliora, ante tenerà la testa emfiata et li lachrimali, se haverà a passare alli rimedi delli fochi, li quali se haveranno ad dare, visto lo falcone como sta, là ove saranno più necessari et //(f.VIIIv) primo in la bocca.

---

^a Acqua de spetie *m.e.* M, P₁; *om.* Y, E

^b in *om.* P₂

^c et *om.* E

^d supra] di sopra Y, P₁, P₂

^e maccate] macinate Y, mancate P₁, P₂

^f fin tanto] fine intanto Y, P₁

^g ne *om.* E

^h et *add.* E

Modo de dare foco alla bocca del falcone

Se lo palato starà infiato, darite lo foco dentro ove sarà necessario: in la grata della neffa, cioè in la rexa. *Primum* se dicta rexa sarà serrata, la apririte prima senza foco et vederite se dentro sarà cancro. Mundaritelo se è maturo con una cocchiara de corno de cervo, simile ad quella che io dedi^a a V. M. con le ungnie et coltello de dicto corno per lo^b svenare. Se altro dentro dicta rexa non ce fusse, donarite un piczolo foco legiero in la dicta rexa perché^c non se serri et se più ce ne bisognerà^d, donarete^e un bottonetto de foco in epso palato ad l'^funo lato et ad l'altro della rexa.

Altro modo de dare foco.

Lo principale foco che se ha de^g dare et che è necessario in questo caso si è quello delli occhi, lo quale se ha de^h //(f.IXr) dare ad tucti doi et se non in quello che ne haverà bisogno. Devese dare con bottone in quello vacante che è intra l'occhio et lo duro della neffa, dove sono li piletti. Dintro quello vacuo se deve dare lo bottone multo russo et focante perché passe et penetre però questo se deve fare con grande misura et discretione. Passata la pelle subito tornare la mano ad drieto,

---

^a dedi] donai Y

^b lo om. Y, P₁, P₂

^c perché] adziò che Y

^d ce ne bisognerà^{] ne farà bisogno Y}

^e donarete] darriti Y

^f l' om. P₂

^g de] da P₁, P₂

^h de] da P₂, E

altrimente seria periculo fare troppo grande male perché da qua^a avante non c'è più resistentia. Per quisti bottuni deve purgare et remediare lo falcone et serrare la bocca se la tenia^b aperta. Donati li fochi, se deve mettere dintra o mele rosato colato o burro.

Altro modo di foco.

Se con^c questo foco non cura si deveno donare altri fochi: uno in lo fronte^d sopra lo becco en la iuncta che è intra l'occhi; l'altro in lo coczo. Altro con una //(f.IXv) spingola d'oro focante, passare la neffa o ventane dall'^euna all'^faltra. Questi son li fochi^g ordinari se altri la necessità non ricercasse, como seriano alcuni fochi larghi sotta l'occhi. Et se con questo regimento et ordine de pillole et de foco lo falcone non cura, li possite fare la fossa; imperò che maiore deve essere lo male che^h tene invisibile che quello cheⁱ se monstra. Li fochi del coczo^j coczo^j et del fronte supradicti se deveno dare legieri, solamente che le penne siano brusate.

Della vertigine o male de cadere o de luna che sole venire ali falconi.

---

^a da qua] d'acqua Y, P₁, di acqua P₂

^b tenia] tonca E

^c con *om.* E

^d et *add.* E

^e dall'] o l' P₂

^f all'] o l' P₂

^g necessari et *add.* Y

^h che *om.* Y

ⁱ che *om.* Y

^j coczo] ozzo P₂

Sole venire ali falconi male de cadere o vertigine, simile al male della luna che soleno dire li cacziatori, el quale^a male dicono *ipsi*^b vene da acqua congelata in la testa. È una burla et dementia^c et questo lo monstra la //(f. Xr) experientia. Quando sonno morti fatene la notomia, si così se può dire, che li trovarite dentro, se non filandre, fave fiorite et mille posteume che lo cacziatore ignora et però, non ci^d può dare remedio nen^e ce lo donaria ancora che lo sapesse se ben lui fusse Galieno o Hyppocrate. Però io dirò quello che è consueto de farse^f per tal male de vertigine o male de cadere, o quello che io ce^g ho facto. Servato tucto lo regimento fino ali hultimi fochi che de sopra sonno dicti; inclusive se deveno fare sacchetti di miglio, dui grandi como la mano et uno sacchetto de rose. Quelli del miglio calefatti^h l'uno appresso l'altro in uno thianello necto in siccoⁱ. Li ponerite alla testa del falcone che tegnano^j fino alle spalle, refreddato l'uno tornato l'altro. Facto questo alcune volte ponerite lo sacchetto //(f.Xv) delle rose calefacto in acqua rosa^k o^l acqua commune; et bene spremuto, lo ponerite sopra la testa del falcone et così ligato, lo falcone, et piegato lo poneriti^m supra uno cossino perché si reposi. Da poi, dentro un gran

---

^a el quale] e quel P₂

^b ipsi] che P₂

^c et dementia *om.* P₂

^d ci] si P₁, Y, P₂

^e nèn] non P₂; né Y, E

^f farse] fare P₂

^g ce *om.* P₂

^h calefatti] ce le fate P₂

ⁱ sicco] suco E

^j tegnano] regano P₂, tengano Y, E

^k rosa] rosata Y

^l acqua rosa o *om.* E

^m lo poneriti *om.* E

capello tarterisco o de altra manera, ponere un sacchetto sottile di miglio, et ponercelo in testa. Pigliarlo sopra la mano se lo comportasse, se non levaretelo. Li pasti deveno essere boni, pochi et delicati, passati per l'acqua supradicta o per lacte de donna se non de asina o de capra. Devese ponere da là avante dentro un gallinaro dove sia mentastro, rosa marina, fenocchio, salvia, et de sopra seminato^a aniso scampato supra le herbe. Mettere lo falcone dintra et stea^b al ayro, et al sole, et ad metza serena. Questo è quello che per questo male se fa et ho facto. Però tucto è niente se non se provede alla causa donde lo male^c vene, la quale è occulta//(f.XI^r) et per questo, lo cacziatore, in quello che ignora ha de andare tentando et^d experimentando. Provedere al fecato se da là viene o^e, così medesimo, per filandra dintra o de fora. Facto lo discorso, vederà se indovinerà in la cura che tanto grande male pò esser certo viene da maiore male coperto, lo quale lo povero^f cacziatore dico de lettere^g et de scientia ignora et tene bene^h ragione de ignorareⁱ. De tucto dirò appresso in suo loco quello poco che^j ce^k so.

Al male del cancro.

---

^a *segueix asi cancel.*

^b stea] deve stare Y

^c lo male *rep.* E

^d et *om* P₂

^e o] et Y

^f povero] proverete E

^g lettere] lettere E

^h bene] bon E

ⁱ de ignorare *om.* E

^j che *om.* Y

^k ce *om.* P₂; che ce] che ·n ce E

Al cancro, lo discorso tucto supradicto se ha da fare; cioè, de purgare maxime el fecato, perché è male che viene da materia calda, et è da presumere che tal male vegna o dallo stomacho o dal fecato, come suole succedere ad li homini el male^a della bocca.

La cura del cancro.

La cura^b è purgare lo stomaco con le //(f.XIv) pillole et gerapigra como di sopra è dicto. Facto quello discorso se deve dare al falcone, per rinfrescare^c et mondare lo fecato, reubarbaro maccato in curaglio o polvericzato. Lo mangiare siano pasti freschi, coxe di pollastri o di pollastra iuvene passate per acqua de endivia dove sia reubarbaro, conservato in l'^dacqua di endivia in una carraffella de vitro ben serrata, al sole et alla serena o in acqua de borragine, de buglossa^e et^f de scabiosa o de sorva pilosa, la quale acqua è singularissima et multo cordiale. In queste acque bagnarite lo pasto. È singulare remedio al ficato. Da qua^g avante, lo que più se li ha da fare è darli alcuna nocte in lo curaglio un poco di polvere de corallo facta impalpabile. Così *etiam* dare un pocho de vitro ben macinato et passato per setaccio^h de seta sottilissimoⁱ per //(f.XIir) modo sia impalpabile. Ultra de darli in

---

^a come suole succedere ad li homini el male *om.* E

^b del cancro *add.* E

^c rinfrescare] rinfrescarlo Y

^d l' *om.* P₂

^e buglossa] buglora P₂

^f et] o P₁, Y,

^g Da qua¹ acqua P₂, ^{d'acqua} Y, da acqua E

^h setaccio] crivo P₂

ⁱ sottilissimo¹ subtilissimo Y

curaglio de^a dicta polvere, è^b bene darlinde^c la matina con uno poco di carne o in una pellecta quando dell'una et^d quando dell'altra. Fa grandissimo bene al male occulto, lo quale se ha de^e indivinare et altramente non si può provedere lo beneficio de queste polvere; è che mondano et purgano et consumano lo male coperto et la mala carne. Alcuna volta, alcuno budellecto de mele rosato colato per questo male è singulare. Questo è quello che per lo coperto ho praticato. Per quello de^f fora et ad quello se monstra tucto è curabile et legeramente, purché altro male dentro non ce sia.

De la cura del cancro^g

La forma è vulgare. Mundare con una palecta di corno di cervo o de penna de oqua se è maturo, altramente non toccare. Da poi, con un panno sot-/(f.XIIv) tile de lino necto che non sia de cosa de donna, voltato in lo digito, bagnato in vino greco che sia fino, lavare et assucare la bocca, servare questo ordine; revederlo un di si et l'altro no, secundo lo male sarà et recercarà. Se questo non ce basta, da poi che sarà levato lo maturo adiungerete in lo vino un poco de aloe. Toccarite così medesimo in quello loco con un poco de bambace ligata et advoltata ad uno capo de penna con un poco de succu de limoncello,

---

^a de] per P₂

^b è] et Y

^c darlinde] darline P₂

^d et om. P₂

^e de] da Y, P₁, P₂

^f de] che P₂

^g Della...cancro om. P₂

ove sia fuso un poco de sale. Et se non infonderite dicta bambace con un poco d'incaustro^a *sive* tinta. Et poi, in dicto loco ponerite un poco de polvere de vitro o^b un poco de alume brusato. Et se con tucto questo discorso non sanasse, quello che io ho adoperato è stato donare^c cauteri de foco per tucti questi lochi dove sono le ampulle, o del cancro o del male della bocca, tenendo sempre un digito della mano manca dintra //(f.XIIIr) la bocca del falcone guardandoli la lingua perché lo foco non la toccasse.

Che li cauteri deveno essere d'oro.

Questi cauteri et tucti li altri supra dicti deveno essere de oro perché^d falcone sente manco lesione.

Della sagnia delli falconi

È vero perché ne ho vista la experientia, como sa^e la M.^{ta} V. che lo vidde in Puglia che in simile necessitate sole fare gran bene la sagnia o delle unghie tagliandole in trunco perché di li^f discorra^g el sangue et lo male evapori, o sagnarlo^h dalla vena della coxa che passe alla parteⁱ

---

^a incaustro] inchiostro Y, P₁

^b o] o vero Y

^c li *add.* Y

^d perché] per P₂

^e sa] fa P₂

^f di li] da là P₁, di là P₂

^g di li discorra] dalla habia da scorrere Y

^h sagnarlo] sagni E

ⁱ dalla...parte *om.* E

dintra^a del genocchio. Con questa cura sanò quello, como la .M.^{ta} V. se recorda, in Foggia. Questo è quello che per questo male al presente me recorda.

Al male delle orecchie

Al male delle aurette l'ordine è tucto lo supradicto. Se lo cancro o //(f.XIIIv) gormicze se monstrano, mondarle. Da poi ponere mele rosato colato et sence possesse^b stare un poco de cala, non seria se non migliore. Et serrà multo utile se in lo mele rosato colato ce sarà succo de agrimonia, la quale è multo singulare. Como se fa dicto succo non ce daranno ricapito tucti li mali cacziatori.

Modo di fare il succo della agrimonia

La forma è: Pistata la agrimonia; perché da sé è tanto stiptica^c che de^d epsa^e non si caczaria^f succo, incorporarli di sopra un poco de mele rosato colato. Retornare a pistarlo bene, poi caczare^g quella pasta et ponerla in uno panno de lino sottile, como di sopra è dicto, et spremerlo et torcerlo^h forte et di quello liquore che uscirà fora ponerne dentro la orecchia del falcone. Fa grandissimo beneficio intendendo

---

^a dintra] de dentro Y, dentro P₁

^b possesse] potesse P₂

^c stiptica] stitica Y, P₁, P₂

^d de] da P₂

^e de epsa om. Y

^f non si caczaria] non se ·nde caccia Y, coglieria P₂, cachira E

^g caczarne] cogliere P₂

^h -lo om. Y

però, che sia precesso prima l'ordine supradicto //(f.XIVr) de havere purgato lo corpo del falcone.

Al^a male de aurecchie

Se la orecchia sarà per ventura chiusa et infiata con lo male coperto, quello che se deve fare^b è confortarla. Ponerce dentro un poco di sayme de urso fuso et tepido perché non brusi. Da poi facto questo due o tre dì, se deve mettere un^c sacchetto de cime di ruta in questa forma: ponerite lo sacchetto dentro un capello grande et smesurato per forma che ce^d cappia el falcone, et lo sacchetto^e sia così grande che li venga ad toccare l'orecchia dove tenerà lo male. Metteretelo al falcone per modo che^f tocchi continuamente et revederilo^g spisso. Lo beneficio de dicto sacchetto deve essere tirare lo humore de fore, et in eo casu devite mutare lo sacchetto. Et quando lo humore sarà incomenzato ad profluere^h lo assucherite cum bambace, et in quella hora farite //(f.XIVv) la medicina dello mele rosato colato supra dicta. Questo è quello che me occorre ad tal male. È vero perché lo corpo se possa direⁱ ben purgato se deve donare al falcone una bossa. Facto lo

---

^a al] ad Y

^b *restituim fare perquè és a la resta de testimonis*

^c un] ut P₁

^d che ce] che ·n ce E

^e sacchetto] cappetto E

^f ce *add.* P₁, P₂, Y; ·n ce E

^g revederilo] revederlo Y, P₁

^h profluere] prosilverere E

ⁱ essere *add.* Y

discorso, però, della gerapigra et benché lo dare la^a bossa sia cosa vulgare, pur perché intra li cacziatori de V. M.^{ta} non se usa, ne farò qua^b metione del modo como se deve dare.

Modo de dare la bossa

La forma è pigliare cennere de sarmenti passata et cernuta per setacio de seta^c sottile, tre parte. Una parte de aloè, un'altra parte de pepe, che tucto sia ben pes<t>ato^d et factone polvere, un poco di sale ben pisto, alcuni fili di zafarana tagliati minuti. Mescolare omne^e cosa insieme, poi ponerite dentro tre o quattro gutte^f de olio, da poi ci ponerite un poco de grassa de carne salata di dui o tre anni, la quale se ha a pigliare radendo con un coltello del bianco, che non ci sia niente magro. Mescolarlo insieme et incorporarlo //(f.XVr) tucto, et de dicte cose prenderete tanto quanto fusse una bona amendola. Poneritelo dentro una tela o rite de capretto o dentro una pellotta^g de pollastro. Plicaritela gentilmente et ligaretela ad dui capi, et ancora in meczo^h. Resti lunghetta et non rotunda; et se defora havesse toccato della amaritudine dello aloèⁱ, la unterite con un poco della supradicta grassa. Daritela al falcone, caleritela dentro et de fora quanto più se possa.

---

^a la] dela Y

^b qua] icqua E

^c de seta *om.* P₂

^d pes<t>ato] pesato Y, P₁, P₂, E

^e omne] ogni P₂

^f gucce] gliotte Y

^g pellotta] pelletta Y

^h che *add.* Y

ⁱ *il-legible al ms. Integració a partir de Y, E aloè; alce P₁, P₂*

Farlo tirare finché ne voglia, non lassarlo della mano mai tenendol^a sempre^b in parole. Cusi dirò perché più la^c tegna, imperò che quanto più la tenerà li farà maggior utile et beneficio. Quando la retorerà et buyterà lo metterite in la barra al sole et se tal medicina haverà facto il suo dovere, non solamente deve buctare la posteuma, ma ancora deve buttare la paratura dal^d stomacho. Quello che da poi se deve fare è^e bruffarli la bocca con acqua se è girifalco sacro o laneri; se è //(f.XVv) gentile o pelegriano monstraritili l'acqua. Piglieralla di buona voglia ancora che sia de matina, il quale bere non li farà poco utile alché si deveriano usare tucti li falconi laneri. Imperò che ne stariano molto più sani.

Ad nuvoli cataratti et altri mali che se fanno in li occhi.

Tornando al capo sol venire alli falconi male in li occhi, de ché se causano nuvole o cataratte. La cura è, como hanno visto li cacciatori della M.^{ta} V., li pilole de lagari^f, aloe et reubarbaro pastato con suco di finocchio qual se voleno dare una nocte si^g altra no. Tre pilole o^h una grande quanto uno cicero, secundo ne haverà bisogno el falcone. Et la nocte che non le si daranno le pilole devite donare, intra lo coraglio, alcune cime de finocchi et *etiam* ogni dì, con una pennetta, devete

---

^a tenendol] tenendo E

^b sempre *om.* E

^c la *om.* P₂

^d dal] del Y, E

^e è] ei Y

^f lagari] legari P₂

^g et l' *add.* Y, l' *add.* P₂

^h o *om.* E

bagnare li //(f.XVIr)occhi del falcone con succu di finocchi. Con questo sulo remedio, tal male se pò sanare et con questa cura sanai io li falcuni de .V. M.^{ta} e^a quali^b tenni infirmi de tal male in questa città di Napoli. Et non si maravigli .V. M.^{ta} se lo finocchio ha tante virtute. Imperò che io trovo per molti versi di medicina celebrato essere lo finocchio, li versi son questi:

Bis duo dat marathum febres fugat atque venenum.

Confortat stomachum, lumen quoque reddit acutum

Ad disfecta^c o tela che suole venire alli occhi delli falconi.

Et se per ventura in li occhi ce havia disfecta o tela che con questo non si potessi curare, lo remedio è questo: piglerite sale sottile et poneritevelo in la bocca, et quando sarà squagliato con una penna ponerite del dicto sale *cum* la saliva^d in li occhi. Se questo non ce //(f.XVIv) bastasse pigliarite corallo ben^e polverizzato et zucchero candio^f, et poneritelo in li occhi con suco di cime di lentisco, tutia et antimonio^g. Et allo ultimo como tucto questo non bastasse, che tucto se deve experimentare, ce ponerite un poco di sterco humano che sia ben secco et fatene pulvere; ce ponerite de^h liquore o oglio che sole cadere

---

^a e'] li Y

^b io *add.* E

^c disfecta] difetta P₂. *Segueix* che *cancel.* M

^d saliva] salvia Y, P₁, P₂

^e ben] bianco P₂

^f candio] candido Y

^g antimonio] tantimonia E

^h de] del E

del sagime^a o grassa che cade della quaglia. Ponerle ·n^bde sopra è molto utile. Tucte queste medicine si deveno experimentar, ciascuna da^c per sè, et continuare quella con che lo falcone se troverà^d meglio^e.

Et perché parliamo delli occhi recorderò de quello sol seguire alli falconi, cioè, che soleno havere qualche ferita de agrune o de ruscello in la pupilla dell'occhio. Et se questo è non ne^f bisogna havere speranza. Imperò che quando la pupilla è offesa^g, l'^hocchio è incurabile. Se la ferita è//(f.XVIIr) nel bianco dell'occhio, ancora che fussi devacato tucto, già saⁱ la M.^{ta} V. la medicina secundo ho inteso da da Quella. Pur per ricordarcela, la medicina di tal male è la herba della rendina, la quale si sol fare in li prati. È herba minuta et bassa et poco se alza da terra; fa lo fiore bianchetto, pare che siano bambacinetti sparsi supra ipsa^j. Questa tale herba se vole pistare et mettere dello suco intra^k l'occhio, et ultra questo ci volite ponere della herba pista, et da poi lo incapellerite perché non se la lieve^l. Sanerà perfectamente et l'occhio si tornerà ad empire et, se da poi ci^m restassi alcuno nuvolo o cataratto, lo remedio è scripto de supra.

---

^a sagime] saime Y

^b ·n om. P₂

^c da omm. E

^d troverà] trova E

^e Remedi a ferite de occhio *add. titol* E

^f ne] me Y, om. P₂

^g è offesa om. Y

^h l'] dell' Y

ⁱ sa] sape Y

^j supra ipsa] supra de epsa Y, P₁, sopra di essa P₂

^k intra] dentro E

^l lieve] leva Y, P₁, P₂

^m ci] si Y

Del male delle filandre et della cura d'esse.

La generale pestilentia delli falconi et^a quella della quale meno si ponno guardare li cazzatori sonno le filandre, et primo de quello che soleno havere li fal-//(f.XVIIv) cuni al stomaco. Et perché tucto homo le sa curare quelle dello stomaco passerò legeramente^b dicendo solo la medicina, cioè, suco de nassentio, suco de menta, de porchiacche in uno budelletto^c per la matina, curagli de cime de nassentio^d *cum* sementella dentro, corno di cervo^e brusato. Indico. Tucte queste cose sonno vulgari, et mille altri, però como se deve dare gerapigra se volete *epsa* facza l'operatione sua^f in li filandre così como de se medesima sole fare. Dariti *primum*^g sei o septe nocte alla fila zafarana quanto uno cicero pulverizzato intra li digiti et passato li dicti octo di^h per lo matino dariteli la gerapigra. La nocte però innante, li voliti havere donato la sementella in pillole como de supra è dicto che siano grosse como nucelle, et lassaritele stare alla serena in loco che l'acqua non le tocche et poi, //(f.XVIIIr) inⁱ la matina, li darite seguendo l'ordine supradicto de sbruffare la bocca o^j monstrareteli l'acqua.

---

^a et] è Y

^b legeramente] largamente P₂

^c budelletto] budello E

^d nassentio] messentio E

^e di cervo *om.* E

^f stia *add.* Y

^g *primum*] prima Y

^h di *om.* P₂

ⁱ in *om.* Y, P₂

^j o] et Y

Le pilole de mirra, aloe et agarico impastate con suco di nassentio sono
singulari et di questo non più perché è vulgare.

Rimedio alle filandre che sonno fora dello stomaco
et son più forte de curare de le^a altre

Sonoce^b altre filandre che si fanno fora del stomaco et queste tali son
vera pestilentia delli falconi et causa di tucti li^c mali, de acqua, de
cancro, de gormicze et de tucti li altri. La cura de *ipsi*, o quello che io
di mia fantasia ho accustumato de fare et praticare et^d per ventura sulo
et primo in la nostra terra, sono stati li bagni et impiastri alle spalle et
sopra le reni facti in questo modo: suco di nassentio, de menta,
del'herba persicara, de coste di //(f.XVIIIv) cauli^e rossi, de
porchiacche, de cipulle, delle fronde del persico. Poneriti dicti suchi in
uno vassello et di sopra ci^f ponerite aceto bianco finissimo; da poi ci^g
ponerete fele de bove et quando queste cose saranno in ordine
apparicchiarete le polvere infrascripte de lupini amari, de aloe, della
persicara, delle frondi del persico seccate et^h facte polvere, sementella.
Facto questo praeparatorio se deve pigliare una tovagliolaⁱ doppia de

---

^a le *om.* E

^b sonoce] sono P₂

^c li *om.* Y, P₁, P₂

^d et] o Y

^e cauli] cavole E

^f ci] nie E

^g ci] rie E

^h et *repetit*

ⁱ tovagliola] tovaglia P₁, P₂

longo, in meczzo de epsa mettere^a della pasta de tucte le herbe supradicte, pistate sbruffateli di quelli suchi onde^b già è stato lo aceto et el fele de bove, et fate^c per modo che^d ce ·nde^e sia che basti et basterà se è tanto quanto una tacza o scutella. Questa tovagliola^f così como sta con la pasta la metterite supra la bocca^g de una pignatta dove sia acqua calda, et questo si fa per tenere lo impiastro caldo. Da poi piglierite lo falcone dextra-//(f.XIXr) mente et ligareteli^h le gambe, et bagnariteliⁱ la schiena et dorso con li suchi supradicti con una spungia, tanto che non solo le penne siano bagniate ma *ipso*^j falcone ne sia bene assuppato. Dico in la schiena o supra li rugnioni, che suole essere^k li lochi suspecti delle filandre. Facto questo, li polveri supradecti si deveno pigliare et ponere supra lo loco scoperto incomenzando dalla polvere de persicara, de persico, sementella; et da poi le altre, palpando et accostandoli bene con la carne. Da poi pigliare la tovagliola et voltare le herbe sopra la schiena, dare volta intra le ale et supra lo pecto delli falconi alla tovagliola; et da^l poi serrate le ale, et supra^m esse dare altra volta et altra se mistieriⁿ sarà^a. Fermato^b così^c lo

---

^a mettere] metterete E

^b onde] dove E

^c che *add.* E

^d che *om.* E

^e de *om.* P₂

^f tovagliola] tovaglia P₁, P₂

^g la bocca *m. d.*

^h ligareteli] ligaritele E

ⁱ bagnariteli] bagnaritele E

^j ipso] lo P₂

^k o supra...essere *om.* P₂

^l da *om.* P₂

^m a *add.* E

ⁿ mistieri] bisogno P₂

se gli deve donare subito uno budellecto de suco de nassentio, sulo o^d de menta^e, che sia ligato lo sacchetto alli capi^f et unctato con un //(f.XIXv) poco de olio in maniera che le filandre tengano remedio^g dintra et de fora. Deve stare lo falcone cosi plegato due o tre^h hore, se tanto lo porrà comportareⁱ. Remedio è singulare como potrà Vostra Magistà intendere da suoi fisici. È vero non se deve sperare far questa cura quando lo falcone decaduto et inflacchito ma subito che se ha recelo et^j dubio del male, mentre che lo falcone sta in la virtù sua perché un giorno solo non^k basta a curare tanto male.

Restame altro di quello^l ho usato che è un breve del quale me pare havere visto miraculi. Havese da dire tenendo la mano sopra la schiena delo falcone per qualche persona degnia, et basta la mano del caczatore purché lui ce voglia dare fede. Lo breve è questo: Face<n>do p<ri>mo lo signo dela // (f.XXr) croce + *in nomime patris + et fili + et spiritus sancti + Amen. Lectio libri Job. Dum apponant super me nocentes: ut edant carnes meas : qui tribulant me inimici mei ipsi infirmati sunt et ceciderunt. Job vermes habuit et mortui sunt. Ita isti tui vermes*

---

^a sarà] farà Y

^b Fermato] formato E

^c cosi] acusi E

^d o] e P₂

^e menta] amenta P₂

^f alli capi] ale cante E

^g che...remedio *om.* P₂

^h o tre *om.* P₂

ⁱ comportare] sopportare E

^j recelo et *om.* P₂, et] è Y

^k non *om.* P₂

^l che *add.* P₂

morientur: et in aquam convertantur. In nomine omnipotentis dei + patris + filii + et spiritus sancti + Amen.

Dicto supra la schina^a, scripto in uno pergamino multo subtile, se deve ligare in la gamba del falcone dentro lo geto o dentro lo coyrecto della sonaglia^b, dove ho costumato io de ligarlo. Et in questo modo fate che lo porte sempre. Vedenose unde grande experientie, maxime in quelli che^c ce donano bona^d fede como se deve fare, perché le parole sono sancte et bone.

Poiché sonno in mentione^e de cura //(f.XXv) de pinna o de emplastro ne dirò una singulare quale me successe. Trovandome io per morbo et pestilentia in le terre^f di mio frate messer Berenguere Mercader^g, baglio^h general di quel regno, haviaⁱ a passar tempo in la caccia que possia che era de lepra o^j pernice^k. La sorte me portò, si como sole^l, li altri^m desastri volando una lepra con una moltitudine di cani et con uno falcon gentile. Da poi de havere passato per *epsa* tre o quattro volte, lo

---

^a supra la schina] supra la schiena P₁, questo sopra P₂

^b *Inicialment havia escrit sogaglia, però després escriu n en inter. sup.sobre la primera g lleument tatxada.*

^c n add. E

^d bona om. Y

^e in mentione] inventioni P₂

^f le terre] la terra E

^g Berenguere Mercader] Berenguere Mercador E

^h Mercader, baglio om. P₂

ⁱ havia om. P₂

^j de add. Y

^k que...pernice om. P₂

^l intervenire add. Y

^m altri om. Y

falcone la travò^a et, tenendola^b, la moltitudine delli cani passò supra lo falcone et lo revoltaro sopra sotto più volte, et un braccio prese lo falcone per la schiena. Non che se monstrasse sangue o ferita se non le bave del cane. Iuncto che fui là^c trovai lo falcone più morto che vivo assettato sopra la coda^d destesa et supra le ginocchi, con un asmo^e lo maior del mundo che paria li dovesse uscire l'anima con sangue per la bocca et per le nasque^f. Por-/(f.XXI^r) taimelo^g al castello, donde^h era lontano un miglio, in la fauda de uno delli cacziatori; arrivato, li donai subitoⁱ una presa de bon Mesue dentro un core de piccione. Posilo in una camera obscura desligato in terra sopra un tappito; il falcone, con quella angonia tre di continuati senza mai havere un momento de riposo, con quello asmo^j et con quello movimento de battere l'ale, como facea in quello puncto che fo levato de^k terra. Continuando io tucti li tre di le prese del Mesue. Un matino, fantasiando come lo porria migliore adiutare, como dice lo filosofo *vexatio dat intellectum*, pensai soccorrerlo alle spalle, là dove si monstravano le bave del cane, existimando^l che le costelle che sonno là molto propinque, che de sopra non c'è altro che la pelle^m, deviano essere ropte secundo la

---

^a la travò] lassavo P₂, trovò E

^b la *om.* Y

^c là *om.* P₂

^d coda] cola P₂

^e asmo] asino P₂, mormorio Y,

^f nasque] nasche P₁, Y, E

^g portaimelo] portandolo P₁, P₂, Y,

^h donde] dove Y, dopno E

ⁱ subito *om.* E

^j asmo] asino P₂

^k de] da E

^l existimando] e stimando P₂

^m che de...pelle *om.* P₂

angunia grande che lo falcone tenia. Et lo Mesue //(f.XXIv) ancora che preservasse lo sangue da putrefactione; però la operatione, là dove era bisogno, non possa fare presta^a. Deliberai forficare^b lo loco offeso et^c metterce^d uno empiastro con lo quale, se fare se potesse migliore et^e più prestamente, se provedesse alla necessità. Occursemel masturgo^f lo quale sole fare, como la experientia monstra^g, operatione singulare. Ficine^h havere subito de verde et de sicco. Lo sicco senza torrare, lo feci pistare et polverizzare, et del verde ben pistato cacziare il suco. Pensai poi con che lo havia deⁱ incorporare accioché restasse sopra lo loco offeso^j. Pensai^k dovere essere bono bianco de ovo, et perché da sè è friddo ci feci mescolare un poco de acqua ardente quale avesse ad temperare la freddetza del bianco dello ovo. Et in questo modo per confortare^l, bene sbactuto lo bianco dell'ovo //(f.XXIIr) ci feci mescolare del suco del masturzo^m; et preso lo falcone et forficataⁿ tucta la schiena feci sponzare^o con quello bianco de ovo^p, acqua ardente^q et

---

^a presta] questa P₂

^b forficare] forsicare P₂

^c et] o E

^d metterce] metere P₂

^e et] o P₂

^f masturgo] masturço P₁ masturzoY

^g monstra] dimostra E

^h Ficine] ficeme Y

ⁱ de] da P₂, Y,

^j offeso *om.* E

^k Pensai *om.* Y

^l sia *add.* Y

^m masturzo] mastruczo E

ⁿ forficata] fortificata P₁, P₂, Y

^o sponzare] sporzare P₂

^p de ovo *om.* P₂

^q ardente] forte E

suco, tucto mescolato. Fatto questo, feci stendere sopra^a lo falcone la polvere della semente del nasturzo^b in lo loco dove era bagnata, accostandola con la mano per tucta la carne. Da poi ce posi, de sopra, dell'erba del nasturzo^c pistata senza caczarne^d lo suco; poi, scalfata una tovagliola la feci ponere sopra la schiena, donata la volta sopra del^e pecto del falcone et non^f niente sopra le ale per la grande bascia^g et congoscia del falcone. Non stette molto in dicta infasciatura perché non la possa comportare, tanto era lo dolore che tenia. Disfasciailo che non stette dentro la tovaglia più d'uno *miserere*. Disligato^h lo bianco dell'ovo *cum*ⁱ lo caldo havia afferrato et incorporatosi bene //(f.XXIIv) con le polvere, et le herbe per se medesime se tenero lo falcone non fando^j motivo alcuno, così como per lo suo male non potia fare. Serà^k questa cosa che per ventura per li altri cacziatori così legieramente non se crederia però io con la M.V. non penso havere sì poco credito, imperò che in alcuno tempo mai me ha^l conosciuto mendace. Non passarón due hore, lo falcone hebbe rimedio et in quella nocte fu quasi libero dello dolore et basca^m. Vero è che quando li posi

---

^a sopra *om.* P₂

^b nasturzo] nastruczo E

^c nasturzo] mastruczo E

^d caczarne] cacciare P₂, cavarne Y

^e del] lo Y

^f non *om.* P₂

^g bascia] basca P₁, P₂, Y

^h Disligato] disligatolo Y

ⁱ *cum*] con Y

^j fando] facendo P₂

^k Serà] Si era P₂

^l ha] have Y

^m *Esmenem la lliçó basta del ms. per basca, pel sentit del text.* Y, E també llegeixen basca.

lo impiastro li donai per bocca una presa de bon Mesue. Mangiò da là avante^a per lo^b suo beccho. Comenzò ad pigliare curagli et dentra *ipsi*^c ci ponia del nasturzo^d torrato et *tandem*^e lo falcone fo prestamente curato; et ancora che vintiuno di basta ad saldare^f tucta ruptura del falcone, io^g lo feci stare per lo gran cascamento che tenia ben quaranta di^h. Passati, li monstrei l'acqua et il sole. Volao miglior che mai. // (f.XXIIIr) Ho voluto, Ser.^{mo} S. usarelo quaⁱ et havere ragionato con V.M. un poco de questa cura sì singulare a talché li cacziatori de V. M^{ta}^j in alcuna cosa se ne^k possino adiutare.

Ad calcina et male de pietra

Vene altro male ali falconi che è calcina o pietra, et de quello se^l seguita lo caricare la^m testa de acqua. La cura è usare cose lenitive come sonno olio, ove sia un poco di mele o di zuccaro pulverizzato darli ·ndeⁿ de mattino^o in uno budellecto o bangnare ·nde^p lo^a pasto.

---

^a Mangiò...avante *om.* E

^b lo *om.* P₂

^c ipsi *om.* P₂

^d nasturzo] mastroczo E

^e tandem] *om.* P₂, tando E

^f saldare] soldare E

^g *escrit a m. e. fora de la caixa d'escriptura.*

^h di *interlinial sup. escrit per una altra mà. Om.* P₁, P₂, Y

ⁱ usarelo qua] usare l'acqua] P₂

^j de V. ^{Mta} *om.* P₂

^k sene] sende Y

^l se] ne Y

^m la] dela Y

ⁿ de *om.* P₂, E

^o de mattino] la matina Y

^p nde] *om.* P₂, ndo E

Burro de vacca frisco, se^b se ne^c può havere, se non de quello si troverà, lavato con tante acque che torne bianco, et de quello^d burro pastato con un poco de zuccaro è bono et^e singulare darne al falcone. Più avante in la sera dentro in^f lo^g curaglio, psylio minuto et fini greci^h torrati dare ·ndeⁱ al falcone fa grandissimo beneficio. El dì seguente le volite lavare el pasto con acqua destillata di radice. //(f.XXIIIv) La sera li darite semente di petrusino insieme *cum*^j lo psilio minuto, et questo è quello che se deve continuare. Lo dì seguente quello che mangierà lo falcone sia bagnato in bianco de ovo bene^k sbactuto et gettata la schiuma. Queste sonno^l cose tucte provate et singolari, et^m se per ventura la petraⁿ serà grossa et^o non^p possesse^q uscire^r ha da essere adiutato, lo falcone, con una cala del grasso della carne salata facta longa et rotunda, untata con un poco de olio; mettercela^s per lo fundamento, lo quale laverite prima con un poco de acqua tepida. Se fosse lo falcone imbractato et sicco di calcine, teneritili la dicta

---

^a lo *om.* E

^b se *om.* P₂

^c se ne] sende Y

^d quello] questo P₂

^e et] è P₁, Y

^f in *om.* E

^g dentro in lo] nel P₂

^h fini greci] fenigrecito E

ⁱ dare ·nde] darene P₂

^j *cum* repetit P₁

^k bene *om.* P₂

^l le *add.* Y

^m et *om.* E

ⁿ petra] penna P₂

^o petra...et *om.* P₂

^p non *om.* E

^q possesse] potesse P₂, Y

^r per essere grossa *add.* P₂

^s mettercela] metterlo P₂

subposta così un poco. Se con questa sopposta non buitasse^a la petra, li devite^b adiutare un poco con le mano, spremendo^c in iuso et continuamente lo regimento supradicto, et alcuna volta la nocte lo ponerite //(f.XXIVr) in lo curaglio psylio minuto et^d alcuna altra^e cosa...zuccaro candio polverizzato. Et questo è quello che in tale male me occorre et io^f ho experimentato.

Ad falcone che butta sangue per basso

Soleno gettare sangue per^g lo fundamento o per cascamento, o per colpo receputo, o per cascata o vena ropta. Se^h per colpo o cascamento liⁱ donerite^j una presa di ben Mesue et nasturzo come di sopra è dicto, o li darite la consolda^k deli cacziaturi, la quale è questa:

Mumia quanto una nucella.

Pecegreca quanto un terzo di nucella.

Herba margarita la quarta parte.

Psylio minuto la quarta parte^l

Sementa de nasturzo^m la octava parte.

---

^a buitasse] buttase E

^b li devite] lo diveti E

^c spremendo *om.* Y

^d et *om.* E

^e altra *om.* P₂

^f et io *om.* E

^g basso o vero *add.* Y

^h è *add.* Y

ⁱ li] lo E

^j le donerite *add.* E

^k consolda] consolida P₁, P₂, Y

^l Psylio...parte *om.* Y

^m nasturzo] mastruczo E

La dicta sementa sole^a essere torrata, tucte^b queste pulverizzate et^c mescolate fanno consolda praedicta, la quale è singularissima a tucte rop-//(f.XXIVv) ture et cascamenti de falconi o d'altro aucello. Et universalmente^d ad tucte rompiture^e con ale et gambe di falconi et altri aucelli.

Se fusse una ruptura prenderite sangue de dracone ben pulverizzato; per lo mattino li ·nde^f dariti dentro una pellecta de pollastro o in uno budelletto mettendoc^g un poco de latte, o la darite in la sera dentro in^h lo curaglio.

Ad falcone o sparviero che butta pasto

Soleno molte volte rendere la gorga et lo homo non sa perché. Etⁱ tal volta è per lo male sopradicto, o lo falcone serà desrupto, o per altra indispositione o male coperto. Avante de venire a dare alcuna medicina, homo^j deve provedere in quanto sarà possibile che lo falcone falcone habbia bona virtù. Et lo remedio è questo: che quel poco che se haverà da dare ad^k mangiare al falcone sia de piccione o turtura o gatto, el //(f.XXVr) qual pasto passerite o bagnarite per l'acqua delle

---

^a sole] vole P₁, P₂, Y, E

^b tucte om. E

^c et om. E

^d universalmente] veresimente E

^e et cascamenti...ad tucte rompiture] om. Y

^f li ·nde] ne li P₁, Y; li darete P₂

^g mettendoc] mettendo ·nce E

^h in om. P₂

ⁱ Et] è Y

^j homo] l'homo P₂ Y

^k ad] di P₂

spetie supradicte o bagnarite dicto pasto dentro^a lacte, havuta primo descriptione^b che tal male non venga per scalfamento che quando questo fosse el pasto non se deve bagnare se non con lacte. Et perché dello lacte in molti casi et infirmità lo cacziator se ha da aiutare et valere, farò mentione qua^c qual deve essere lo principale lacte et in che modo se ha da dare.

Modo como se deve dare lacte nen quale^d

Delli lacti lo primo et principale et^e migliore de tucti è quello della donna, lo secundo quello della asina, lo terzo quello della capra. La forma o dove^f deve essere questa, se fare si può, mungerlo in quello puncto se ha da dare, imperò che lo lacte da sè è di facile corruptione et perché facza utile et proficto^g se deve pigliare in questo modo: havere uno vasello dove sia acqua calda et dentro quella aqua tenere //(f.XXVv) un gotto necto vacante et dentro quello gotto devite mungiere l'asina o capra. Et così calda se caso con la cascata dello falcone lo ricerca^h, poneriteⁱ dicto lacte con lo sangue dello dragone o in lo pasto^j in lo budellecto, se fosse per cascamento o vena ropta^k et

---

^a lo *add.* lacte P₁, P₂, Y

^b descriptione] descretionem, P₁, discretione Y

^c qua *om.* P₂

^d se...quale] si deve dare il latte P₂

^e et] el Y

^f o dove *om.* Y

^g et proficto *om.* P₂

^h ricerca] ricercherà E

ⁱ ponerite *repetit.*

^j o *add.* Y, P₂

^k o vena ropta] o vero per ruptura Y; vera P₁

quando fusse per rendere lo pasto si deve donare lo lacte sulo al falcone o lo pasto bagnato in *epso*, et^a ciascuna volta ne darite un poco fin tanto^b che sia ritornato la^c virtù al falcone. Imperò che confortata^d dicta virtù al falcone^e, sarà libero dal male de rendere el pasto.

Del male del pantascio che sole venire ali falconi
ma più ad asturi et sparveri

Al dicto male de^f pantascio, quello che io ce so è questo: prenderite passule et fico bianche secche^g et faretele bullire in acqua; da poi le cavarite da là^h et dentro una scutella, con le manu //(f.XXVIr) le disfarite tucte. Da poi le tornerite ad fare buglire in quella medesima pignatella, cularitelo poi con un panno sottile et in quella colatura mescolarite della polvere del corallo bianco ben polverizzato et in dicta aqua et polvere bagnarite lo pasto. Daritele oltra questo qualche volta rosso d'ovo, frisco si como escieⁱ dalla gallina. Alcuna altra volta li darite lo pasto bagnato in distillatura di ciamaruche bianche facte in questo modo: piglierete le ciamaruche bianche et le amaccherite, poi le ponerite dentro un panno bianco, che non siano panni de donna, et

---

^a et *om.* E

^b fin tanto] fine in tanto P₁, Y

^c la] detta E

^d *escrit* conforteta i *després afegida a en int. sup sense tatxar la a.*

^e al falcone *om.* P₂, al falcone...falcone *om.* E

^f de *om.* P₂

^g secche *om.* P₂

^h da là *om.* P₂

ⁱ escie] uscio P₂

faritele stare appiccate con un filo et de sotta stea^a una tazza et de quello^b colerà bagnarite lo pasto.

Lo falcone o sparviero farite che dorma alla serena o in loco dove li tocchi mezza serena secundo el tempo. Mon-/(f.XXVIv) strareteli l'acqua spesso finché ne voglia per provare se vorrà bere.

Altra medicina ad^c dicto male

Prenderete coste di cauli^d russi se haverne porrite, et leveretene le fronde, et pistarete decte coste caczandone^e lo suco nel quale mescolarete zuccaro, scalfaritelo fintanto^f che incomenza a muovere lo boglio. Levaritelo dal foco^g et conservaretelo in una caraffella o, senza metterlo^h al foco, lo scalfariteⁱ al caldo del sole et ben serrato lo vassello^j, lo^k conservarite et quand<o> fus in una caraffella piccolina tenendolo in mano basta el caldo de ella^l ad conservarlo. La dicta medicina chiamano li medici *loch^m caulium*. Poneriteⁿ dentro della polvere dello curallo supradicto. Fa singulare operatione donandoline

---

^a stea] stenga Y

^b quello] che P₂

^c ad] al Y

^d cauli] cavole E

^e caczandone] cavandone P₁, P₂, Y

^f fintanto] fine in tanto P₁, Y, fin a tanto P₂

^g dal foco *om.* Y, P₁, P₂

^h metterlo] moverlo P₂

ⁱ scalfarite] scaldarite P₂

^j vassello] vaso P₂

^k lo *om.* P₂

^l ella] epsa Y, P₁, essa P₂

^m loch caulium] *ms.* boch caulium *corregim l'error del copista*

ⁿ Ponerite] poneritone E

lo pasto bagnato un giorno sì, altro non, secondo lo falcone lo comporterà^a.

Altra medicina in dicto male

Sterco di capretto factone polvere al //(f.XXVIIr) sole o al foco et dateline^b dentro lo pasto che è utilissimo.

Altra medicina a^c dicto male^d

Scorze de tucti li mirabolani^e, due dramme.

Limatura de aczaro, sei dramme.

Reubarbaro, una dramma.

Agarico, uno scropulo.

Sena, salgemma.

Siano facte pilole di tucte le supradicte cose pastate con mele rosato colato; et li cazzatori le useranno secondo la discretione loro.

Altra medicina ad^f dicto male

---

^a un giorno...comporterà. *om.* P₂

^b dateline] dandoline Y, P₂

^c a] in E

^d a...male *om.* P₂

^e *primerament escrit miraborani i després rectificat amb una l sobre la r*] miroballani
miroballani P₁, P₂

^f ad] al P₁, P₂, Y

Suco de regolitia^a in lo^b pasto è singularissima cosa o li ·nde^c darite,
della preparata che soleno tenere li spetiali, in lo curaglio.

Altra medicina in^d dicto male

Suco de cicoira, suco di cogliandro, suco de porchiacche. Usatene in lo
pasto et bagnatene; quello fa grandissimo utile et vale ad omne^e
oppilatione dello fele et del fecato delli falconi et sparveri.

Ad male di rompitura o ytroppico che se
//(f.XXVIIv) monstra sotta la overa grosso

Vene altro male ali falcuni in lo corpo basso, in la overa, che se emfia
grossa, quasi^f quanto uno ovo. Ciascuno li mette suo nome, alcuni
dicono essere rumpitura, altri dicono ytroppico. L'uno et l'altro può
essere et qualsevole sia de dicti mali per medicine che se donano per la
bocca non può sanare. Se è vessica, *epsa* deve essere piena d'acqua. La
cura è che questo male quando fosse rompetura basteria de dare^g
molestia alli homini quanto più alli ucelli che sono de natura
delicatissima. Però quello che in questo si può^h et deve fare è servare

---

^a regolitia] ligoritzia E

^b in lo] dentro del P₂

^c o li ·nde] o le P₂, o vero li Y

^d in] al P₂, Y, a E

^e omne] ogni P₂

^f quasi *om.* P₂

^g dare] darile E

^h dire *add.* Y, P₁, P₂

l'ordine che sarà necessario dentro et de fora. Fa ad^a evacuare et questa è la sua cura, et questo satisfà per lo uno accidente et per l'altro è necessario omnino^b se apra.

Modo de aprire

La forma è pigliare lo falcone dentro uno piegatore, voltaretelo la testa //(f.XXVIIIr) in iuso^c, lo pecto in suso et la schiena di iuso. In questo bisogna adoperare gente dextra^d che tenghino^e bene le gambe et lo corpo. Preso in questo modo lo falcone, con un paro de forfici che taglino bene le levarite tutte le penne <che>^f sono intorno la overa. Dapo, dextramente, con una lancetta che tagli bene fa d'aprire^g. Li antiqui dicono se deve aprire dela punta del pecto che se dice della punta del canale fino abasso al fundamento. Io dirrò quello che ho experimentato, perché questo è quello che V. M^{ta} m'adomanda^h: aprirlo de traverso nonⁱ altrimenti che fanno le donne quando caponano un pollastro. Facto questo se deve girare lo falcone, la testa in su, la overa in iuso perché devache et^j evacue et, evacuata la posteuma o acqua gialla che ne uscirà, quello che resta a fare sie^k

---

^a ad om. Y

^b omnino om. P₂

^c iuso] suso E

^d dextra om. P₁, P₂, Y

^e tenghino] tognino E

^f integrem segons P₂

^g fa d'aprire] fa aprire P₂, Y, fatte aprire E

^h m'adomanda] mi domanda P₂

ⁱ non om. E

^j devache et om. P₂

^k si è om. E

lavare con vino fino rosso tepido il vacuo et lassarlo decorrere bene. Et se per ventura non ne uscisse aqua, che^a //(f.XXVIIIv) fosse rompetura di quella tela che tene li budelli serrati et per tale rompetura fussono usciti fora, la cura è una *solum*, che la tela ropta in questo caso si deve cusire insieme con la pelle, che altramente non si porria. Tornati già *primum* li budelli dentro lo corpo et lavati sé solo, facto questo si deve scannare una gallina et con quello sangue se deve bagnare tucta^b la cositura. Et dipoi sopra quello sangue o cositura^c se deve ponere un poco de polvere restrictiva, quale è questa^d: incenso, mastice, sangue de dracone et fiore di farina de formento et quando non se ·nce^e ponesse altro che^f dicto sangue bastaria. Da poi, per la bocca, un core di gallina o di piccione se deve dare al falcone un poco de consolla di quella che de sopra è facta mentione et un poco di mumia, pice greca, herba margarita la quarta parte, sementa de^g nasturzo, la octava parte. Lo masturzo vole essere torrato. Questa è la cura che per tucto si fa, che altra non ce n'è^h //(f.XXIXr) senza rompere, dico de si, purché l' homo sapesse de certo che fosse rompetura.

Altra forma de medicina ad tale male

---

^a che *repetit al ms.*

^b tucta *om.* P₂

^c cositura ... cositura *om.* P₁, P₂, Y

^d polvere restittiva *add. Titol E*

^e ce *om.* P₂, se ·n *om.* E

^f chel] che P₂

^g sementa de *om.* Y, P₁, P₂

^h ce n'è] *cenne ei Y*

La forma è questa: Preso lo falcone et forficata la overa^a con li tre o quattro dighi della mano diricta, pigliare^b la pelle di quella bursa o vesica come meglio se possa prendere et in questo modo plicandola ad sè dentro la man spingere li budelli in dentro. Tornati che siano dentro, con un filo forte ligarite la pelle che ha homo^c stretta dentro la mano sotto li capi delli dighi et devesi ligare bene stretta, ferma, che non scampe. Da poi facto questo in la pelle o capitello quale resta fora della legatura, darite foco con cauterio piano. Resterà la pelle ferma, corecto lo homore peccante per lo legare et per li fuochi, et poichè^d li budelli non possono uscire, natura dentro fa suo lavore. Devese dare al falcone omne^e riposo et della consolda sopradicta ad mangiare, et ponere de sopra penna per confortare^f et stren-/(f.XXIXv) gere. Però delle sopradicte due cure, la prima è più sicura. Imperò che in la prima^g se vede et in la^h seconda se indivina.

Quantaⁱ quantità si deve dare della consolda.

Devese dare della consolda tanta che sia quanto un cicero, et devese dare omne^j terzo dì fino alli nove dì^k. Curato in questo modo lo falcone

---

^a a tale male *add.*, con *om.* P₂

^b pigliare] piglierete E

^c homo] l'homo Y

^d *om.* P₂

^e omne] ogni P₂

^f confortare] comportare E

^g la prima ... la prima *om.* P₁, P₂, Y

^h in la *om.* P₂

ⁱ Quanta] Questa E

^j omne] ogni P₂

^k di] giorni Y

et data la polvere per la^a bocca, se deve ponere sopra un coxinetto plicato dentro una tovagliola et loco^b deve stare tucto lo dì de pecto fino in la sera et dapo, ante^c de desplicarlo o caczarlo^d dal loco, se lli deve dare a mangiare de una coxa di gallina tagliata minuto et se per sè la volerà prendere, se non, ce la donarite per forza. La quantità poco o mediocre et talvolta è miglior poco che assai, secondo lo cacziatore conoscerà lo falcone^e possa digerire. Facto questo, lo falcone fa ad^f desplicare et ponere supra^g qualche cosa molletta o in la barra o in coxinetto o in terra sopra un tappeto de molti doppi perché sia alto che^h //(f.XXXr) la coda non tocche in terra et tenga commodità di colcarse volendo. È però necessario che omninoⁱ stea in camera calda et obscura perché non se sbacta. Poi, passati li nove dì^j, se può prendere sopra la mano et, per levarli quello mal colore negro che tenerrà per lo tagliare della overa et per confortarla, fa pigliare vino bianco che sia fino et poneritelo in una pignatta nova con nassentio^k per modo che buglia bene.

Dapo, quando sarà tepido, bagnariteli la overa tucta fin tanto sia andata via la mal colore. Passati li nove dì se pote prendere et portare sopra^l la

---

^a la om. P₁, P₂, Y

^b et loco, om. P₂

^c et dapo ante] e dapo avanti P₂; ante] in nante Y

^d o caczarlo om. P₂

^e lo cacziatore...falcone om. P₂

^f ad om. Y

^g després de la sil·laba su hi ha una tatzadura de dues sil·labes P₂

^h che repetit al ms.

ⁱ omnino om. P₂

^j dì] giorni Y

^k nassentio] assentio P₂

^l sopra om. P₂

la mano, però non caczarlo di casa nen ad l'ayro fin sia^a un poco più reforzato.

Et della consolda lo cacziatore li deve dare alcuna mattina, posta dentro una^b pellecta o core come miglior parirà al cacziatore. Lo mangiare sia puoco, bon pasto, et non grande gorga et vole essere tagliato et capulato per tucti li nove di //(f.XXXv) dicti. Da ·llà avante pò mangiare per lo suo beccho. Questo è l'ordine et cura con el quale questo falcone deve guarire. Se lo fecado però^c, per havere multo^d tardata la cura, non sarà guasto o alterato et per questo è bisogno che lo cacziatore use omne^e diligentia in darle lo pasto bagnato in acqua de endivia, reubarò et altri suchi de herbe che hanno respectò al fecato. Et non tardarse in far la cura, poichè è^f necessario.

Queste sono le infermità che in lo corpo^g del falcone soleno venire o ad me occorrono che curabili siano. Delle incurabili, como sono floridure et altre infirmità coperte, Dio ce ha da provedere. Lo cacziatore non, se non de preservarlo. Ad quelle de fora che per caso soleno succedere como è rumpitura di gamma, coxa, o de ala dico^h quello ce so o haggio experimentato.

Ad rumpitura de coxa

---

^a nen...sia] ne per aria insino che sia P₂

^b una] alcuna Y

^c però om. Y

^d multo] assai P₂

^e omne] ogni P₂

^f è om. E

^g corpo] curso P₁, P₂, Y

^h dico] dirò E

De coxa o de gamma è cosa vulgare, non bisogna perdere ·nce^a tempo. Forficata la coxa //(f.XXXI^r) et dirizzata, postoce lo bianco del ovo con le pulvere restrictive et le tavolette ben preparate et indrappate o coperte de stoppa sottile, delicatamente ligarlo inché consiste tucto el facto.

Ad roptura de gamba

Se la gamba fosse ropta perché è membro sicco et per consequente di maggiore periculo da ponerse ·nce^b focho, ce ponerite sangue de^c dracone con suco di foglia di porro piste, et de sopra del male, avante se ·nce^d pongano le tavolette, ce ponerite una foglia de porro plicata^e delicatamente et per forma che non ce sia ruga alcuna^f. De sopra ponerite poi le tavolette, et poi lo legarite. Et^g poi, alcuni di^h lo revederite per vedere se stesse troppo strictoⁱ, et bisognando lo allentarite per lo periculo del^j foco. Facto questo, et in la cura de sopra et in questa se deve dare subito della^k consolda supradicta in uno core

---

^a ·nce *om.* P₂, ·n *om.* E

^b ·nce *om.* P₂

^c de *om.* P₂

^d sence] si P₂

^e plicata] applicata P₂

^f alcuna] nulla Y

^g et] de Y

^h poi lo...di *om.* P₂

ⁱ stricto] tristo E

^j falcone *add. tatzat* E

^k della *om.* P₂

de piccione o del ben Mesue omne^a terzo dì. Et de queste due donarite quella^b medicina che migliore se^c compor-//(f.XXXIv) tarà lo falcone.

Ad^d roptura de^e ala

Alla rompitura de ala perché è parte extrema et de manco nutrimento, difficile de ligare et periculosa de fuocho, quello che io ho operato^f è questo: forficata et derizzata, ponere sopra et sotta trementina sola tepida. Se altro ce adiungessivo seria una delle polvere restrective, como seria o^g sangue de^h dracone, o pice graeca sola polverizzata. Però quello che io ce ho experimentato con la trementina sola et sopra le tavolecte sottile, similiⁱ ad quelle che copreno le spate coperte de stoppa sottile et da poi, de sopra, ponere panno de lino sottile cosito in torno che stea^j firmo. Posate poi l'una sopra all'altra. Sotto la ala dipoi^k, in loco di ligare con la benda per onde non porria passare la lenza con filo sottile entra le penne della ala cusire in utilmente le tavolette ad una parte et fare che le penne della ala non si guastino. La trementina //(f.XXXIIr) con lo caldo della ala si secca, fa sua operatione senza lesione o angustia del falcone. Perché lo ho

---

^a omne] ogni P₂

^b quella] questa Y

^c se om. P₂

^d Ad om. P₂

^e la add. E

^f operato] adoperato P₁, P₂, Y

^g o om. P₂, E

^h de om. P₂

ⁱ simili] simplice P₂

^j stea] stenga Y

^k dipoi] dapoi E

experimentato lo affirmo, non lassando de donare per la bocca, como de sopra è^a dicto, della consolda o ben Mesue omne^b terzo di. Et lo falcone in alcuno di questi casi non stea^c in barra se non in terra sopra^d qualche tappeto, como sopra è dicto, et scapulo et allo obscuro et ma<n>gie la carne tagliata^e, maxime in lo caso delle gamme, perché non facza forza alcuna. Et quantunca per rompitura de homo li medici donino sexanta giorni, per saldare^f gamba o ala di falcone basta xxi di. Però per tenerse al sicuro donarline^g trenta, non è se non meglio. Volare non deve per tucto lo anno lo falcone che se rompe l'ala, et fin tanto sia fora di muta.

Ad^h male de gorga ropta

S'è ·lla gorga per colpo o per qualche altro desastro ropta, ancora che credo che sia vulgare non lo voglio pretermittere. Se //(f.XXXIIv) deveno fare due, l'una del pappo, l'altra della pele della gorga quale è de fora. Posto de sopra como è già dicto lo sangue della gallina, donarli della polvere della consolda sopradicta. Quello che haⁱ mangiare: bon pasto et molto, poche gorge perché non done vexatione alla costura.

---

^a è] ho E

^b omne] ogni P₂

^c stea] stenga Y

^d sopra] in E

^e et *add.* E

^f saldare] soldare E

^g donarline] donarli ·nde P₁, P₂, Y, E

^h Ad] Al P₂

ⁱ da *add.* P₂, Y

Ad ferita facta per ungnata

Per qualsevole altra ferita che per ungnata de milano o de arpeglia, o becco de agrone o de rossello o como se vol che sia che lo falcone, la cura è como per experientia la M.^{ta} V. alcuna volta ha visto: lavare subito la ferita con acqua ardente, et per questo^a la M.^{ta} V.^b in la cacza sempre deve fare portarne. Et quando non ce ne fusse, se deve caldegiare con vino ove sia bollito rosa marina. Et quando nulla di queste cose se trove, se^c deve lavare subito con urina però sopra tucte è migliore et più singulare l'acqua ardente. *Epsa* sola è quella che basta. Da poi, sopra la ferita, appresso che sarà lavata con acqua ardente, ponerete di sopra un poco de //(f.XXXIIIr) pulvere di cannella et de salvia montesina, eguale^d parte. Conforta, desicca et fa singulare operatione, et per li casi che soleno spesso succedere, sempre in la valigia se deve far portare acqua ardente et uno^e sacchetto de ben Mesue perché, receputo un grande cascamento o colpo, se possa donare la presente et altro della cannella et salvia montesina.

Cura notabile

---

^a questo] quanto P₂

^b la M.^{ta}. V. om. P₂

^c se om. P₂

^d eguale] el quale E

^e uno om. E

Altra ferita soleno ricevere li falconi in la overa per mano et ungie de arpiglia, et perché m'è intervenuta lo voglio ragionare. Quello che ce ho facto è stato aprir lo falcone da traverso, votare il sangue che era dentro, trarli le budella, riconoscerle et, veduto che non erano ferite, scaldarle con vino vermiglio fino tepido; poi tornarle nel corpo et apuntarlo como è decto de sopra. Poi lo sangue della gallina. Curatone falconi et però, ne ho voluto fare mentione.

Ad male de gotta (f.XXXIIIv)

È uno altro male che sol venire comunemente ad sacri et girifalchi et simile ad tucti^a falcuni laneri et è male de gotta o porreccti o clave^b. La cura^c è questa.

Ad enflatione de mano

In prima al' inflatione^d della^e mano, si è per colpo ha da correre subito con defensivi avanti che cali lo humore; bolo armenico distemperato con acqua rosa et un poco di vino agro o suco de morella vera^f *id est*^g, solatro o vero suco di consolida che è quella che si dice la sempreviva.

---

^a tutti *om.* P₂

^b o porreccti o clave *om.* P₂, clave *om.* E

^c La cura] e la vera cura E

^d inflatione] inflamatione P₂

^e lla *om.* E

^f vera] nera Y

^g *idest idem* P₁, P₂

Queste cose sono per obviare^a lo humore che non ce^b descenda^c, et molte simile. Se lo humore ci fusse, questi defensivi valeno poco; è adunca^d mistieri sagnare lo falcone delle^e ungie per modo non dico una o due ma tucte quelle de quella mano, in maniera che de tucte se perda sangue.

Se la inflatione venisse senza cagione di colpo ne de mal getto^f, se ha da credere sia per malo humore. Et per questo la prima cosa a^g che se ha //(f.XXXIVr) bia da provedere è purgarlo perché cesse la causa; poi mettere unguenti in la mano o loco ove è la infladura accioché resolvano, como è lo midollo della barra del porco, che sia rancido, de gamba de cervo et dell'onguento appellato populeon, che si fa delle cime del chiuppo, singulare per questo et per omne^h infladura de mano et ancora che, per ungiata de altro falcone, fusse alterata la carne negra, che è segnale di foco, como in lo bastardo che la M.^{ta} V.ⁱ, andando in Puglia, me mandò con simile infirmità vide la cura et experientia, devese però levar li gitto et le sonalgie et tagliar tuctavia le ungie et dare riposo al falcone. Non se porte in mano anzi stea^j sopra loco molle^k como è cossino de alga.

---

^a obviare] obucare P₂

^b ce] se E

^c descenda] destenda E

^d adunca *om.* P₂

^e delle] dalle P₁, P₂, Y

^f ne de mal getto *om.* P₂

^g a *om.* P₂

^h omne] ogni P₂

ⁱ che la M.^{ta} V.] de V.M^{ta} E

^j stea] stenga Y, *om.* P₂

^k loco molle] lo mollo E

Al mal de chiovi

Se lo inflamento è mal vecchio et lo falcone tenga già chiovi, l'ordine è procedendo tucta via primeramente con la purga //(f.XXXIVv) et, nettato lo corpo, attendere^a ad correggiere in prima quel calore, inflamento, per alcuni giorni con lo unguento decto de sopra et con uno empiastro in la mano lo quale si fa in questa forma,

Emplastro^b

Primo armoniacho, apponato, galbanum, gumma lini^c, serapi, ana, dissolute con acito bianco, diaquilon^d fuso, magnum fuso, ireos factone pulvere et mesclato et impastato con tucte le predicte cose; con le mano bagnate in olio de gigli et di camomilla finché sia tucto spesso, poi refreddato in modo che torni più duro che molle perché con lo calore delle manu se non è duro^e se farà massa molle, più che non bisogna. Questo unguento resolve, desicca, ma che baste ad curar perfectamente, no.

La cura perfecta è svenare lo falcone da una o de ambedui le gambe se de tucti due farà de bisogno.

Modo da svenare

---

^a attendere] ad tenere E

^b Emplastro *a m. e. M i P₁, om. P₂, Y i E*

^c lini] clini E

^d diaguilon] d'aquilon P₂, *segueix fuso tatxat a M*

^e duro ... duro *om. P₂*

Lo svenare como si fa. La experientia lo ha ad monstrare como in lo^a girifalco che la M.^{ta} V.^{ta} me donò in Sancto Germano, tal male se è visto. //(f.XXXVr) Quello che con la penna si può dire è questo: pigliato lo falcone dentro un plecator, pelarli la coxa alla parte dentro ove è la piuma minuta de sopra la giunta^b della gamba et, vista la vena grossetta che affronta in la giunta della gamba, donare un taglio con un^c coltellino che tagli multo bene in^d la pelle, dextramente, che è proprio sopra la vena. Tirata^e la dicta pelle un poco da parte per non tagliare la vena, poi lassarla tornare in suo loco. Appresso con instrumenti como alla M. V.^f ho donati de corno de cervo che sono como ungie di ucelli et coltellini, di quello medesimo descarnar la vena che già si monstra a poco a pocho multo dilicatamente, accioché la vena non si rompa. Questo fatto, alsarla con una di quelle ungie, ligarla poi con un filo de seta dalla parte de supra verso la coxa, poi così ligata tagliare alla^g parte de socto verso la gamba la vena tucta in retondo^h et lassar decorrere bene lo sangue che esce dellaⁱ gamba, et ancora adiuarli ad uscire delicatamente //(f.XXXVv) perché non ce ne reste niente. Bagnare la ferita con un pochetto de olio rosato, recuperare lo falcone sopra la mano et in questo se fa cura perfecta che, cavato lo

---

^a lo *om.* P₂

^b giunta] giuntura P₁, P₂ i Y

^c un *om.* P₂

^d in *om.* P₂

^e Tirata] tira E

^f a...V. *om.* P₂

^g alla] la Y

^h retondo] rotundo P₁, rotando P₂

ⁱ della] dalla Y, dala E; *segueix* vena...dala *add.* E

clavo como dirò^a de sotto, mai più torna che senza lo svenare con le cure sopradecte et con quella che dirò de sotto non curassi sì, ma non perfectamente. Questa è la sola^b cura perfecta.

Quello che dipoi se ha da fare per cacciare lo clavo

Cenere di^c sarmenti, sapone bianco, armoniaco^d, diaquilon^e magnum, schuma di ciamaruche macchate in una scutella, secundo fa mistier. Messo tucto in una crizoletta nova sopra la brasa, menar con un bastone fin tanto^f che bullendo diventi spesso et facciasi como unguento. Tirarlo dal foco, lassarlo refreddare et metterne al falcone dipoi sotto le mani dove saranno li clavi in una pelle di capritto che tenga soi rami davanti et di drieto. Quelli davanti, in croce ligati //(f.XXXVIr) de drieto, et quelli^g de drieto legati davante. Tenga lo emplastro così tre giorni et po' recognoscerlo. Se per sè se cavara lo clavo, remetter^h lo emplastro, se non, tornar ad metterli dello fresco fandolo mollificare con mano quando fusse troppo dura; et così, né ·nⁱ caldo, né ·n^j freddo metterlini^k altra volta. Tengalo altri tre giorni et

---

^a dirò] dura E

^b sola *om.* E

^c di] da E

^d armoniaco] armonico P₂

^e armoniaco, diaquilon] armonia codi aquilon E

^f fin tanto] fine in tanto Y

^g quelli] *hi ha una lletra davall de la i que resta esmenada*

^h lo *add.* E

ⁱ ne·n] men P₂, non E

^j ne·n] men P₂, ne Y, E

^k metterlini] metterli P₁, P₂, metterli ·ndi E

così, de^a tre in tre riconoscerlo fino ad tanto che leggiermente per sè si cavi. Come serrà fora si in lo loco resta mala carne, mettervi dentro un pocho de allume cremato acciò che la consume, et un poco de ungue<n>to^b egyptiaco con filaczi ben sottili. Mangierà et mundificarà^c, poi altro unguento chiamato apostolico con filaczi como di sopra.

Et tuctavia in ogni cosa emplastro in pelle di capritto con lo unguento delle gombe sopradecte, lo quale tucto solo ancora che li altri unguenti non ce sse mettessino è bastante^d et sufficiente largamente^e ad curar. Però tuctavia questa cura è longa per non haver quella complimento perfectamente, fine ad tanto che lo falcone sia uscito della muta. Questa è nobile et senza ella se li clavi sono erradicati, lo falcone non può havere bona cura.

Poi, per conservare la mano per questo caso et per tucti li altri falconi, tengale sopra una piastra de piombo. Deseccha et maravigliosamente conserva la mano. Cosa è non vulgare et singulare^f.

Spesse volte si cavano unghie per indiscriione o^g per qualche cagione al falcone. Resta che non pò volare per lo temore quale ha de non perdere tutelo et, per consequente, per sempre ha perduta la unghia che

---

^a de] da P₁, P₂, Y

^b unguento P₁, P₂, Y, E

^c mundificarà] modifierà E

^d è bastante] abastanza P₂

^e largamente *om.* P₂

^f cosa...singulare *om.* P₂

^g o *om.* P₂

non si può recuperare como se vede, per^a experientia se non tanta unghia qu<a>nto ha tutelo^b.

Ad unghia cavata

La cura è prendere un fele de capretto o de castrato, oprirlo, voitarlo et lavarlo //(f.XXXVIIr) in acqua, che niente li resti de amaritudine, et così operto^c con li forfici farne una benda tanto quanto per coprire lo tudelo ha mestieri. Involtarla delicatamente intorno, poi ligarla. La verità è che in lo ligar ha^d bisogno grande advertentia perché ce sono necessarie due ligature. La una è un filo tucto intorno della unghia o tutelo et che prenda fine la ligatura o nodo che del tutelo avante più non passe perché questo è quello che ha ad^e restare et qui tagliarlo, poi fare altra ligatura appresso che prenda della^f dicta pelle o fele. Sopra lo dito darce uno paro de volte con discretione, non molto strette.

Questo se fa solo per conservare^g et tenere la prima ligatura del tudelo mentre è fresca non se buyde^h etⁱ scappe per desotto^j. Ha de stare così due o tre giorni, poi lo cacciatore veggha^k lo falcone como se comporta, che la ligatura del dito non li faccia male, poi devesi tagliare

---

^a per] la E

^b tutelo] rutelo P₂

^c operto] aperto P₂

^d di *add.* P₂

^e ad] di Y

^f lla *om.* E

^g conservare] conserva E

^h buyde] voite Y

ⁱ buyde et *om.* P₂

^j per desotto] perché sotto P₂

^k come *add.* Y

lo filo et la ligatura del dito con forfici et ancora la pelle tutta intorno, in maniera che 'l dito resti //(f.XXXVIIv) sciolto et libero et la unghia o la pelle che resta sopra lo tudelo^a resta già secca et forte. Et così da qua^b avante, passati octo giorni po' volare securamente, sia falcone o sparviere, che non li bisogna aspettar un dì più.

Ad piccate o unghiate di falconi da altri falconi.

Per li falconi che veneno di Candia con unghiate in le mano o piccate d'altri falcuni, et così inflate, et con piaga dove è stata la piccata con crosta negra che già è signal di foco, non ce ha^c miglior cosa che lo unguento populeon, refresca, mitiga et humetta^d. Tagliate le unghie accioché voite sangue sopra la mano. Midolla de barra di porco rancido o grasso di coniglio o de gamba di cervo^e et da qui avante in la gamba del falcone defensivi, accioché humor più non ce descenda, cioè lo bolo arminio con un poco de acito et acqua rosata et suco de morella vera^f o lo suco della consolida che è^g la sempreviva //(f.XXXVIIIr). Levatoli totalmente lo gitto, o sia redutto^h tanto sottile, che nullo impaccio le done. Queste medicine fanno ciascuna sua operationeⁱ. Lo populeon leva la crosta, li altri desemfiano et resolvono

---

^a resti...resta *om.* P₂

^b da qua] d'acqua Y

^c ce ha] cia E

^d et humetta *om.* P₂

^e cervo] corvo P₂

^f vera] nera P₁, Y

^g è *om.* E

^h redutto] rendutto P₂

ⁱ sua operatione] la operatione sua E

dove che no che^a se fesse petra, legiermente tagliata la pelle, ella è fora. Et se non che venga ad maturamento poi conste che sia lo humore già, como dicono li medici, inundante che non è per farse petra ne per dissolvere, allora darli^b fuoco secondo lo loco dove è et però guardarli^c li nervi et il foco sia donato o de largo o bottone. Poi^d che sia scurso, mettervi uno emplastro o unguento delle gomme sopradicte lo^e quale sana in perfectione.

Ad male de soprosso^f

Per sanare lo soprosso^g in la gamba che offenderà la vista al^h cacciatore, lo volerà curare. Le midolle et grassi supra dicti sono boni, et se quelle non bastano uno emplastro de armoniacho mescolato //(f.XXXVIIIv) con suco de limone, et se non, con olio de rosso d'ovaⁱ.

Per sanar la lupia

Per^j la lupia perché ne ho facto la cura sopra lo piano delle anche o delle reni del falcone, così grossa como uno ovo, la cura che ho facta è stata darli un taglio tanto grande quanto è *epsa* et un altro in croce; poi

---

^a che] se E

^b darli] dalle E

^c li *om.* P₂

^d poi] più P₁, P₂, Y

^e lo *om.* P₂

^f soprosso] sopra osso P₂

^g soprosso] sopra ossa P₂

^h al] del P₁, P₂, Y

ⁱ ova] olla E

^j sanare *add.* Y, P₁

gettare entro^a dicto taglio calcina viva. Ha da giovare in questo, che lo taglio con la calce la fanno bene oprire^b et donano loco de sotto in la radice si possa ligare. Et questa è la cura, ligarla con un filo che sia incerato et fortecto^c, una volta sola, donandoli poi da li a^d due^e o tre giorni dare al decto^f filo una strecta. Et tale ordine è^g da tenere continuamente perché ella così continuando se assottiglia et se secca. Questo facto alcuni dì, perché non basta questo, havere delle verghe de machapoll^h, pigliarle da un capo con l'unghie per la scorza, scorzarla d'alto in basso che facilmente si fa; levate le foglie, farne como un cordone, ligarlo alla radica della lupia et strengere così due o tre giorni o più, secondo //(f.XXXIXr) dura lo cordone o scorza che non si secche. Poi mutarne altra, et far così continuamente finché sia di tucto seccata. La verità è perché questa scorza abrusa ed è quasi un cauterio potenziale che fa una crosta, talché como vene alla fine, già questo ordine di questa scorzaⁱ non può operare. Allhora è bisogno tagliare la crosta, dico solamente che^j quella se apra subito et fa loco ad tucto lo lecto che tene intorno, resta lo troncone che la sostiene tucto de carne viva. Quello che resta a fare è tenere apparecchiato un cauterio de foco piano, tagliarla dalla radice con un raso, et sopra lo loco dove è tagliato dare lo cauterio de foco piano, et sopra l'altro loco dove era lo

---

^a entro] dentro E

^b oprire] aprire P₁, P₂, Y

^c fortecto] forte P₂

^d a] o Y

^e a due] *m. d. M*

^f al decto] il ditto P₂

^g è *om.* P₂

^h machapoll] matapoll E, *om.* P₂

ⁱ scorza *om.* P₂

^j che *om.* P₂

lecto donde^a similmente la crusta è cacciata mettere qualche polvere che desecche. Quello che io ce^b ho facto in quello^c mi sono trovato è stato mettervi^d polvere de una herba chiamata *solsequium*^e, della quale io ho vista in le paludi della M.^{ta} V. colta al fine de agosto o verso settembre, siccata //(f.XXXIXv) all'ombra et pistata. Con epsa ho facta questa cura et, finitala^f. Optima per sanare lo guidaresco d'un cavallo^g. Non è manco singulare, per qualunque premetura o piaga se faccia sopra lo dosso del cavallo fa, la dicta polvere, singulare operatione. Lavato in prima con vino, poi lanzarne de sopra appresso, perché lo ho experimentato mille volte et viene ad^h proposito. Poiché parlo d'*epsa*ⁱ non me ne ho voluto scordare.

Rimedio alla formica in l'ala delli falconi

Sole venire alli falcuni, et maxime quando sono in muta, un male in le ale che si chiama formica et ancora che sia vulgare la cura è questa: vino agro che sia forte, greco con suco di celidonia. Bagnarline^j là dove tene la formica, o vero con suco de^k assentio^l, o^m vino agro forte

---

^a donde] dondio E

^b ce *om.* E

^c che *add.* P₂

^d ponere *add.* E

^e *solsequium*] rolsequium P₂

^f ho... finitala *om.* E

^g optima...cavallo] a m. e.

^h ad] al E

ⁱ parlo d'*epsa*] per lo detto P₂

^j Bagnarline] bagnarin de Y

^k celidonia...de *om.* P₂

^l assentio] aventio P₂

^m o] e P₂

dove sia mesclato aloe patico^a et sopra lo bagnato mettere un pocho de alume de pluma^b. Continuando questo basta ad curare. //(f.XLr) Et se per ventura uscito di^c muta <g>ià^d fosse passato tanto tempo che se perdesse la speranza de qualche coltello o, similmente infra lo anno, quello haverai da fare sarà perché lo loco del cannone donde ha da uscire la penna non si chiuda. Metterce drento uno grano de avena mundata coperto con un poco di mele et di foligine, cosa che ogni homo non la usa et forse non la sape. Fa questo beneficio, tene lo loco aperto et dona loco ad uscire la penna.

Fasse al falcone alcuna volta alcuna durezza in le ciglia, duro como pietra. La cura è aprire la durezza, tirare la pietra, poi mettere in la ferita della polvere che ho dicta de sopra, del *solsequium*. Dicesi *solsequium* perché dalla^e matina alla sera lo flore girando segue el sole. Cogliese al fine de agosto fino^f ad mezo settembre. //(f.XLv) O veramente mettere un poca di grana pulverezata, o della cannella et salvia montesina che ho decta di sopra. Et se per aventura lo^g falcone in lo loco donde serrà^h uscita la pietra, sia in le ciglia o in la mano intra li digiti donde spesso sole homo cacciarne, uscisse o abundasse qualche grilloⁱ o braonecto de carne, per corregerlo la cura è alume

---

^a patico *om.* P₂

^b de pluma] per le plume P₂

^c di] da P₁, P₂

^d ia *om.* P₂, E

^e dalla] dela E

^f fino] per insino P₂

^g *m. e. d'altra mà* Altra cura

^h serrà] sarà P₂

ⁱ grillo *om.* E

brusato mettercelo de supra. Questo lo mangia. Et se per ventura non ce bastasse, lavarlo con lexiva di gambi di fava è^a singulare, et senza paro, non dico solo per li aucelli ma ancora per li homini, che molte volte tagliandose unghie delle mano o delli pedi si cacciano sangue, donde vene ad uscire questo grillo o branonetto, che dico io, diché li medici et cirugiani sogliono stare alcuna volta impacciati.

Modo a fare la lexiva delle canne o gambi de fava.

La lexiva delle canne delle fave si fa in questo modo: pigliarete le canne del-//(f.XLlr) le fave che restano nel campo del favato. Quando^b sonno^c già colte le fave et sicomo si stanno longhe et con le foglie, seccarle, brusarle, farne cenere, et de quella cenere posta in una pignata con acqua et con un bastone voltaretela^d bene molte volte^e. Da poi^f como sia riposata, pigliarete di quella acqua o lexia et conservaretela in una carraffa per tucto l'anno et poteve servire in simili casi. Et è^g per tale malatia de eminentia di carne singulare et^h senza pare. Dicolo perché ne ho vista la experientia et quanto de tal rimedio per quilli che no 'l sapeano si faccia grande stima.

---

^a *Esmenem* è per et, segons els testimonis de Y, P₁

^b si *add.* P₂

^c sonno *om.* E

^d multo *add.* Y

^e molte volte *om.* Y

^f Da poi] dapuò E

^g è *om.* P₂

^h et *om.* Y, P₁, P₂

Fassi altro male ad li falcuni basso nel fundamento, el quale vene per scaldatura, che suole succedere per le calcine o petra che li escie sotto al budello. Lo rimedio è lavarło spesso con acqua rosa. Dipoi mettere sopra blanchetto crudo. Si con questo non rimedia poichè sia continuato alcuni dì ponerce an-// (f.XLIv) thimonio, et questo lo^a deve curare perfectamente.

Per levare macchie

Con le medicine li falcuni si soleno taccare qualche volta de oli o de grassi, et per levare si fa in questo modo: prenderite de quella creta che usano li maestri che fanno li panni et poneritela in una scutella con acqua. Quando sarà fusa poneritene sopra le penne ove sonno le tacche. Ponerite lo falcone al sole et quando sarà asciutto scotolarite quella polvere desiccata sopra le macchie, o la lavarite con un poca de acqua o de lexia, et resterà necto como de prima.

Modo de preservare et conservare^b lo falcone

Farlo molto volare, stirar de matina, curagli tucte nocti et non de bambace como se usa qui perché scaldano^c, monstrar l'acqua spesso lo giorno che haverà volato, //(f.XLIIr) al tardo convitarlo de bere sopra l'agrone, gruya^d o milano. Con li grassetti o medulli usare pillole

---

^a lo *om.* P₂

^b et conservare *om.* P₂

^c et *add.* E

^d gruya] bruya E

qualsevoglia perché evacuano, cocce, et^a auree, et de mirra, aloe et zafferana, et^b mele rosato colato lo inverno. La estate^c con scyropi iulep o qualsevoglia altre cose fresche. Se hanno ad essere per filandre, pastate con suco de assentio et omne^d mese una volta per vivere sempre de riguardo, perché questo è lo maggior male et causa di tucti^e li altri mali; la experientia lo monstra quando ne è facta la notomia. Le pillole della ruca fanno grande operatione, sonno singulari allo stomacho et de nullo riguardo. La gerapigra et bossa della quale ho facto mentione se deveno dare^f puro avante de mettere lo falcone in muta, non deve manchare^g perché^h ce trasa purgato et per lo simile uscito de muta nanteⁱ che vole caccia alcuna; da poi che sia bene //(f.XLIIv) stirato prima alloyro. Zuccaro rosato, conserva de rose et de borragine in li curagli. Così medesimo usare lo psilio minuto, nasturzo, fenigreci; torrato tucto^j et non in altro modo.

Modo de torrare

La forma del torrare è questa: ponere al foco una caczola de terra nova et netta sopra la brascia senza fumo, in sicco senza acqua. Quando sarà

---

^a et *om.* Y

^b et] o Y

^c estate] està P₂

^d omne] ogni P₂

^e tucti] dicti Y

^f dare] fare P₂, gerapigra...dare *om.* E

^g manchare] macare Y

^h .n *add.* E

ⁱ nante] in nante P₂

^j tucto] netto P₂

calda, caczarla^a del^b foco. Et perché lo psilio minuto vole essere qualche cosetta più torrato che le altre, se deve ponere tucto solo. Primo menarlo sempre con uno bastone, perché in una parte più che in altra non prenda del foco et se bruse. Refreddata la caczuola, caczarne lo psilio et se non vi paresse assai torrato tornare ad scalfarla et far lo simile però non tanto, tucto con discretione. La intentione è, come di sopra è dicto, perché ricerca essere più torrato che non le altre^c. Lo simile delle altre due semente. Tornata la caczuola al foco però de una sola volta basta, menando sempre con^d //(f.XLIIIr) lo bastone perché non se bruse o prenda de foco.

Queste semente se deveno conservare in uno sacchetto et tenerle sempre per munitione; darne spesso in li curagli. Fanno grande beneficio como la experientia monstra.

Usare lo corallo^e pulverizzato facto impalpabile o^f per lo mattino in una pellecta et dare^g poco appresso da mangiare, o al tardo in lo curaglio. Fa grande beneficio al^h stomacho et al fecato et ad tucti li mali copertiⁱ.

---

^a caczarla] levarla P₂

^b del] dal Y, P₂, da E

^c volte *add.* P₂

^d con *om.* P₂

^e *ha escrit curaglio però ha rectificat la sil-laba gliu per llo* P₂

^f o] e P₂

^g un Y

^h al] a P₁

ⁱ et...coperti *om.* Y, P₁ P₂

Vitro macinato facto impalpabile passato per setaczo sottile de seta fa questa medesima operatione, mangia et consuma se alcuna parte ce restasse in^a nascosta però fara ad dare in^b li curagli^c.

Lo mele rosato colato, per lo simile; usarlo qualche volta, fa questo medesimo^d. //

(f.XLIIIv) Alcuna volta dare lo^e pasto lavato con lexia de cenere de sarmenti, o li curagli bagnati in *epsi* et da poi^f bene expremuti. Annettano li budelli radenoli, fanno dare fame al falcone quando ha perso l'appetito, però non se vole molto usare.

Usare l'oglio sbactuto fa gran bene^g.

Et alla fine continuare tanto lo volare che per niente li falconi siano^h posti in muta fin tanto non habbino buttato in mano, et non per niente innante che non li è salvo pestilentia.

Però lo più vero et più utile rimedio .Sⁱ.M^{ta} così dirò per tucti li mali et como già alcuna volta io ho dicto ad *Epsa* et Quella migliore che tucti

---

^a in *om.* P₂

^b in *om.* P₂

^c farà...curagli] se darà in li curagli Y

^d effetto *add.* Y

^e lo *om.* E

^f poi] puo E

^g bene] utile E

^h siano] se hanno E

ⁱ S.] Sacra Y

li Principi del mundo, tenerne molti che^a ce ne siano per buttare et per //(f.XLIVr) desordenare et per li desastri et desaventure della caccia. Et che la M.^{ta} V. voglia havere un poco de patientia. Recordese del proverbio si dice in Castiglia: "guerra, caccia et amor, ad uno piacere mille dolori".

Questo è, Serenissimo Signore, quello de^b che io mi ricordo et in parte ho praticato. Se alla M.^{ta}V. <non> satisfà per essere tucto poco et flacco et senza ordine, perdono domando ad V.M.^{ta} et supplico ad Quella haggia sguardo che quello^c che io ho facto è stato^d per volere obedire et non per presumere de saperlo fare. Et sia Quella certa che volontariamente non haveria pigliata tale impresa et ponerme ad iudicio delli miratori o de essere mutteggiato. Questo non voglio tacere mostrando d'essere del tucto //(f.XLIVv) semplice. Però per obedire^e, farò quando mi saranno comandate, se ben ce andasse la vita. Et donevene^f nostro S. Dio vita longissima et ve augumente sempre lo stato. Facto in la Vostra città di Napoli lo primo di iunio 1475.

FINIS^g //

(f.XLVIr) Medicina experimentata per Iuliano Ciurzo^a

---

^a n add. E

^b de om. P₂

^c quello om. E

^d è stato om. E

^e servire et compiacere a la .V.M. maior cosa essendome imposta haveria fatto et add. E

^f donevene] donovene P₁, P₂, ve dona Y

^g Questo... FINIS a E el paràgraf és darrere d'altres receptes a més de les dues següents que inclou com si també foren de Mercader

Ad^{bc} male de chiovi di falcone o de altro aucello.

Farrite allaczare la vena della coxa che sta sopra lo genocchio^d con un capo de seta, descretamente, la stringerite che non si venga ad rompere. Facto questo, pigliarite una branca di ruta et^e faritene a modo d'una^f salsa stemperata con acito et sale ben pisto, per modo che sia ben salata et bagnaritene lo loco dove lo falcone tenerà lo pede^g una volta lo di. Dicto chiovo venerà a desiccare in modo che sarà guarito.

Ad^h panno che vene alli occhi di falcone o d'altro ucello.

Pigliarite la herba chiamata *virga pastoris* et caczariteneⁱ lo suco et passaritelo^j in^k uno panno subtilissimo^l et^m untaritene con una penna l'occhio del falcone la matina et la sera tre di o più se mistier sarà. Et fia guarito.

---

^a Ciurzo] Cuerci E

^b ad] al P₂

^c Ad] altro modo et altro E

^d et *add.* Y

^e et] o P₂

^f una *om.* P₂

^g inferno *add.* Y

^h ad] al P₂

ⁱ et cacciaritene...in un panno] e cacciaritene il suco e passaritene lo succo e passaritelo in un panno P₂

^j passaritelo] passaritene lo suco P₁

^k et passaritelo in] dentro Y

^l che sia panno de homo *add.* Y

^m del dicto suco *add.* Y

**D'ALTRES RECEPTES RELACIONADES AMB ELS
TESTIMONIS DE MERCADER**

ms. 939 BN France

(f.Xv)

Medecina per sanare canzara de falcone data per l'artiaca Mercader a V de decembro 1474 in Troya^a.

In primis pigliate le frunde de agremonia verde et pistateli bene et in lo pistare ce mectate appoco appoco mele rosato colato a descreccione vostra. Dapoe mictate honne cosa in uno panno necto de lino et primatelo bene et^b cazatene tucto lo suco et quillo conservate in una carraffecta per quando ve farrà bisogno. Lo modo como se ave a ppigliare o dare al falcone si ey canossere quando la canzara serrà matura, et allura de dicto tzuco mecterite in la canzanzara (*sic.*) a descreccione del cazatore.

^cPer cànzere o gormices de les orelles data per l'arctiaca Mercader in Sansivero a 25 de decembro 1474.//

(f.XI^r) La cura és donar recapte primeramet a l'invisible, que és la causa d'on lo mal proçeex, o del fege o del ven<tre>ll o de ffilandres.

---

^a in Troya] *escrit per una altra mà.*

^b *et*] repetit.

^c *La mateixa mà de la nota a , ara escriu aquesta recepta.*

Totes aquestes són les que comunament -aygua, càncer e gormices e mil altres mals- causen. Les cures són vulgalleres, no frectura ara pintare-les en la pluma.

Al que s ven estisorar les orelles si la matèria tant abunda e si no sens estisorar mectre-li ab una plometa mel rosat colat; aquest, per si, continuat, mundarà. E si lo mal és tant mectre-li del mel rosat colat mesclat ab suc de agremònia, e mectre-li'n dins la orella ab una caleta de drap de li prim que non sia de res de dona. Calar-la-y dins la orella ab una caleta de drap de li prim que ^a ap descreció: un poch, altre poquet que reste defora. Açò continuat darà recapte en la orella si maior mal no y haurà amagat en lo cos. E per ço fa continuar lo purgar perquè divertisca la matèria, així com va alt, que tire bax.

Azò és lo que per a present a mi ocorre.//

ms 2 Qq E 3, Biblioteca Comunale di Palermo

(f.44v) Remedio siu ungnento allo chiodo di un falcone.

Et primo lardo vechio parti tre, oglio laurigno parte una, buturo parte una, verderamo et lume cotta parte dui, acito bianco forte parti cinque, mele rosato parte una, toforbio parte una, solatro parte dui, sulfo parte una, oglio di spira parte dui. Misie et fae unguentum et ponilo sopra lo

---

^a segueixen cancel. les paraules non sia.

Calar-la-y....que] subratllat amb puntets que indiquen error per repetició. Cal observar l'ús del verb calar per mectre en la repetició.

pede et sotto del falcone dove ha lo chiodo, ponendolo per unguento sopra un pezo di ganirifeio.//

ms. C -IV - El Escorial

(f.65r) Remedio de laczimo probato. Cap. 67

Piglia premone di volie polvericizzato, sei o otto grani di cotoba miscata con conserva violata, fatene pinola et datela et serrà guarito.//

Cura de un falcone^a havesse^b chicero. Cap. 68^c

In primis prenderete^d de gerapigra^e de Galienus^f, reubarbaro, un poco de manna et spica narda. Fatene^g uno pinolo^h et la matina ben matino lo donarete alⁱ falcone nante el pasto. Et lo pinnolo^j sia// (f.65v) impastato in acqua de maiorana, et forceritene farlelo^k tenere lo più che se porrà^l. Evacuato haverà detto pinnolo^m ad^a menza hora le darite

---

^a che *add.* E_{125v}

^b lo *add.* E_{125v}

^c cap. 67 *om.* E_{125v}

^d polvere *add.* E_{125v}

^e gerapigra] gera E_{125v}

^f de Galienus *om.*; et *add.* E_{125v}

^g Fatene] fatende E_{125v}

^h pinolo] pillulo E_{125v}

ⁱ lo donarete al] ordenerite lo E_{125v}

^j pinnolo] pillolo E_{125v}

^k farle lo] farilo E_{125v}

^l et *add.* E_{125v}

^m pinnolo] pillolo E_{125v}

^a ad] dalla E_{125v}

uno dattolo de manna. Evacuato^a la manna^b porterite el falcone in^c l'acqua che beberà; lo laserite bereve multo ad piacere et bevetu^d haverà lo lasserite^e stare. Et in^f spatio de menza hora le darite una coscia de poglanca over de pollastro però a^g da essere suffucato in^h acqua de endiviaⁱ. Et daritele uno dì si et l'altro non pasto de tartaruca^j, et de^k quattro in quattro^l le darite un dattilo di manna, et di continuo lo portate^m in l'acqua como de sopra ho detto. Tengoⁿ per fermo che^o lo falcone serà guarito usando le^p sopradette remedii. L'unterite^q la testa con^r oglio de mendola amara assoluta^s et^t dentro le orecchie de l'oglio^u del sopradetto mettendone^v la mità de oglio^w violato.

---

^a evacuato] et vacuato E_{125v}

^b manna] matina E_{125v}

^c in] il E_{125v}

^d bevetu] bevuto che E_{125v}

^e lasserite] lassate E_{125v}

^f et in *om.* E_{125v}

^g a] ha E_{125v}

^h l' *add.* E_{125v}

ⁱ acqua de endivia] l'aqua de l'indivie E_{125v}

^j tartaruca] tartuga E_{126r}

^k de *om.* E_{126r}

^l di *add.* E_{126r}

^m portate] portati E_{126r}

ⁿ Tengo] tegno E_{126r}

^o che *om.* E_{126r}

^p usando le] di li E_{126r}

^q L'unterite] L'untireti E_{126r}

^r con] de E_{126r}

^s assoluta] resoluta E_{126r}

^t et]de E_{126r}

^u l'oglio] de loco E_{126r}

^v mettendonee] mictendo che E_{126r}

^w de oglio] de l'oglo E_{126r}

CONCLUSIONS

Presentem una edició filològica d'un tractat de falconeria datat i amb autoria del qual hem realitzat un estudi introductor i on, entre d'altres coses, hem esbrinat l'entorn de l'autor. Així, l'hem vist situat en un lloc i temps -la València del segle XV- i hem seguit alguns dels seus moviments des d'aquesta ciutat natal seua però, sobretot, per terres Napolitanes, aleshores de la Corona d'Aragó. Igualment l'hem trobat situat al si d'una família que hem reconegut important, influent i culta des de temps remots. Cal aclarir que les persones es representaven mitjançant la família, i el quefer de l'individu anava orientat a promoure'n el llinatge. La família esdevenia l'aval i el reconeixement de l'individu per separat. Per poder ser acceptat en els cercles socials calia manifestar el bagatge dels familiars. Ara, a les portes del Renaixement, la família Mercader s'hi adapta a una nova realitat, la noblesa va perdent el sentit, els nous membres serveixen l'Estat abandonant l'espasa i brandant la toga i la ploma perquè la riquesa i el reconeixement social en una família com aquesta, sense privilegis nobiliaris, els venia pel seu acostament al poder i així és que la cultura i els estudis eren imprescindibles. El nostre personatge, Maties Mercader o Macià en els documents d'àmbit eclesiàstic, es va comportar exitosament en el camp que se li va assignar, l'eclesiàstic. La carrera eclesiàstica era un instrument de les famílies benestants i els

Mercader se'n van servir per continuar la família el seu reconeixement social; Macià gaudí del fur eclesiàstic, ascendí a llocs de poder en aquest àmbit a més d'acumular patrimoni que retornà al llinatge familiar dels Mercader. Un comportament dins dels patrons existents.

Amb les responsabilitats del canonge a l'òrgan de la Inquisició hem assistit al final d'un règim per al país. La implicació i fidelitat del mateix Macià amb els monarques de la Corona d'Aragó de res va servir, oncle i nebot, Honorat, paral·lelament al model de les institucions que representaren, foren apartats dels càrrecs que exercien a la Inquisició i a la Batllia. Hem trobat, no obstant, al llarg de la investigació, com el cognom Mercader portat per d'altres membres continuarà amb càrrecs de responsabilitat temps posteriors als que estudiem nosaltres. Aquesta família requeriria un estudi per si sola per esbrinar la relació d'individus amb aquest cognom i noms homònims que hi pul·lulen pels documents medievals i que s'estenen fins a l'actualitat, així com l'adaptació dels seus membres en el marc d'un nou model d'estat absolutista, la gestació del qual hem presenciat amb el personatge estudiat. Açò però, serien interessos d'altres estudis.

Hem de dir en relació a l'obra, que hem trobat un canonge amb un ofici de falconer ja après i ben exercit i per això mateix valorat en una cort on la falconeria havia adquirit una posició destacada i l'experimentació personal era un valor afegit. És evident que Maties Mercader no s'ho va inventar tot, en terres del Regne de València aprengué i practicà l'afició així com també la manera d'executar les cures i remeis de les malalties dels ocells, però també sabem del cert que per la seua banda experimentava i això li van valdre

consideracions per part d'una cort que s'exercità en la ciència de l'època promovent l'experiència i l'autoria de les receptes. Caldrà aprofundir en aquesta fracció de la falconeria, estudiar els altres tractats escrits en llengua catalana originaris d'ací i creuar-hi receptes, cures, ingredients per establir la manera de fer d'aquesta banda del Mediterrani, si és que n'hi ha alguna de particular, donat que hi ha textos propis escrits al voltant de la cort del rei Joan el Caçador, a banda de les traduccions que ja existien en català. I per això i per poder fer el mateix a l'altra banda de la mar, caldrà editar i fixar els textos escrits per catalanoparlants en italià, a fi de conèixer-ne tot l'abast. És tasca encomanada a qui vulga i se'n senta capaç. Hem vist que l'obra del canonge valencià se situava en un punt de la història de la ciència clau, lluny de les vulgaritzacions i de les obres medievals que apel·laven les *auctoritas* en els tractats per avalar la validesa del que s'hi escrivia. Els reis de la cort de Nàpols proposen treballs avalats ara per la pròpia experiència, ho proposen a caçadors i a experts, l'autoritat dels quals romandrà reconeguda per la comanda en si mateix i per la publicació de l'obra dirigida al propi monarca d'una cort, on la caça va ser un part important de la vida cultural renaixentista, que farà servir les experiències de l'obra en la pràctica de l'afició. D'aquesta manera, Mercader pren protagonisme i el valencià realitza una aportació valuosa en aquest camp, aportació ja reconeguda a l'època i que nosaltres redescobrim en aquesta banda del Mediterrani segles després. Comulgant amb l'altra part fonamental de la vida de la cort renaixentista, el canonge, a més, va tenir relació amb el món cultural dels llibres. La seua biblioteca, motiu d'estudi en una tesi doctoral, va

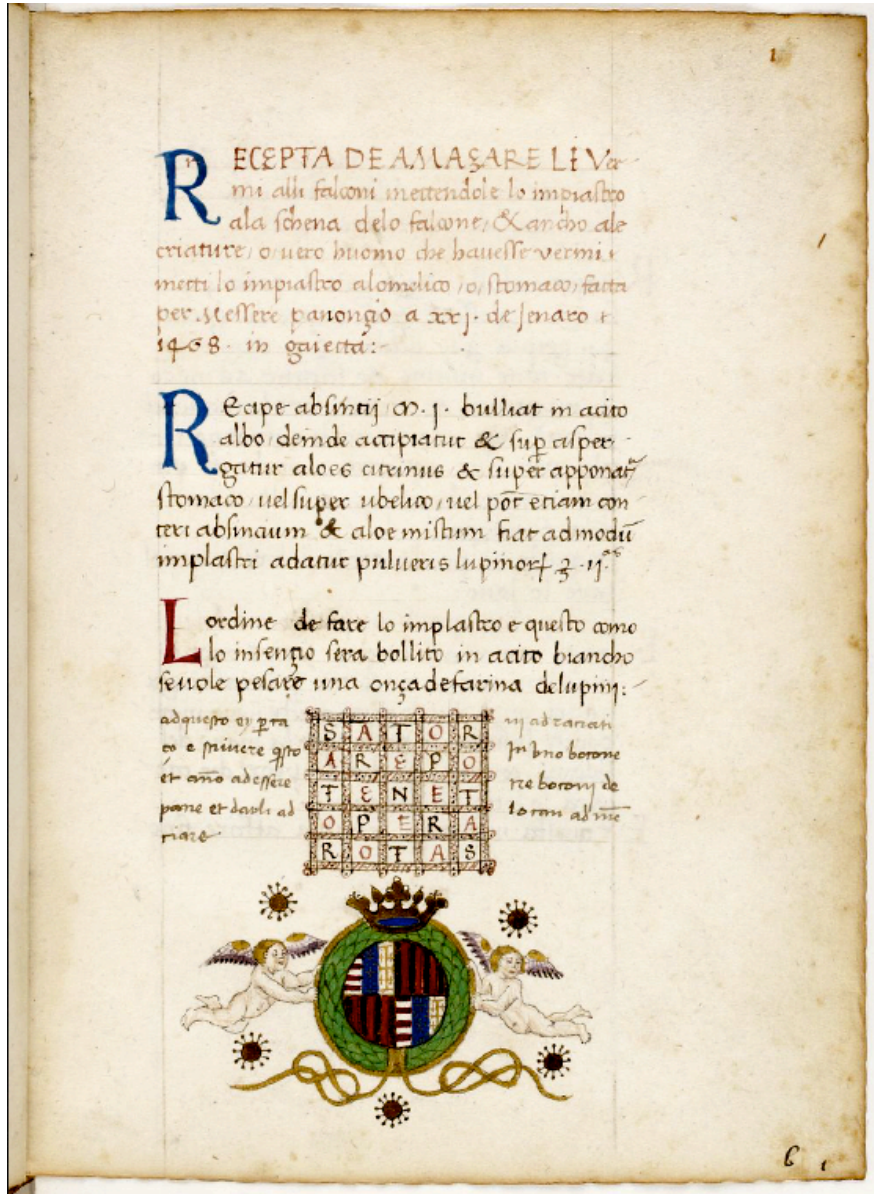
ser de les més importants de l'època a València i moltes de les obres, possiblement les va conèixer a Nàpols. Té un lloc dins de l'Humanisme com a consumidor de cultura i com a productor.

Pel que fa a la llengua, hem realitzat un estudi descriptiu que pot ajudar a la l'execució d'altres estudis de caràcter comparatiu, diatòpics o diacrònics. El model que presenta és el d'una koiné cancelleresca de caràcter toscanitzant seguint les indicacions del model de Prontano Marco amb trets dialectals propis del napolità però amb gran quantitat de catalanismes a diversos nivells però sobretot a nivell lèxic. Aquest tret pot ser seguit des dels glossaris però no només ja que aquests han estat confeccionats per facilitar la lectura del text a un lector catalanoparlant i no pas per evidenciar la presència de termes catalans a la *Pratica de citreria*. La sintaxi és madura i ben construïda, en general, així com l'estructura del tractat encara que de vegades hom pot observar una sensible tendència a l'oralitat, sobretot en la part final de les indicacions del tractat, abans del comiat al monarca, oralitat que s'expressa en la pèrdua de l'estructuració de la lògica oracional i elisions d'elements sintàctics. Açò però, no esdevé la tònica general de la *Pratica de citreria*.

Seria una satisfacció si aquest treball suposara una aportació que contribuïra a *poblar l'Humanisme amb noms valencians* i que engrescara alhora a continuar el camí visualitzat per Joan Fuster i Júlia Benavent.

IL·LUSTRACIONS

Receptari del manuscrit 939 de la BN de França amb l'stemma del rei Ferran

Frontispici del manuscrit 2Qq E3 BC di Palermo

PRATICA DE CI
TRERIA BREVE FACTA AD
PETITIONE ET COMANDA
MENTO DEL SERENISS
IMO ET INVICTISSIO
PRINCIPE ET SIGO
RE LO S RE DO
FERRANDO
PER LA DIVI
NA GRA
TIARE
DE

*S*icilia hierusalē et vnoarie fatta et composta per
lo reuerendo miser mathia mercader archidiacono
no de ualentia 7 Incipit

*S*ERENISSIMO et invictiss^o signore molte et diuerse volte
per la m^a.v. me stato detto et comandato lassasse ad q^lta
In scriptis alcuna patrica de citreria et delle experientie
ch' nelle cure et malatie delle falē, in mio t^{po} ho praticato
io sereniss^o signor no ignoro q^{nto} poco quella ha bisogno
deme i tale muster de citre ria come sappia la m^a.v. sin comu

Reproducció del manuscrit C-IV-6 de la RB del Monasterio de El Escorial

Frontispici del manuscrit 1227 de la BN de Madrid

Façana actual i pati del Palau Mercader al carrer dels Cavallers de València

Escut del canonge al brancal de la porta gòtica de la Catedral de València

Sarcòfag de Mercader a la Catedral de València

BIBLIOGRAFIA

MANUSCRITS

BARCELONA

Arxiu de la Corona d'Aragó

ms. Real Cancelleria, CR,

Alfonso IV [V] 958*r*, 958*v*, 1003*r*, 1003*v*

Biblioteca Universitària

ms. 68

MADRID

Biblioteca Nacional

ms. RES 179 (179)

ms. 1227 (F 218)

NEW HAVEN CONNECTICUT

Yale University Library

ms. 124

PALERMO

Biblioteca Comunale

ms. 2 Qq E 3

Biblioteca Nazionale

ms. II D Biblioteca

PARÍS

Bibliothèque Nationale de France
ms. ital. 939, già anc. f. fr. 8102,

SAN LORENZO DEL ESCORIAL

Real Biblioteca Monasterio del Escorial
ms. C - IV - 6.

VALÈNCIA

Arxiu Catedral de València
perg. 8036
legajos PHXIII 354v

Arxiu del Regne de València
ms. Cancelleria 298, f. 125

Biblioteca Històrica de la
Universitat de València

ms. 505

ms. 947

BIBLIOGRAFIA CRÍTICA

- ALCANYÍS, L., *Regiment preservatiu e curatiu de la prestilència*, a cura de Ferrando Francés, A., València 1999.
- ANÒNIM, *El libre de caça*, a cura de Garcia Sempere, M. (dir.) i d'altres, Alacant/Barcelona 2013.
- BALLESTEROS-GAIBROIS, M., *Valencia y los Reyes católicos (1479-1493)*, Valencia, 1943.
- BARRIO BARRIO, JA., *En el primer siglo de la Inquisición Española*, "Prácticas y procedimientos jurídicos e institucionales" València 2013.
- BENAVENT BENAVENT, J. *Biblioteca Dispersa*. Valencia, 2007.
- BORDES GARCIA, J. *En el primer siglo de la Inquisición Española*, "Los primeros edictos de gràcia de la Inquisición valenciana (1482-1489)". València, 2013.
- BOLÒS, R.; VIGO, J.; MASALLES, R.; NINOT, J.; *Flora manual dels Països Catalans*. Barcelona 2005.
- CABANES PERCOURT, D. "El estamento eclesiástico y los bienes de realengo en el reino de Valencia a mediados del siglo XV." *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, pp. 783-792, València, 1980.
- CARBONELL, J. (dir.) *Gran enciclopèdia catalana*. Barcelona 1970.
- CIFUENTES I COMAMALA, L. *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*. Edicions Universitat de Barcelona, 2006.
- CIPRES DE POBAR, S. *Origen y progreso de las pabordías*, València-Roma, 1642.

- COLUCCIA, R. "Il contributo meridionale alla diffusione degli iberisimi in Italia e il caso di "attillato". *Miscellanea di studi romanzi*. Vol. 1, pàg. 159-180. Alessandria 1988.
- COMPANY, X. *Les arts i els artistes al país Valencià modern (1440-1600)*. Barcelona 1991.
- COMPANY, X. *Paolo de San Leocadio i els inicis de la pintura del Renaixement a Espanya*, Gandia 2006. CARBONELL, J. (Director) *Gran enciclopèdia catalana*, Barcelona, 1970.
- CHABÁS LLORENS, R. *Índice del archivo de la Catedral de Valencia*. Valencia 1997.
- CRUSELLES GÓMEZ E.; CRUSELLES GÓMEZ, J. "Valencianos en la corte napolitana de Alfonso el Magnánimo", *XVI Congreso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona*, vol. I, Nàpols, 1997.
- CRUSELLES GÓMEZ, JM. (coord.) *En el primer siglo de la Inquisición espanyola. Fuentes documentales, procedimientos de análisis, experiencias de investigación*. València, 2013.
- ESCOLANO, G. *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*, València, 1612.
- <<http://estudiosmedievales.revistas.csic.es/index.php/estudiosmedievales/article/viewFile/439/447>>,
- FERRANDO FRANCÉS, A. *Els certàmens poètics valencians*, València, 1983.
- FERRER GIMENO, M.R. "La biblioteca del canónigo Maties Mercader", *Estudis castellonencs*, 4, pp. 441-469, Castelló, 1987-1988. Diputació de Castelló.

- FOLCH, R. (dir.) *Història natural dels Països Catalans. Plantes superiors*, vol. 6. Barcelona 1988.
- FONT I QUER, P. *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. Barcelona 2007.
- FRADEJAS RUEDA, J.M. *Pasado y presente de la cetrería en España*, Badajoz, 2002.
- FRADEJAS RUEDA, J.M. <<http://www.aic.uva.es/introduccion.html>>
- GARCÍA CÁRCEL, R. *Orígenes de la Inquisición española*, Barcelona, 1976.
- GARCÍA PÉREZ, A. *Els Vives: una família de jueus valecians*, València, 1987.
- GARCIA SEMPERE, M. "El Llibre dels ocells de caça. Aproximació a un tractat de falconeria del segle XV", *Actes del X Congrés Internacional de l'associació hispànica de literatura medieval*, Alacant 2002, pàg. 99-116.
- GARCIA SEMPERE, M. "Quan d'ombri Déu sa curatura, aproximación a un tratado catalán de cetrería en verso", *La caza en la Edad Media*, Tordesillas, 2002.
- GARCIA SEMPERE, M. *La versió catalana medieval dels tractats de falconeria "Dancus rex" i "Guillelmus falconarius"*, Alacant, 1999.
- HEINZEL, H.; FITTER, R.; PARSLOW, J. *Manual de las aves de España y de Europa*. Barcelona 1981.
- HUME, R. *Guía del campo de las aves de España y de Europa*. Barcelona 2002.

- LUPIS, A. *La sezione venatoria della Biblioteca aragonese di Napoli e due sconosciuti trattati di Ynnico d'Avalos, conte Camerlengo*, Bari, 1975.
- LUPIS, A. "Per una storia della caccia aragonese". *Quaderni medievali*, 11. 1981. pàg. 86-101.
- LUPIS, A., "Postille cinegetiche ai dizionari italiani". *Zeitschrift für romanische Philologie*. Tübingen 1982, pàg. 365-93.
- LUPIS, A. i PANUNZIO, S., "Nuovi contributi alla definizione delle interferenze linguistiche tra catalano e volgari italiani del XV secolo". *Actes du XVII Congrès International de linguistique et philologie romanes*. Ais de Provence 1985, pàg. 94-112.
- LUPIS, A. i PANUNZIO, S. *Caccia e pratica veterinaria a Napoli e nelle corti italiane del quattrocento*. Bari, 1992.
- MALACARNE, G. *La falconeria a Mantova al tempo dei Gonzaga*. Mantova, 2003.
- MIGLIORINI, B. "Note sulle grafia italiana nel Rinascimento", *Saggi linguistici*. 1957.
- MIQUEL JUAN, M. *Retablos, prestigio y dinero. Talleres y mercado de pintura en la Valencia del gótico internacional*, València, 2008.
- MIRALLES, M. *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. M. Rodrigo Lizondo (curador), València, 2000.
- MIR CUÑAT, J. "San Dimas y el donante. (Atribuita a Miguel Esteve). Estudio iconográfico e ideológico". *Ars longa*, València. 1990.
- MUNSURI ROSADO, M.N. *El clero secular en la Valencia del siglo XV*, València, 2010.

- NAVARRO LÁZARO, A., “El léxico de la caza en el ms. 947 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València”. *XI Congreso internacional de la sociedad española de italianistas*, pàg. 530-35.
- OLMOS DE LEÓN, R.M. "Medicina animal en la baja Edad media Hispánica y su relación con la medicina humana: aves, perros y caballos", *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1, enero-junio, Barcelona 2013, pàg 199-242.
- OÑATE OJEDA, J.A. *La catedral de valencia*, València, 2012.
- PILES ROS, L. *Estudio documental sobre el Bayle General de Valencia, su autoridad y jurisdicción*. València, 1970.
- PONS ALÓS, V.; CÁRCEL ORTÍ, M., "Los canónigos de la catedral de València (1375-1520). Aproximación a su prosopografía." *Anuario de estudios medievales*, Vol 35, n. 2, Barcelona 2005, pàg. 907-950.
- QUEROL SAN ABDON, J. "Materiales para un diccionario histórico del catalán científico medieval: el vocabulario técnico del arte de la cetrería". *Libros de caza*. Fradejas Rueda, Valladolid, 2005
- RIQUER, M. DE, *Història de la literatura catalana* vol 3, Barcelona 1993.
- RUBIO VELA, A., “El context històric de Joan Roís de Corella. Tríptic documental sobre el seu entorn”. *Afers*, 76, *Joan Roís de Corella. Noves aportacions*. València 2013, pàg. 593-615.
- RUZAFÀ GARCIA, M. *En el primer siglo de la Inquisición Española*, "Mudéjares, conversos e Inquisición en la València del s. XV". València, 2013.
- SAEZ-ROYUELAR, R. *Guía de Incafo de las aves de la Península Ibérica*. Madrid 1980.

- SAFONT, J. *Dietari o Llibre de jornades (1411-1484)*. J.M. Sans i Travé (cur.). Barcelona, 1992.
- SÁIZ SERRANO, J. *Caballeros del rey: Nobleza i guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*. València, 2008.
- SALICRÚ, R. *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval. n. 12 "Joan Mercader: la intervenció del batlle general del regne de València en la política granadina d'Alfons el Magnànim"*. Alacant, 1999.
- SANCHIS GUARNER, M. *La ciutat de València*. València, 1972.
- SANTORO, D.. *Lo speziale siciliano tra continuità e innovazione: capitoli e costituzioni dal XIV al XVI secolo*. [article en línia]. *Mediterranea, ricerche storiche*, n. 9, aprile 2007 [Data de consulta: 25 de març de 2009].
<http://www.storiamediterranea.it/public/md1_dir/r612.pdf>
- SERRANO MORALES, J., *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico hasta 1868*, pp. 638-648. València, 1898-1899.
- SOLER, A., "Joan Roís de Corella enfront d'alguns problemes socials i polítics del seu temps". *Afers*, 76, *Joan Roís de Corella. Noves aportacions*. València 2013, pàg. 617-633.
- SOLER, A., *Joan Roís de Corella (1435-1497). Síntesi Biogràfica i aportació documental*. València 2014.
- TINTÓ SALA, M. *Cartas del baile General de Valencia, Joan Mercader, al rey Fernando de Antequera*, València, 1979.

VAN DEN ABEELE, B. *La fauconnerie au moyen âge. Connaissance, affaitage et médecine des oiseaux de chasse d'après les traités latins*. Paris, 1994.

VAN DEN ABEELE, B. *La littérature cynégétique*. Turnhout-Belgium, 1996.

VAN DEN ABEELE, B. "Le libro de piaceri e doctrina de li uccelli d'Aloisio Besalu et Giovanni Belbasso da Vigevano: un traité de fauconnerie encyclopédique du XVe siècle". *La caza en la Edad Media*. Tordesillas 2002.

VENTURA SUBIRATS, J. *Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià*. València, 1978.

VINCKE, J. "La caça amb falcons pels reis de Catalunya-Aragó els segles XIII i XIV" *Estudis d'història medieval*, volum V, Barcelona 1972.

WITTLIN, K., "La biblioteca de la família Mercader de València l'any 1489". *Caplletra: revista de filologia* 24, València 1998. pàg. 93-103.

CATÀLEGS

BENAVENT BENAVENT, J. *Biblioteca dispersa*. València, 2007.

BOLIGNO, L., *I manoscritti della Biblioteca Comunale di Palermo indicati secondo le varie materie dal Sac. Luigi Boglino custode di essa biblioteca*. Palermo vol. II, 1989.

DANEU LATTANZI, A. *I Manoscritti ed Incunaboli Miniati della Sicilia*. Palermo, 1984.

- DE MARINIS, T. *La Biblioteca Napoletana dei Re d'Aragona*. Milano, Hoepli, 4 vols., 1947-1952.
- DE MARINIS, T., *La legatura artistica in Italia nei secoli XV i XVI*. Firenze 1960.
- DERDLEZ, A. *Codicologie des manuscrits en écriture humanistique sur parchemin*. Brepols 1984.
- DOMÍNGUEZ BORDONA, J. *Manuscritos con pinturas: notas para un inventario de los conservados en colecciones públicas y particulares de España, I*. Madrid 1933.
- FAYE, C. U., and BOND, W. H., *Supplement to the Census of Medieval and Renaissance Manuscripts in the United States and Canada*, pàg. 32, n° 124.
- GALLARDO BARTOLOMÉ, J. *Ensayo de una biblioteca española de libros raros y curiosos*. facs. Madrid 1968.
- HARTING, J. E., *Biblioteca accipitraria*. London 1891.
- Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional, IV
- OLMOS i CANALDA, E. *Pergaminos de la catedral de València*. Valencia 1961.
- RODRIGO LIZONDO, M. *Catàleg de pergamins de l'arxiu de la catedral de València*. VALÈNCIA 2012.
- ROQUE CHABÀS, LL. *Índice del archivo de la catedral de València* 1998.
- SHAILOR, BARBARA A., *Catalogue of Medieval and Renaissance Manuscripts in the Beinecke Rare and Manuscript Library*, Yale University, Binghamton, New York, Medieval & Renaissance Texts & Studies, 1984, v.1.

I Manoscritti della Biblioteca Comunale di Palermo indicati e descritti dall'Ab. Gioacchino di Marzo, Capo Bibliotecario. Vol III. Palermo 1878.

I Manoscritti della Biblioteca Comunale di Palermo indicati e descritti dall'Ab. Gioacchino di Marzo, Capo Bibliotecario. Vol II, Di Giovani, V., Topografia antica di Palermo dal secolo X al XV, Palermo, 1890. vol II

I Manoscritti della Biblioteca Comunale di Palermo indicati e descritti da Gioacchino di Marzo, Capo Bibliotecario. Vol I, Parte II. Palermo 1894.

Parte I. Palermo 1934. Edito a cura di E. Stinco.

Di Marzo, II, 1p 161

Repertorio dei fondi manoscritti di interesse iberistico posseduti dalle biblioteche Comunale e Nazionale di Palermo, a cura di Carmella Comella - Salvatrice di Giovanni - Maria Ciarrusso, diretto e coordinato da Giovanni Battista De Cesare. Tip. Villaggio del Fanciullo "Don Orione". Palermo 1978. Pàg. 136.

WEBS

Avibase [en línia] The world bird database. [Data de la consulta, novembre 2014]. <<http://avibase.bsc-eo.org/avibase.jsp>>

Sciencia.cat. Cifuentes, L; Carré, A. (dir.) [en línia] UB. [Data de la consulta, 2012-2014].

<<http://sciencia.cat/presenta/presentacio.htm>>

Enciclopedia de las aves de España [en línia] SEO/ BirdLife i BBVA.
[Data de la consulta, novembre 2014]. <<http://www.seo.org/listado-aves/>>

ICO. Institut Català d'Ornitologia [en línia] Generalitat de Catalunya.
[Data de la consulta, novembre 2014].
<<http://www.ornitologia.org/ca/index.html>>

Termcat. Centre de terminologia. [en línia]. Institut d'Estudis Catalans.
[data de la consulta, març 2010-novembre 2014].